

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Sezer Şimşek

Ebul'ulâ Mardin

Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Âlimi

Kitapyayinevi

EBUL'ULÂ MARDİN: CUMHURİYET DEVRİNDE BİR OSMANLI ÂLİMİ / SEZER ŞİMŞEK

© 2015, SEZER ŞİMŞEK

© 2015, KİTAP YAYINEVİ LTD.

TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ.
ESERDE YAYINEVİNİN İMLA KURALLARI UYGULUNMIŞTIR.

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS MATBAACILIK A.Ş.
KÂÇITHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂÇITHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12055
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: INFO@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
HAZİRAN 2015, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-145-1

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂÇIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂÇITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 12348
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

Ebul'ulâ Mardin

Cumhuriyet Devrinde Bir Osmanlı Âlimi

SEZER ŞİMŞEK

KitapYAYINEVİ

Eşim Merve'ye ve
Oğlum Selim'e
sevgilerimle

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR 6

SUNUŞ 7

ÖNSÖZ 9

GİRİŞ 11

1. EBUL'ULÂ MARDİN'İN AİLESİ VE ÖĞRENİM HAYATI 20

MARDİNİZÂDELER 20

HÂDİMİLER 23

TURŞUCUZÂDELER 25

EBUL'ULÂ MARDİN'İN ÖĞRENİM HAYATI 29

2. İMPARATORLUK DÖNEMİNDE EBUL'ULÂ MARDİN 41

DERGİCİLİK FAALİYETLERİ 42

MEŞİHAT MEKTUPÇULUĞU 62

MEŞİHAT MÜSTEŞARLIĞI 68

TEDRİS HAYATININ İLK YILLARI 71

MECLİS-İ MEBUSAN ÜYELİĞİ 73

MİLLİ MÜCADELE YILLARI 74

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE EBUL'ULÂ MARDİN 78

EBUL'ULÂ MARDİN VE TÜRK MEDENİ KANUNU 83

ÜNİVERSİTE REFORMU SÜRECİ 105

EBUL'ULÂ MARDİN'İN ÖĞRETİM METODU 107

ÜNİVERSİTE HOCASI OLARAK EBUL'ULÂ MARDİN 109

MEDENİ HUKUK CEPHESİNDEN AHMET CEVDET PAŞA 120

HUZÛR DERSLERİ 131

VEFATI 144

VEFATININ ARDINDAN 145

SONUÇ 151

KAYNAKÇA 156

Ek: ŞEYHÜLİSLAM MUSTAFA HAYRİ EFENDİ'NİN HATİRATINDA İSTİFA SEBEPLERİ 163

FOTOĞRAFLAR 167

DİZİN 174

KISALTMALAR

a.e.	aynı eser
a.g.e.	adı geçen eser
a.g.m.	adı geçen makale
a.g.y.	adı geçen yazı
bkz.	bakınız
bs.	baskı
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
çev.	çeviren
h.	hicri
IRCICA	İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
ö.	ölümü
s.	sayfa/sayfalar
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
t.y.	basım tarihi yok
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
yay. haz.	yayına hazırlayan
y.y.	basım yeri yok

SUNUŞ

Merhum Hocamız Ord. Prof. Ebul'alâ Mardin'in hayatı ve eserleri hakkında yine merhum Hocamız Prof. Dr. İsmet Sungurbey'in ilk kez Kültür Bakanlığı Yayınları arasında basılan bir monografisi yayınlanmıştı. Ancak hakkındaki eser ve yazılarda Hocamızın daha çok Cumhuriyet sonrası Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi olarak faaliyetleri hakkında bilgi veriliyordu. Oysa Hocamızın bir de Cumhuriyet öncesinde ve doğrudan doğruya pozitif hukuk ile ilgisi olmayan düşünce yazıları vardı. Elinizdeki tez özellikle bu eksikliği gidermektedir. Değerli araştırmacı ve inşaallah akademik meslek adayı Sezer Şimşek, Hocamızın makalelerini de bulup inceleyerek ilgi çekici ve değerli bir eser ortaya koymuştur. Eser bu yönüyle Osmanlı Yönetiminin son dönemi ile Cumhuriyet Döneminin yirminci yüzyılın ilk yarısına ait olan bölümünün geçiş sorunları hakkında da ilham verici olmaktadır. Anlaşıldığına göre merhum Hocamız Cumhuriyetten sonra gençleri yetiştirme ve topluma ilişkin düşüncelerini de artık bazı sebeplerle açıklamama yolunu tercih etmiştir. Hocamızın rahmetle anılmasına vesile olacak bu tez dolayısıyla genç araştırmacı Sezer Şimşek Bey'i tebrik eder ve akademik meslekte başarılarının devamını niyaz ederim. Hocamız; Muallim Naci merhumun bir kıt'asını gençlerin eserlerine yazdığı önsözlerde tekrarlamayı çok severdi. Ben de bu kıt'anın bir mısra'ını tekrarlıyorum:

Böyle bin cild-i pür-meani yaz!

Bu beyit mübalağalı olsa da şairinin isteğinin şiddetini göstermektedir.

Bütün eslaflı rahmetle anarız...

PROF. DR. HÜSEYİN HATEMİ

15 Eylül 2014, Beyazıt, İstanbul

Bu çalışma, kültür tarihimizin günümüzde pek fazla hatırlanmayan isimlerinden biri olan Ebû'l-ulâ Mardin'i, eserleri ve yaşamı temelinde, İsmet Sungurbey'in ortaya koyduğu değerli çalışmanın ardından yeniden tanıtılabileceği amaçlamaktadır.

Yakın tarihimizin birçok kırılma noktasına bizzat şahitlik etmiş ve uzun yıllar boyunca pek çok eser meydana getirmiş bir son dönem Osmanlı âlimi olan Ebû'l-ulâ Mardin hakkında İsmet Sungurbey'in çalışması dışında kapsamlı bir çalışmanın yapılmamış olması, Türk kültür tarihi açısından önemli bir eksikliktir. Bu hususa dikkatimi çekerek Ebû'l-ulâ Mardin hakkında çalışma yapmam için beni teşvik eden değerli hocam Recep Ertürk ile hocamın emekliliği sonrasında tezin danışmanlığını üstlenen Rıdvan Turhan'a çok teşekkür ederim.

Çalışmanın ilerleyen aşamalarında konu ile ilgili önemli yorumlarını benimle paylaşarak yardımlarını esirgemeyen, bilhassa çalışmanın son aşamalarında beni yalnız bırakmayarak yayınlanmasına kadar bana destek olan muhterem hocam Hüseyin Hatemi'ye; tanışma şerefine nail olduğum Ebû'l-ulâ Mardin'in kerimesi Sayın Türkân Mardin Hanımefendi ile torunu Sayın Şirin Başol Hanımefendi'ye ve bu görüşmeye vesile olan Sayın Metin Eriş'e şükranlarımı sunarım.

Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin hatıralarını içeren doktora tezini benimle paylaşmak lütfunda bulunan merhum Başbakan Suat Hayri Ürgüplü'nün torunu Sayın Ali Suat Ürgüplü'ye ve tezimi savunmamdan sonra görüşme imkânı bulduğum merhum Dahiliye Nazırı Hacı Adil Arda'nın torunu Sayın Ali Arda'ya çok teşekkür ederim. Eserin hazırlanabilmesi için uygun çalışma koşulları sağlayan ve meslek hayatımda yardımlarını esirgemeyen değerli hocam İsmail Coşkun'a da müteşekkirim.

En büyük teşekkürü ise kıymetli eşim Merve Şimşek hak etmektedir. Yardımları olmasaydı bu çalışma ortaya çıkmazdı.

SEZER ŞİMŞEK

27 Eylül 2014, Zeynep Kâmil

Her milletin mertebe-i medeniyeti yetiştirdiği erbab-ı mârifetle mukayese olunur. Mârifet sahibleri – zîr-i zeminde kalan âsâr-ı kadime vü nefise gibi – mahkûm-ı nıryan olursa saha-i medeniyette ihraz-ı mevki etmek müşkildir. Erbab-ı mârifete hürmet eden milletlerin, milel-i saire arasında ihraz ettikleri mevki-i mümtaz izaha muhtac değildir.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal
(*Son Asır Türk Şairleri*)

GİRİŞ

Bu çalışmada ülkemizde daha çok bir hukuk âlimi' olarak tanınan Ebul'ulâ Mardin'in (1881-1957) düşünsel serüvenini incelemeye çalışacağız. Ebul'ulâ Mardin'in incelenmesini konu olarak seçmemiz öncelikle kendisi üzerine tez niteliğinde herhangi bir çalışma yapılmamış olması ve bu durumun fikir hayatımız bakımından bir eksiklik meydana getirdiğini düşünmemiz nedeniyeldir. Ebul'ulâ Mardin, Türk hukuk camiasının en önde gelen isimlerinden biridir, bunun yanı sıra seçkin bir Osmanlı âlimi ve vefatına yakın bir zamanda kendisine Diyanet İşleri reisi olması teklif edilen önemli bir İslam bilginidir. Buna rağmen kendisi hakkında derinlikli bir çalışma yapılmamıştır ve talebesi İsmet Sungurbey'in hocası hakkında yazdığı kıymetli eser dışında bu durum ilim hayatında bir boşluğun meydana gelmesine neden olmaktadır. Elinizdeki çalışma bu boşluğu doldurabilmeye yönelik bir çabanın ürünüdür. Bununla birlikte belirtmeliyiz ki çalışmamız en azından kendisini tanıtabilmek ve yaşamının etraflıca ele alınmamış olmasının meydana getirdiği eksikliği bir nebze olsun gidermenin dışında Ebul'ulâ Mardin'in çalışmalarını tam anlamıyla tetkik edebilmiş olmak iddiasında da değildir.

Türk modernleşmesinin en kayda değer dönemlerine bizzat tanıklık etmiş olan Ebul'ulâ Mardin'in tefekkür tarihimizdeki yerinin incelenmesinin sosyoloji tezi konusu olarak belirlenmesi, aydınların sosyoloji biliminde özel bir öneme sahip olması ile yakından ilgilidir. Aydınları toplumda uygarlığın temsilcileri olarak gören Gökalp'tan,² halkın sosyal politik tercihlerini etkileyen, toplumu etkilemede ses ve söz sahibi olarak tanıtan Ülgener'e, sosyal sorumluluk düzeyi en yüksek kişi olarak ifade eden Güngör'den,⁴ toplumu şuurlandıran kişi olarak tanıtan Cemil

1 Semiha Omay, *Huzûr Dersleri ile İlgili Konuşmalar*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965, s. 1.

2 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Yay. Haz.: Yalçın Toker, 6. bs., Ankara, Toker Yayınları, 2008, s. 56.

3 Sabri Ülgener, "Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 35, Sayı:1-4, Ekim 1975-Eylül 1976, s. 9-10.

4 Çağdaş Ümit Yazgan, "Türk Sosyolojisinde 'Aydınlar' Üzerine Görüşler," Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Sivas, Şubat 2010, s. 166.

Meriç'e⁵ kadar birçok Türk düşünürü de aydınların önemine ısrarla vurgu yapmışlardır.

Aydın, "toplumsal sorunlara müdahil olma sorumluluğu hisseden ve bu çerçevede toplumsal değişimin hangi yönde olması gerektiği üzerine zihinsel faaliyet içinde bulunarak, toplumsal yapıda etki unsuruna dönüşen kişi"dir.⁶ Modern bilgi sosyolojisinde aydının ideolojinin taşıyıcısı ve yerine göre yapımcısı olarak ehemmiyet kazandığını belirten Sabri Ülgener bilgi sosyolojisinde çevrenin, düşünce tarzı ve değer anlayışı ile kişiyi etki altına almasının konu edildiğini, aydınlar sosyolojisinin ise belli bir fikir ve değer anlayışının kişi (aydın) tarafından çevreye yansıtılması üzerinde durduğunu belirtmektedir.⁷ Aydınlar sosyolojisi disiplininin mevcudiyetinin bizim açımızdan önemi de belli bir fikri ya da görüşü ile toplum üzerinde etkili olan aydının incelenmesinin sosyoloji bilimi açısından gerekli bir uğraş olduğunu bize göstermesidir. Bununla birlikte erken dönemdeki dergi yayınlama faaliyeti dolayısıyla İslamcı aydın olarak nitelendirilebilecek olan Ebul'ulâ Mardin'i salt aydın kavramıyla tanıtmak da mümkün değildir. Ebul'ulâ Mardin aynı zamanda son dönem Osmanlı ulemasına mensup önemli bir âlimdir.

Âlim, ilim sahibi kimse anlamına gelmektedir.⁸ Âlimin çoğul şekli olan ulema kelimesi ise ilk olarak "âlimler, bilginler," ikinci olarak ise "eskiden kendilerine mahsus bir kıyafetleri olan müderris, müftü, kadı, vaiz vb. ilmiye sınıfı mensupları, din bilginleri" anlamına sahiptir.⁹ Ulema zümresine girebilmenin şartı ise "dini müessesenin kuruluşunun dayandığı ilim ve mukaddes bilgilerin hiç değilse bir kısmını öğrenmek, bu bilgilerin sahibi ve naşiri olmak"tır.¹⁰ "Mukaddes bilgilerin başında fıkıh ile kelam geldiği için ulema, dini hukukçular ile ilahiyatçılar olarak görünmüşlerdir. Ulema, bu hususiyeti ile İslam cemaati içinde huzur, istikrar ve barışın temsilcisi"dir.¹¹

5 Çağdaş Ümit Yazgan, *a.g.e.*, s. 190.

6 Çağdaş Ümit Yazgan, *a.g.e.*, s. 217.

7 Sabri Ülgener, *a.g.m.*, s. 10.

8 İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyunca Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Yay. Haz.: Kerim Can Bayar, 2. bs., İstanbul, Kubbealtı Yayınları (Milliyet özel baskısı), Kasım 2011, s. 43.

9 İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1283.

10 M. Tayyib Gökbilgin, "Ulema," *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 13. Cilt, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1986, s. 23.

11 Tayyib Gökbilgin, *a.g.y.*, s. 23.

Ulemanın toplumsal düzenin işleyişi açısından üstlenmiş olduğu rolü, Ebül'ulâ Mardin'in ilmiye sınıfına mensup olan fakihlerin iki temel görevini açıkladığı ifadelerinden yola çıkarak örneklendirebiliriz: "Fetvayı veren fakihe müfti denilir. Nasıl ki, hüküm vermeğe memur edilen fakihe de kâzi itlak olunur. Kâzi ile müfti arasında, mahiyet bakımından, şu fark görülür: müfti, şer'i kanunları delillerinden istinbat edip müdevven hale getirir; kâzi, bu kanunlardan, kendisine arz olunan hadiseye temas eden hükmü bulup tatbik eder."¹² Dolayısıyla ilmiye sınıfının önemli bir mensubu olarak fakih, müftü sıfatıyla fetva vererek muhatabını bilgilendirirken, kadı sıfatıyla da halk arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları devlet tarafından tayin edilen bir memur olarak çözmeye çalışır. Bu durum bize âlimin toplumsal düzenin işleyişinde önemli bir görevi olduğunu ve bu görevi de devlet ile yakın ilişki içerisinde yerine getirdiğini göstermektedir.

Birbiriyle benzer anlamlara sahip gibi görünmekte ise de münevver ile âlim özü itibarıyla birbirlerinden farklı olan kavramlardır. Münevver ilk olarak "tenvir edilmiş, nurlandırılmış, parlatılmış, aydınlatılmış, ışıklı," ikinci olarak ise "aydın kimse" anlamına gelmektedir.¹³ Münevverin en önemli özelliği fıkırsel üretim açısından yüzünü Batıya dönmüş olmasıdır.¹⁴ Modernleşme hareketleri ile birlikte daha önceki geleneksel yapının koruyucu ve aktarıcıları olan ulema mensuplarının geri plana itilmesi, Batı tarzında şekillenmeye başlayan bürokratik yapı ve yasal düzenlemelerin beraberinde münevveri doğurması söz konusudur.¹⁵ Osmanlı toplumunda kültürün özünü devam ettirme, değerleri koruma gibi görevleri üstlenen, değişimden çok düzenden yana olan ve merkezi otorite ile yakın bir ilişkiye sahip ulema sınıfından¹⁶ farklı olarak münevverin "Osmanlı'da yapısal bakımdan köklü yenileşmelerle birlikte ortaya çıktığı ortak görüştür."¹⁷ Bu

12 Ebül'ulâ Mardin, "Fetva," *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1964, s. 583.

13 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat: Eski ve Yeni Harflerle*, Yay. Haz: Aydın Sami Güneyçal, 24. bs., Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s. 727.

14 Çağdaş Ümit Yazgan, *a.g.e.*, s. 32.

15 Çağdaş Ümit Yazgan, *a.g.e.*, s. 29.

16 Çağdaş Ümit Yazgan, *a.g.e.*, s. 108.

17 Çağdaş Ümit Yazgan, *a.g.e.*, s. 108.

bağlamda, münevverin âlimden farklı olarak modernleşme çabaları ile birlikte ortaya çıkması söz konusudur.

“Münevver kavramı, Cumhuriyet’in kuruluşu ile birlikte yerini yavaş yavaş aydın kavramına terk etmiştir.”¹⁸ Münevver ile aydın özü itibarıyla aynı; fakat kullanılış dönemlerine göre birbirlerinden ayrılmakta olan sözcüklerdir. Münevver kavramı Osmanlının Batıcılılaşması döneminde, aydın kavramı ise cumhuriyet dönemiyle beraber kullanılan kavramlardır. “Fethi Naci, Türkiye’de bugünkü imajıyla aydın sözcüğünün münevver biçiminde 1920’li yılların ilk yarısında kullanılmaya başladığını belirtmektedir.”¹⁹ Batılılaşma çabaları sürecinde doğan münevverden 1920’li yıllardan itibaren aydın şeklinde bahsedilmesi söz konusudur. Günümüzde de eğitim görmüş, kültürlü ve bilgili anlamında yaygın olarak kullanılmakta olan kavram aydındır; günümüzde sosyalist aydın, liberal aydının yanı sıra İslamcı aydın gibi tanımlamalar da yapılmaktadır.

Bizim açımızdan önemli olan, Ebul’ulâ Mardin’den bahsederken hangi sıfatı kullanacağımızı tayin edebilmektir. Ebul’ulâ Mardin, öncelikle imparatorluğun son döneminin ilmiye sınıfına mensup bir fakihdir. Aynı zamanda bu sıfatı cumhuriyet döneminde de korumuş, eski hukukumuzun son otoritelerinden biri olma özelliğine cumhuriyet döneminde de sahip olmuştur. Yine imparatorluğun son döneminde meşihat makamında müsteşarlık görevini üstlenmiştir, ayrıca Rumeli Beylerbeyliğine denk ilmiye rütbelerinden biri olan²⁰ İstanbul payesine de sahiptir. Dolayısıyla Ebul’ulâ Mardin, son dönem Osmanlı ulemasına mensup bir Osmanlı âlimidir.

Bununla birlikte Ebul’ulâ Mardin, II. Meşrutiyetin hemen sonrasında İslamcılık akımının en önemli yayın organlarından biri, belki de en önemlisi olan *Sırât-ı Müstakîm* dergisinin kurucusudur. Bu faaliyet, Ebul’ulâ Mardin’in toplumsal hayata müdahale etme ve aynı zamanda toplumu kendi döneminde modern denebilecek bir şekilde bilinçlendirme çabası olarak görülmelidir. Fikirlerini bütünüyle Batıdan alarak, Batılı düşünürlerin fikirlerini yurdumuzda savunması söz konusu değildir; fakat günün sorunlarına çözüm bulma çabası ve bu çabayı dergi aracılığıyla top-

¹⁸ Çağdaş Ümit Yazgan, *a.g.e.*, s. 11.

¹⁹ Fethi Naci’den aktaran Çağdaş Ümit Yazgan, *a.g.e.*, s. 108.

²⁰ İlhan Ayverdi, *a.g.e.*, s. 575.

lumla paylaşma isteği modern bir tavır alıştır. Özellikle bu yönüyle Ebul'ulâ Mardin'i İslamcı aydın olarak nitelendirmek de mümkündür.

Çalışmamızda Ebul'ulâ Mardin'den bazen âlim, bazen de aydın diye bahsedeceğiz. Aydın şeklinde bahsederken “Batı uygarlığının unsurları ile yetişmiş, tamamen halkına yabancılaşmış”²¹ bir aydın tipinden elbette bahsetmiyoruz. Bununla birlikte Ebul'ulâ Mardin meşrutiyet döneminde iki derginin kuruculuğunu üstlenmiş, cumhuriyet döneminde de daha çok saygın bir hukuk hocası olarak tanınmıştır. Dolayısıyla kendisi âlim sıfatını taşımasının yanı sıra, önemli bir Türk aydınıdır.

Aydınlar konusunda söz etmek istediğimiz bir kavram daha vardır. Bu, Attilâ İlhan'ın “komprador aydın” tanımlamasıdır. “Attilâ İlhan, Türk aydını üzerine yaptığı çalışmalar çerçevesinde kurguladığı tipe komprador aydın demiştir. Batılı düşünürlerin fikirleriyle Batının mümessilliğini yapmakla eleştirdiği komprador aydının, kökeninden uzaklaştığını, toplumuna yabancılaştığını, kültürüne burun kıvırdığını ve kültürümüzün üzerine sahte bir kültür tabakası yapılandırmaya çalıştığını ileri sürmektedir.”²² Bu kavramın bize anlatmak istediğinden yola çıkacak olursak şunu söyleyebiliriz ki, Ebul'ulâ Mardin bu aydın tipinin tam tersi bir portreye sahiptir. Kendisi, vermiş olduğu eserleriyle (özellikle *İlmiyye Sâlnâmesi*, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* ve *Huzûr Dersleri*) ilim hayatımıza katkıda bulunmuş ve önemli bir kültür kırılmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Bu çalışmalardan tezimizin ilerleyen bölümlerinde bahsedileceği için burada sadece isimlerini vermekle yetiniyoruz; fakat eserlerin isimlerinden de anlaşılacağı üzere Ebul'ulâ Mardin, kendi toplumunun yetiştirmiş olduğu âlimlerin hâl tercümelerini kaleme alabilmek için uzun yıllar çaba sarf etmiştir. İmparatorluk döneminde ilmiye teşkilatının tepesindeki kişi olan şeyhülislamı²³ ve bu şeyhülisamların vermiş oldukları bazı fetvalara yer verdiği *İlmiyye Sâlnâmesi*, Türk hukuk tarihinde önemli bir yere sahip olan Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye ve Mecelle Cemiyetinin başındaki isim olan Ahmet Cevdet Paşa'yı mahirane bir şekilde tetkik ettiği *Medeni Hukuk*

21 Orhan Türkoğlu, “Gökaltı Sosyolojisi'nde Aydın Sınıfın Yapısı,” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi-10. Sayı, 2005, s. 32.

22 Çağdaş Ümit Yazgan, a.g.e., s. 126.

23 Çağdaş Ümit Yazgan, a.g.e., s. 25.

Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa, padişah huzurunda yapılan ilmi ve dini sohbetleri ve bunlara katılan âlimleri konu alan *Huzûr Dersleri* adlı eserleri hatırlayacak olursak; Ebul'ulâ Mardin'in kültür tarihimizin sürekliliğine oldukça önemli bir katkıda bulunduğu gözlerden kaçmayacaktır.

Cumhuriyet döneminin saygın bir hukuk adamı olmasının yanı sıra son dönem Osmanlı âlimi olarak da kabul edilen Ebul'ulâ Mardin'in salt cumhuriyet dönemindeki değil, aynı zamanda imparatorluğun son döneminde yapmış olduğu ve cumhuriyet döneminde pek de söz konusu edilmeyen faaliyetlerini söz konusu edebilmek bu çalışmanın amaçlarından biridir. Belirtmemiz gerekir ki Ebul'ulâ Mardin'in hayatı, büyük bir âlimin belirli bir dönemi kapsayan mesaisinin büyük ölçüde unutulmasının hikâyesidir. İslamcılık akımının en önemli yayın organlarından *Sırât-ı Müstakim* dergisinin kurucu ismi, erken cumhuriyet döneminin saygın medeni hukuk hocası ve Osmanlı ulemasının önemli şahsiyetlerinin hâl tercümelerini kaleme almış bir âlim olan Ebul'ulâ Mardin'in daha çok hukukçuluğu ile hatırlanmasına ilişkin tutum kanaatimizce eksiktir. Ebul'ulâ Mardin, hukukçuluğunun yanı sıra önemli bir ulema hâl tercümesi yazardır. Nitekim kendisinin son eseri olan *Huzûr Dersleri* Osmanlı ulemasına mensup pek çok âlimin hâl tercümesini içermektedir. Ebul'ulâ Mardin'in Türkiye'deki muhafazakâr çevrelerde bırakmış olduğu olumlu intibanın kökeninde de öncelikle kendisinin son dönem eseri olan ve vefatının ardından talebesi Prof. Dr. İsmet Sungurbey tarafından tamamlanan *Huzûr Dersleri* adlı çalışması bulunmaktadır.²⁴ Dolayısıyla Ebul'ulâ Mardin hem imparatorluk dönemindeki, hem de cumhuriyet döneminin tamamındaki faaliyetleri ile söz konusu edilmelidir; ancak bu şekilde bu önemli âlimin çabası anlaşılabilecektir. Nitekim çalışmamızın temel iddiası, Ebul'ulâ Mardin'in fikri serüveninin, kendi çalışmalarının belli ilgi alanlarına ya da belirli temalara bağlı olarak yapılacak olan sınıflandırmayla değil; dönemler ve bu dönemlerin sahip olduğu temel problemler bağlamında anlamlandırılabilir. Hem bir Osmanlı âlimi, hem de cumhuriyet dönemi aydını olarak II. Meşrutiyet dönemi ve hemen ardından imparatorluğun çöküşü

²⁴ Gündelik basında kendisi hakkında yayınlanan köşe yazılarından da takip edilebileceği gibi Ebul'ulâ Mardin, günümüzde de çeşitli toplum kesimleri tarafından tüm az tanınırlığına rağmen adından saygı ile söz edilen bir isimdir.

ile erken cumhuriyet döneminden Demokrat Partili yıllara uzanan oldukça geniş bir döneme bizzat tanıklık etmiş olan Ebul'ulâ Mardin'in çalışmaları ancak bu şekilde ele alınabileceği kanaatindeyiz. Buna bağlı olarak Ebul'ulâ Mardin'in fikri, siyasi ve akademik serüveni çalışmamızın sınırları içerisinde belli dönemler ışığında incelenecektir.

İlim tarihimizin önemli simalarından Ebul'ulâ Mardin'in belli bir dönemini öne çıkarmaya çalışmadan incelenmesinin, toplumumuzun geçmişte yaşamış olduğu dönüşümleri anlama çabamıza yardım edeceğini düşünüyoruz. Düşünce tarihimizin önemli isimlerinin tecrübelerinden yararlanmaya çalışmak, Türk sosyolojisinin ilk koşulu olan tarihten bilgi edinmek, gerekli sonuç ve dersleri çıkarmak²⁵ için de bir adım olacaktır. Toplumsal incelemelerin belkemiği tarihtir.²⁶ "Toplumbilim adını taşıyabilecek değerlerde olan bir toplumbilim 'tarihsel toplumbilim' niteliğini de taşımak durumundadır."²⁷ "Biyografi ve tarih sorunlarını ele almayan; toplum içinde bunların kendi aralarındaki bağlantıya önem vermeyen bir toplumsal inceleme ya da araştırma entelektüel yönden yüklenmesi gereken görevi yerine getirmiş sayılmaz."²⁸ Dolayısıyla tarihsel bir perspektif kullanmadan sadece bugüne odaklanmak bir sosyolog için yeterli değildir, sosyolog geçmişi hesaba katmalıdır.²⁹ Milletlerin geçmişine ulaşmasında ise fikir adamlarının önemli bir payı vardır.³⁰ Önemli fikir adamlarımızın ve onların çalışmalarının incelenmesi bir düşünce geleneğinin oluşmasında da rol oynamaktadır.³¹ Bizim çabamız da Ebul'ulâ Mardin'in Türk toplum düşüncesindeki yerini tarihsel ve kültürel gelişmeler bağlamında ele almaya çalışarak Türk düşüncesine katkıda bulunabilmeye yöneliktir.

25 Baykan Sezer, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 178.

26 C. Wright Mills, *Toplumbilimsel Düşün*, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yayınları, 2007, s. 235.

27 C. Wright Mills, *a.g.e.*, s. 240.

28 C. Wright Mills, *a.g.e.*, s. 17.

29 Birgül Koçak, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırat-ı Müstakim Örneği," *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 10.

30 Esma Polat, "Eşref Edip Fergan'ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği," *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2011, s. 7.

31 Arslan Kaynarca, "Hilmi Ziya Ülken'in Düşünce Tarihi ile İlgili Çalışmaları," *Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bs., y.y., Ülken Yayınları, 2005, s. 12.

Bir sosyoloji tezi konusu olarak Ebul'ulâ Mardin'in düşünsel serüveninin incelenmesini seçmemiz, Ebul'ulâ Mardin'in öneminden ve yapmış olduğu çalışmaların Türk toplum hayatında belli bir yere tekabül etmesinden de kaynaklanmaktadır. Ebul'ulâ Mardin 20. yüzyılın ilk yarısını büyük ölçüde kapsayan dönemde bir an parlayıp daha sonra köşesine çekilerek münzevi bir yaşam sürmüş, önemini yitirmiş ve siyasetle olan bağlarını büyük ölçüde koparmış bir kısa dönem aydını değildir. Türk toplum düşüncesinin çok yoğun bir değişim geçirdiği ve aynı zamanda Türk toplum düşüncesindeki sürekliliğin de izlenebildiği bir dönem boyunca eserler ortaya koymuş ve akademide kendisine çok özel bir yer edinmiştir. Bununla birlikte Ebul'ulâ Mardin'in önemi yalnızca kendi çabası ve ortaya koyduğu eserlerden de kaynaklanmamaktadır. Ebul'ulâ Mardin, sahip olduğu aile bağları nedeniyle de özel bir öneme sahiptir. Ebul'ulâ Mardin, "baba tarafından Mardin'deki Kasımiyye Medresesi'nde altı yüzyıldan beri müderrislik eden kişiler yetiştirmiş olan içlerinde veliler de bulunan bir aile"ye³² mensuptur. Dolayısıyla, Ebul'ulâ Mardin'in yüzyıllar boyunca ilmi faaliyetlerde bulunmuş köklü bir ulema ailesinden gelmesi, iyi bir medrese eğitimi ve devamında da hukuk eğitimi aldıktan sonra Dârülfünun Hukuk Fakültesinde ve Medresetü'l-Kuzâta müderris ve 1933 üniversite reformunda müderrislikten alınarak İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde Medeni Hukuk ordinaryüsü³³ olarak sekteye mahal bırakmayacak şekilde hocalık vazifesine devam etmesi, bu son dönem Osmanlı âliminin serüveni üzerine düşünmeyi gerektirmektedir.

Ebul'ulâ Mardin, cumhuriyet döneminde de yaşamış bir bilim adamı olmasının yanı sıra önemli bir fakihdir, muteber bir son dönem Osmanlı âlimidir. Bununla birlikte, "son dönem Osmanlı uleması, modern Türk tarih yazımının özellikle ilgilendiği bir konu olmamıştır... Ulema sık sık, 20. yüzyılın başlarında vadesi dolmuş ve bu yüzden de tarihin çöplüğüne atılmış epey yeknesak bir toplumsal-dini zümre olarak sunulmuştur. Böyle olduğu için de çok yakın zamanlara kadar akademik çalışmaların ilgi alanına

32 İsmet Sungurbey, *Ebul-ulâ Mardin*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 9.

33 Ali Adem Yörük, "Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebul'ulâ Mardin," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebul'ulâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 107.

girmemiştir.”³⁴ Oysa “son dönem Osmanlı uleması, onların kurumları ve mirasları daha kapsamlı bir araştırmayı hak etmektedir. Çok katmanlı öyküleri, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminin ve Cumhuriyet’in ilk birkaç on yılının mühim ama yeterince araştırılmamış bir parçasıdır. Tecrübeleri ve karşı karşıya kaldıkları meydan okumalar, modern dönemde ulema hakkında yapılan genel içerikli çoğu çalışmanın gözünden kaçmıştır.”³⁵ İlâveten “ulemanın ve kurumlarının öyküsü bir hızlı çöküş, anlamsızlaşma ve tutarsızlık hikâyesi değil, yeni vaziyet alışların ve dönüşümlerin hikâyesidir.”³⁶ Ebul’ulâ Mardin’in belli dönemlerde bilinçli bir şekilde geri planda durmaya özen göstermesi, toplumsal koşulların değişmeye başlamasıyla beraber özellikle *Huzûr Dersleri* isimli eseri ortaya koyabilmeye yönelik bir çaba içine girmesi, bu son dönem Osmanlı âliminin yeni dönemdeki tutum alışlarının önemli örnekleridir ve bu gibi tutum alışların arkasındaki nedenlerin incelenmesi Türk düşüncesi açısından da önem arz etmektedir.

Bu çalışmamızda Ebul’ulâ Mardin’in Türk toplum düşüncesindeki yerini ortaya koyabilmeyi amaçlamaktayız. Konu seçimimizin bu yönde olmasının önemli bir nedeni daha vardır: Temel ilgi alanımızın öncelikle Türk toplum düşüncesi olması sebebiyle, toplumumuzun mevcut bilgi birikiminin ele alınıp değerlendirilmesi ve anlamlandırılması gerektiğine ve Türk sosyolojisinin temel çabasının da bu olması gerektiğine inanıyoruz. Türkiye’de hızla değişen değer hükümleri maalesef Ebul’ulâ Mardin gibi ilim adamlarımızın unutulmasına neden olmaktadır. Bu kültür kırılması ancak toplum tarihimizin ve toplumumuza ait bilgi birikiminin yeniden ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmasıyla engellenmiş olacaktır. Ebul’ulâ Mardin’i çalışmaları ve yaşamı temelinde ele almaya çalışarak bu kültür kırılmasının önlenmesine küçük de olsa bir katkıda bulunabileceğimizi düşünüyoruz.

34 Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleniğin Muhafızları*, Çev.: Bülent Üçpınar, Yay. Yaz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 9.

35 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 20.

36 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 21.

EBUL'ULÂ MARDİN'İN AİLESİ VE ÖĞRENİM HAYATI

Ebul'ulâ Mardin son dönem Osmanlı ulemasındandır ve “devrinin son fakihidir;”¹ fakat kendilerini özel kılan salt bu özelliği değildir. Ebul'ulâ Mardin, hem anne hem de baba tarafından iki ayrı ulema ailesine mensuptur.² Otuzlu yaşlarından itibaren kayınpederi Necmeddin Molla Kocataş ve ailesi ile son dönemine değin kurmuş olduğu yakın ilişkili Ebul'ulâ Mardin'i bir başka ulema ailesine de oldukça yakın kılmıştır. Ebul'ulâ Mardin'in ailesine ayrıca yer vermemizin sebebi; ailenin, şahsiyetin yoğrulmasındaki en önemli faktör olmasının³ yanı sıra Ebul'ulâ Mardin'in, hayatındaki önemli dönüm noktalarını belli aile bağlarının da katkısı ile aşabilmiş olduğuna inanmamızdır. Buna bağlı olarak bu bölümde, bahsedeceğimiz aileleri tanıtmaktan ziyade, bu ailelere mensup olup Ebul'ulâ Mardin ile yakın ilişki içerisinde olduklarını düşündüğümüz kişileri kısaca tanıtmak amacını taşımaktayız. Bu bölümde öncelikle bu özellikteki şahıslardan bahsedilecek, ardından Ebul'ulâ Mardin'in öğrenim hayatına yer verilecektir.

MARDİNİZÂDELER

Ebul'ulâ Mardin, baba tarafından “Mardin'deki Kasımiyye Medresesinde altı yüz yıldan beri müderrislik eden kişiler yetiştirmiş olan bir aileye mensuptur”⁴ (Piri Çelebi, Mu'ti Çelebi, Mahmud Çelebi, Ahmet Çelebi, Ebubekir Çelebi, Âbid Çelebi, Abdülbakir Çelebi ve Ebul'ulâ Mardin'in dedesi Ömer Şevki Efendi'nin isimleri burada sayılabilir⁵). Nitekim, “Ebul'ulâ Mardin'in tahsili de baba evinde başlar.”⁶ Aynı durumu Refi'

1 İlber Ortaylı, “Takdim: Ahmed Cevdet Paşa ve Ebul'ulâ Mardin Hoca Hakkında,” Ebul'ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, 2. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ocak 2009, s. 4.

2 Carl Zimmerman, “Sosyal Sınıflar Sosyolojisi: Aydınların Ortaya Çıkışı,” *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı 4, 1963, s. 1.

3 İsmet Sungurbey, *Ebû'l-ulâ Mardin*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 1.

4 Yusuf Mardin, *Kocataş Yahşi Anıları*, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 305.

5 Aydın Bolak, “Ebu'l-ulâ Mardin,” IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

Cevat Ulunay, "Ebul'ulâ Bey ilmi yalnız iktisap etmekle kalmamış ilme aileden ve babadan da varis olmuştur"⁶ sözleriyle ifade ederken, Cemalettin Yavaşıca ise "rahmetli üstad, âlim bir babanın oğlu olmak mazhariyetiyle müsait şartlar altında şamil ve ihatalı bir yetişme imkânı bulmuştur. Bu sayede kuvvetli bir Arapça ve esaslı Arap Edebiyatı elde etmiş, bu sağlam temel üzerine, tekmil ahkâmı şer'iyeye vukufunu sağlayan, ilim binasını kurmuştur"⁷ diyecektir.

Pek çok âlimin yetiştiği bir aileye mensup olan Ebul'ulâ Mardin'in dedesi fıkıh alanında eserler vermiş olan Mardin Müftüsü Ömer Şevki Efendi (-1852)⁸, babası ise "Kazaskerlik mevkiine vâsıl olmuş bir âlim"⁹ olan Yusuf Sıtkı Efendi'dir (1816-1903). Yusuf Sıtkı Efendi, "İmam Gazâlî'nin *İhya'ul Ulum* adlı eserini 9 cilt üzerine tercüme ve şerh eden, Zemahşeri'den tercüme ve şerh ettiği *Nevabig ül-Kelîm* adlı eseri Fransızca'ya çevrilmiş olan tanınmış hukuk ve din âlimlerindendir."¹⁰ Sungurbey, Yusuf Sıtkı Efendi'nin Gazâlî şerhiyle ilgili olarak hocası Ebul'ulâ Mardin'den bizzat dinlediği bir olaya eserinde yer vermekte, Yusuf Sıtkı Efendi'nin "on iki yıl göz nuru dökerek görme gücünü son derece yitirmek pahasına" İmam Gazâlî'ye ait *İhya'ul Ulum* adlı eserini tercüme ve şerh ettiğini, bunun neticesinde Ebû'l-hûda tarafından Abdülhamit'e jurnal edilerek Bitlis'e sürüldüğünü, ancak yıllar sonra İstanbul'a dönebildiğini bize nakletmektedir.¹² Yusuf Sıtkı Efendi'nin şerh ettiği bir diğer eser ise Zemahşeri'ye ait olan *Nevabig ül-Kelîm*'dir. "Kısa vecizeler tarzındaki edebi parçalardan meydana gelmiş olan *Nevabig ül-Kelîm*'in birçok yazma nüshası

6 Refi' Cevat Ulunay, "İlmin Matemî," *Milliyet*, 16 Ocak 1957, s. 3.

7 Cemalettin Yavaşıca, "Büyük Kaybımız: Hocaların Hocası Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin," *İktisadi Yürüş Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 345, s. 8.

8 Cevdet Yavuz, "Ebû'lulâ Mardin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 10, İstanbul, 1994.

9 Refi' Cevat Ulunay, "İlmin Matemî," *Milliyet*, 16 Ocak 1957, s. 3.

10 Ebul'ulâ Mardin'in kendi kaleme aldığı yaşam öyküsünden aktaran Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 38.

11 Recai Seçkin, Mütareke devrinde çıkan yangında Kuruçeşme'deki yalının yanması sonucu Ebul'ulâ Mardin'in Türk arazi hukukunun bütün safhalarını ihtiva eden eserinin de yandığını fakat Yusuf Sıtkı Efendi'nin söz konusu kitabının o sırada birisine iâre edilmiş olduğundan dolayı yanmaktan kurtulduğunu Ebul'ulâ Mardin'den bizzat dinlediğini bize nakletmektedir (Recai Seçkin, "Ebul'ulâ Mardin ve Eserleri," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 180). Bu eserin orijinali İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır.

12 İsmet Sungurbey, *Ebû'l-ulâ Mardin*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 9.

vardır”¹³ ve bizde bu eseri şerh edenlerden biri de Yusuf Sıtkı Efendi’dir.¹⁴ Ebul’ulâ Mardin henüz 22 yaşındayken vefat eden (1903) Yusuf Sıtkı Efendi, Fatih Camii Hazinesi’nde medfundur.¹⁵ İbnü’l-emin Mahmut Kemal İnal, Ebul’ulâ Mardin’i “Ebul’ulâ Mardin, *İhya’ul Ulum ve Nevabig ül-Kelim* mütercimi Kadiasker Mardinli Yusuf Sıtkı Efendi merhumun oğlu ve nice talib-i ilmin babasıdır. Fazilet-i ilmiye ve hulkiyesi, fazilet erbabınca musad-dakdır” diye tarif edecektir.¹⁶

Babası Yusuf Sıtkı Efendi’den gerçek anlamda ilmî bir terbiye alan hatta bir anlamda tahsiline baba evinde başlayan¹⁷ Ebul’ulâ Mardin’in yaşamındaki önemli dönüm noktalarını düşündüğümüz zaman, kendisinin Türkiye’nin çalkantılı dönemlerini Mardinizâdeler ile olan ilişkisinden ziyade Turşucuzâdelere mensup Necmeddin Molla Bey ile olan yakın ilişkisinin katkısıyla aşmış olduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Mardinizâdeliğin Ebul’ulâ Mardin’e önemli bir aile çevresine sahip olmasını sağladığı da kuşkusuzdur; fakat bu, Mardinizâdeler’den çokça bahsetmemiz için bir neden teşkil etmemektedir. Yalnızca şunu belirtmekte fayda vardır ki; Ebul’ulâ Mardin’in kız kardeşi olan Atiye Hanım, Türk siyasetinin önemli isimlerinden Hacı Adil Bey (Arda) ile evlidir. Hukuk Fakültesi profesörlerinden olup İttihat ve Terakki döneminde meclis-i mebusan reisliği, dâhiliye nazırlığı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti genel sekreterliği gibi önemli görevler üstlenmiş olan Hacı Adil Arda, Ebul’ulâ Mardin’in hem Mekteb-i Hukuktan sınıf arkadaşı, hem meslektaşı, hem de en yakın dostlarından biri olmuştur. Sanıyoruz ki Mardinizâdelerden olmamakla birlikte Atiye Hanım ile evli olması sebebiyle Hacı Adil Arda’nın ismini burada anmak doğru olacaktır; nitekim Hacı Adil Arda, Ebul’ulâ Mardin’in siyaset ile iç içe olduğu zamanlarda etkin bir isim olarak karşımıza çıkacaktır.

Mardinizâdelerle ilgili bu kısımda Yusuf Sıtkı Efendi ile damadı Hacı Adil Arda’dan kısaca bahsettik. Bu iki isim haricinde bahsedilmesi

13 Nuri Yüce, “Zemahşeri (Hayatı ve Eserleri),” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt XXVI, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1993, s. 309.

14 Nuri Yüce, a.g.m., s. 310.

15 Cevdet Yavuz, “Ebul’ulâ Mardin,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 10, İstanbul, 1994.

16 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, Cilt: III, 3. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 1988, s. 1719.

17 Aydın Bolak, “Ebu’l-ulâ Mardin,” IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

gereken bir isim daha vardır. Bu kişi Ebul'ulâ Mardin'in oğlu Yusuf Mardin'dir. Yusuf Mardin, 1949 yılında CHP milletvekilliği yapmış, devamında Londra basın ataşeliği, Washington ve ardından Bonn basın müşavirliği görevlerini üstlenmiştir.¹⁸ Türk düşünce hayatında ise daha çok Muhtar Fehmi Enata ile birlikte çıkardığı *Yücel* adlı edebiyat dergisi ile tanınmaktadır. Yusuf Mardin aynı zamanda Şirket-i Hayriyye adlı ilk Türk anonim şirketinin de (Boğaziçi Vapurları İşletmesi İdaresi) yönetim kurulu başkanı olan Necmeddin Molla Kocataş'ın isteğiyle *Boğaziçi* adlı aylık turistik dergiyi çıkarmış ve yazı işleri müdürlüğünü de üstlenmiştir.¹⁹ Bunların yanı sıra Shakespeare'in *Romeo ve Juliet* adlı eserini dilimize aktarmış, *Namık Kemal'in Londra Yılları* ve *Abdülhak Hâmid'in Londrası* adlı eserleri kaleme almıştır. Çalışmamız açısından önemi ise *Kocataş Yalısı Anılarım* adlı eserin müellifi olmasıdır. Dikkat edilecek olursa Mardin, Kocataş Yalısı ile ilgili anılarını kaleme almış, dedesi Necmeddin Molla Kocataş'ın ve daha çok onun aile efradının anıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Nitekim Ebul'ulâ Mardin ve ailesi üzerinde etkili olan isim Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'nin oğlu olan Necmeddin Molla Bey olacaktır. Bir Mardinizâde²⁰ olan Yusuf Mardin'in Necmeddin Molla Kocataş ve ailesini merkeze alarak kıymetli bir eser ortaya koymuş olması gözden kaçırılmaması gereken ehemmiyetli bir husustur.

HÂDİMİLER

Ebul'ulâ Mardin'in babası Mardinizâde Yusuf Sıtkı Efendi; "Konya'nın Hâdim ilçesinin Hâdimi ailesinden, büyük ilim adamlarından Ebû Saidül-Hâdimi Efendi'nin torunlarından"²¹ olan, babası Bab-ı Seraskeri katipliği, Yabanâbad kaymakamlığı, Isparta mutasarrıf vekilliği ve Konya'nın çeşitli ilçelerinde kaymakamlık görevlerini üstlenmiş Konyalı Ahmet

18 Ahmet Güner Sayar, "Yusuf Mardin'e Dair Anılar: Bir Dostluğun Nişanesi Olan 25 Yıllık Mektuplaşmaların Hikayesi," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebul'ûla Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 27.

19 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 110.

20 Ebul'ulâ Mardin'in baba tarafını teşkil eden Mardinizâdeler günümüzde de belli isimler vasıtasıyla kamuoyu tarafından tanınmaktadır. Bu isimler arasında en fazla göz önünde olanlar ise Ebul'ulâ Mardin'in ağabeyi Mehmed Arif Bey'in torunları olan Arif Mardin, Şerif Mardin ve Betül Mardin'dir.

21 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 32.

Efendi, dedesi ise Hâdim Müftüsü Mustafa Efendi olan Behice Hanım ile evlenmiştir. Dolayısıyla Ebul'ulâ Mardin de "Huzur Derslerinin devletin resmi teşkilatına alınmasından önce huzurda ders takrîr etmiş olan büyük âlim Ebû Saidül'l-Hâdimî Efendi'nin torunlarındanır"²² ve "gerek baba tarafından, gerekse anne tarafından mükemmel bir manevi mirasa sahip olarak dünyaya gelmiştir."²³ Recai Seçkin, annesinin ailesinin Ebul'ulâ Mardin'in sahip olduğu ilmi verasetin tesbiti bakımından mevzubahis edilmesi gerektiğinin altını özellikle çizmiştir.²⁴

Hâdimilerden kısaca bahsetmemizden nedeni Ebul'ulâ Mardin'in ilimle uğraşan bir aileye mensup olarak dünyaya gelmesiyle ilgilidir. Ebul'ulâ Mardin, ailesinden almış olduğu bu önemli manevi mirasa en iyi şekilde sahip çıkmıştır. Bu hususla ilgili olarak Ebul'ulâ Mardin'in *Huzûr Dersleri* adlı eserini hazırlamak için ülkemiz müftülüklerine huzur derslerine katılmış olan ulema ile ilgili teferruatlı bilgi talep etmek amacıyla göndermiş olduğu mektuplara cevaben Ebul'ulâ Mardin'e Hâdim Müftüsü Ahmed Said Hâdimoglu'nun ilettiği 4 Şubat 1953 tarihli cevabın bir kısmına burada yer vermekle Ebul'ulâ Mardin'in ilmi verasetinin daha iyi açıklanabileceği kanaatindeyiz.

...Büyük üstad, zâtı fadılâneleri de "li ümmîn," ana tarafından Ebu Saidül Hâdimî ahfadındansınız, binaenaleyh Huzur'da ilk ders takrîr eden ceddiniz Ebu Saidül Hâdimî olup bilâhère Huzur Derslerinin resmîyet iktisap ettiği tarihten bu kadar sene sonra Huzur hocalarının ahvâli tarihiyyelerini bildirir yüksek eseri yine ahfadının te'lif eylemesine ise bir sevk-i ilahi, bir ilham-ı Rabbâniden başka bir şey denilemeyeceğini arz ederken Cenabı Hak'tan devamı ömrü afiyet ve saadet-i dareyn temenni eder ve bu vesileyle tâzimat-ı faikamın kabulünü istirham ederim, büyük üstadımız, efendimiz. Şükranlarımızla. Hâdim Müftüsü Ahmed Said Hâdimoglu ²⁵

22 İsmet Sungurbey, *Ebül-ulâ Mardin*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 15.

23 Recai Seçkin, a.g.m., s. 181.

24 Recai Seçkin, a.g.m., s. 181.

25 Ebül'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 771.

Hâdimoglu'nun bu özlü açıklamasının Ebul'ulâ Mardin'in ilmi ve manevi mirasının fevkalade bir misalini teşkil edeceği kanaatinde olarak Hâdimiler ile ilgili bahsi burada neticelendirmek ve Ebul'ulâ Mardin'in hayatında çok önemli bir yeri olduğunu düşündüğümüz Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'nin oğlu Necmeddin Molla Kocataş ve ailesinden söz etmek istiyoruz.

TURŞUCUZÂDELER

Ebul'ulâ Mardin, baba tarafından Mardinîzâdelere, anne tarafından ise Hâdimilere mensuptur ve her iki ailenin de imparatorluk döneminde ulema ailesi olma vasfı taşımasının Ebul'ulâ Mardin'in bir ilim adamı olarak yetişmesine katkı yapmış olması kuşkusuzdur. Bununla beraber Ebul'ulâ Mardin'in siyaseten etkili isimlerle de ilişki içerisinde olan bir âlim olduğu ve bu etkili isimlerle kurmuş olduğu ilişkinin katkısıyla Türk politik hayatında düşünürleri de etkileyen zor ve sıkıntılı süreçlerin üstesinden gelebilmiş olması gözden kaçırılmamalıdır; nitekim Turşucuzâde Necmeddin Molla Bey'in önemi de Ebul'ulâ Mardin'in bu yönüyle alakalıdır. Ebul'ulâ Mardin cumhuriyet dönemi öncesi ve sonrasında siyasete kimi zaman yakın, kimi zaman ise mesafeli olmuş, bununla beraber Abdülhamit dönemi hariç olmak üzere mevcut yönetimlere karşı açıktan bir muhalif tavır sergilememeye özen göstermiştir. Özellikle cumhuriyet öncesi dönemden itibaren iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu pek çok âlimin cumhuriyet sonrası dönemde muhalif seslerin çıkmasına pek de müsaade edilmemiş olmasından dolayı tasfiyeye uğradığı veya köşesine çekildiği ve en azından inkılabı yarayabilecek işler yapan ilim adamlarının makbul sayıldığı erken cumhuriyet döneminde Ebul'ulâ Mardin hiçbir şekilde tasfiyeye uğramayacak, üniversitede Medeni Hukuk Kürsüsündeki vazifesine devam edecek; fakat medeni kanunun toplumda yerleşmesine dolaylı bir katkıda bulunurken, açıktan bir rejim övgüsü de yapmayacak, oldukça dikkatli ve temkinli bir tavırla bu yeni dönemde de statü kaybına uğramayarak yaşamının son döneminde Osmanlı ulemasını saygı ve hürmetle yâd edecek ve Türk ilim hayatında ilk ve tek olma özelliğine sahip *Huzûr Dersleri* adlı eserini ortaya koyabilecektir. İşte Ebul'ulâ Mardin'in özellikle erken

cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğramayarak ilim hayatımızda etkili olabilmesi, öncelikle Necmeddin Molla Bey'in siyasetteki konumunun da katkısıyla olacak ve Necmeddin Molla Bey, haiz olduğu bu öneminden dolayı çalışmamız kapsamında söz konusu edilen bir şahsiyet olacaktır.

Ebul'ulâ Mardin'in eşi Bedriye Hanım, "zamanının efâdil-ı ulema-sından sayılan Şeyhülislam Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi merhumun oğlu, esbak adliye nazırı, meşâhîr-i hukukiyundan Necmeddin Molla Kocataş'ın kızıdır."²⁶ Ebul'ulâ Mardin'in kayınpederi Necmeddin Molla Kocataş ünlü bir Türk siyaset adamıdır, ismi günümüzde pek anılmasa da Türk siyasi hayatının kilit taşı isimlerinden biri olarak politikada önemli roller üstlenmiştir. Ebul'ulâ Mardin ile ilgili yapılmış ~~lusa~~ çalışmalarda kendisinden bir iki satır geçmeyecek şekilde bahsedilmiş olsa bile, kendisini kısaca tanıttak olmamız Ebul'ulâ Mardin'in sergüzeştini ele alabilmeyi kolaylaştıracğını düşünmemiz nedeniyledir.

Necmeddin Molla Bey, Şeyhülislam Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'nin oğludur.²⁷ Ebul'ulâ Mardin'in "Arabi ve muarazalarda eşsiz ve Acem edebiyatında mümtaz, yüksek bir şahsiyet"²⁸ ve "fıkıh ilmindeki derin bilgisiyle iştihar etmiş, emsaline nadir tesadüf edilir güzide bir zat" olarak bahsettiği Turşucuzâde Ahmet Muhtar Efendi'nin oğlu Necmeddin Molla Bey 1875'te doğmuştur. İlk kez Sultan Abdülhamit'e atılan bomba olayında başsavcı olarak başarı göstermiş ve kendini tanıtmış, 1908 inkılâbından sonra Bağdat valiliğine tayin olmuş ve orada Bağdat Hukuk Mektebini kurmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde adliye nâzirliği yapan Necmeddin Molla Bey, Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın 1910 yılında Avrupa'ya gitmesi üzerine üç ay süreyle sadrazam vekili olarak görev yapmıştır.²⁹ Necmeddin Molla Bey ayrıca Şurâ-yı Devlet (Danıştay) reisliği vazifesini de üstlenmiştir.³⁰ İttihad ve Terakki Fırkasıyla sıkı ilişkisi yönünden Talat

26 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *a.g.e.*, s. 1719.

27 Şeyhülislam Ahmet Muhtar Efendi'nin babası, Safranbolulu Bahaddin Efendizade Hacı Muhammed Efendi'nin oğlu olan turşucular kethüdası İbrahim Ağa'dır. (Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 183.)

28 Ebul'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 225.

29 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 17-18.

30 Kemal Reisoglu, "Ebul'ulâ Mardin'in Şahsiyeti, Hayatı, Eserleri," *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt: XXXI, Sayı: 3-4, Sermet Matbaası, Mart-Nisan 1957, s. 58.

Paşa, Fethi Okyar, Hacı Adil Arda ve Mithat Şükrü Bleda yakın arkadaşları arasında yer almıştır,³¹ özellikle Talat Paşa ile kurmuş olduğu ilişki gözden kaçırılmamalıdır. Talat Paşa'nın evlenmesi için Hayriye Hanım'ı Talat Paşa ile tanıştırmış, nikâh şahitliğini yapmış ve Sultanahmet'teki kendi konağının hemen yanındaki konağı onlar için kiralarak Talat Paşa ile Hayriye Hanım'ın oraya yerleşmelerini sağlamıştır.³² Talat Paşa'nın Almanya'ya kaçmasında yardımcı olacak kişi de yine Necmeddin Molla Bey'dir.³³ Necmeddin Molla Bey söz konusu olan bu dönemde sıkı bir ittihatçıdır. 1908, 1912 ve 1914 Osmanlı Meclislerindeki mebusları tanıtan makalelerinde Feroz Ahmad ile Dankwart Rustow, her üç meclisteki toplam altı yüz kırk sekiz mebustan yalnız elli dokuzunun her üç seçimi kazandıklarını, tekrar seçilenlerin ise genellikle ittihatçı olduklarını ve bu sayıların İttihat ve Terakkinin meclisteki önem ve kuvvetini gösterdiğini kaydedeceklerdir.³⁴ İttihat ve Terakki mensubu olarak üç dönemde de mecliste görev alan isimlerden biri de Kastamonu Mebusu Necmeddin Molla Bey'dir.

Necmeddin Molla Bey'in diğer bir yakın arkadaşı ise Fethi Okyar'dır. Galibe Hanım ile Fethi Bey'in 3 Mart 1916'daki nikâh şahitliklerini de Necmeddin Molla Bey yapmıştır. Necmeddin Molla Bey, Fethi Bey'in Malta sürgünlüğü sırasında Galibe Hanım'a büyük ölçüde yardım etmiş, TBMM'nin ikinci döneminde de (1923-1927) mebusluk yapan Necmeddin Molla Bey'in Fethi Bey ile olan kadim dostluğu devam etmiştir. 1930 yılında Serbest Fırka'nın siyasi yaşamımıza katılması hadisesi gündeme geldiğinde dönemin cumhurbaşkanı olan Kemal Atatürk'ün Serbest Fırkayı kurma teklifini Fethi Okyar'a götürdüğü yer de Necmeddin Molla Kocataş'ın yalısı olacaktır. Necmeddin Molla Bey dönemin cumhurbaşkanı olan Kemal Atatürk'ün de saygı duyduğu bir isimdir. Yanında Meclis Reisi Kâzım Özalp'ın da bulunduğu Kemal Atatürk, 31 Temmuz 1930 gecesi Necmeddin Molla Kocataş ve Fethi Okyar ile Serbest Fırkanın kurulmasını müzakere etmiştir.³⁵ Ziyaret esnasında İsmet İnönü bulunmamıştır; nitekim "Necmeddin Molla Kocataş,

31 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, 17-18.

32 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 19.

33 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 13.

34 Feroz Ahmad, Dankwart A. Rustow, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918," *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976, s. 248.

35 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 79-83.

Fethi Bey'in yakın arkadaşı olması yüzünden İnönü'nün kendisine karşı sempati noksanı olduğu kanaatindedir.”³⁶ Bu dönemde hem Kemal Atatürk hem de Fethi Okyar ile yakın bir ilişkiye sahip olan Necmeddin Molla Bey, Demokrat Partinin kurulmasının hemen öncesinde ise Celal Bayar ile olan dostluğunun da etkisiyle Demokrat Partiyi destekleyecektir. Celal Bayar, partinin kuruluş dönemi öncesinde Kocataş Yalısı'na gelecek ve Necmeddin Molla Bey'in görüş ve önerilerini dinleyecektir. Bu arada belirtmek gerekir ki, Ebul'ulâ Mardin'in oğlu Yusuf Mardin de Demokrat Parti iktidarından hemen önce Ebul'ulâ Mardin'in yakın arkadaşı Şemseddin Günaltay döneminde Cumhuriyet Halk Partisinden Mardin milletvekili seçilecektir. Yusuf Mardin, anılarında 1949 yılında vefat eden ve vefat etmeden birkaç saat önce, kurulacağı o gün söz konusu edilen senatodan bahsederken “Ebul'ulâ Bey ne dersin? Bizi herhalde senatör yaparlar değil mi?”³⁷ diyen dedesi Necmeddin Molla Kocataş için “Sağ olsaydı Demokrat Parti'den milletvekili olarak herhalde beni seçtirtmekte güçlük çekmezdi”³⁸ diyecektir.

Necmeddin Molla Kocataş, İttihat ve Terakki döneminden başlayarak Demokrat Partinin Türkiye Büyük Millet Meclisinde yer almaya başladığı döneme kadar söz sahibi olan ve dönemler değişse de politikadaki statüsünü büyük ölçüde kaybetmemiş bir Türk siyaset adamıdır. Kocataş'ın siyasetteki konumu, Ebul'ulâ Mardin'i ele almaya gayret ettiği-miz bu çalışma için hayati bir önem taşımaktadır. Şunu söyleyebiliriz ki; Necmeddin Molla Bey aile efradını her dönemde gözetmeye çalışmıştır, damadı Ebul'ulâ Mardin de Kocataş tarafından gerçekten sevilip sayılan bir şahsiyettir.³⁹ Ebul'ulâ Mardin'in Necmeddin Molla Bey ile kurmuş olduğu ilişkinin mevcut olmaması durumunda özellikle erken cumhuriyet

36 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, 262. Ziyaretin ardından Necmeddin Molla Kocataş, Fethi Bey'e “Fırka'nın kuruluşu için Gâzi Hazretlerinden yazılı olarak izin iste. O da sana yazılı olarak bu izni versin. İleride ancak böyle bir vesika ile kendini kurtarabilirsin” diyecek, Fethi Bey'in de isteği üzerine Kemal Atatürk, 12 Ağustos 1930 tarihli mektubunda laik cumhuriyet esası dahilinde fırkanın her nevi siyasi faaliyetinin maniaya uğramayacağına dair Fethi Okyar'a güvence verecektir (Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 83-87).

37 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 297.

38 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 295.

39 “Necmettin Molla (Kocataş) ile de tanıştım. Bu zat Ebul'ulâ Mardin'in kayınbabası idi ve gururlu edasına karşın, bizlere çok alçakgönüllü davranırdı. Damadı Ebul'ulâ Bey ise onun yanında çok saygılı, az konuşan bir genç tutumu içinde olurdu.” (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Gerçek Hukuk Bilgini Ebul'ulâ Mardin'den Anılar,” *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1985, s. 2.)

döneminde tasfiyeye uğrayıp uğramayacağı suali bizce önemlidir. Nitekim Ebul'ulâ Mardin'in çağdaşı olan pek çok âlim erken cumhuriyet döneminin çeşitli zamanlarında tasfiye edilmiştir. Ebul'ulâ Mardin'in kurmuş olduğu ve mesul müdürlüğünü üstlendiği *Sırât-ı Müstakim* dergisinin diğer kurucu ismi olan ve İstiklal Mahkemelerinde yargılanan Eşref Edip, Ebul'ulâ Mardin'in kurmuş olduğu *Kelime-i Tayyibe* dergisinin önemli yazarlarından olan ve 1933 üniversite reformunda Dârülfünundan uzaklaştırılan Babânzade Ahmed Naim, huzur derslerine katılmış olup cumhuriyet döneminde köşesine çekilen Ermenekli Mustafa Saffet Efendi, yine huzur dersleri muhataplarından olup İstiklâl Mahkemesince idama mahkûm edilen İskilipli Muhammed Atıf Efendi gibi isimler hatırlanacak olursa Ebul'ulâ Mardin'in bu isimlerden oldukça farklı olan konumu dikkatlerden kaçınılmamalıdır. Dahası, huzur dersleri hocalarından olup tasfiye edilen isimleri 1951 yılında söz konusu ederek onların hal tercümelerini yayınlayan kişi de hiçbir dönem tasfiyeye uğramayan Ebul'ulâ Mardin olacaktır. Bunda elbette Ebul'ulâ Mardin'in önceki faaliyetlerinin erken cumhuriyet döneminde pek de söz konusu edilmemesi hatta bir anlamda “unutulması” etkili olmuştur diyebiliriz; fakat bir etken daha vardır ki, o da Ebul'ulâ Mardin'in Mardinîzâdeler'in yanı sıra önemli siyaset adamlarımızdan Turşucuzâde Necmeddin Molla Kocataş'ın ailesine mensup olmasıdır.

EBUL'ULÂ MARDİN'İN ÖĞRENİM HAYATI

Çalışmamızın bir sonraki bölümünde Ebul'ulâ Mardin'in ömrünün yarısından çoğuna da tekabül eden imparatorluk dönemindeki faaliyeti ele alınmaya çalışılacaktır; lakin bunun doğrudan Ebul'ulâ Mardin'in çalışmalarına yer vermekle değil, öncelikle almış olduğu eğitimden de kısaca bahsetmekle mümkün olabileceği kanaatindeyiz.

Bir meşrutiyet dönemi düşünürü olan Ebul'ulâ Mardin II. Meşrutiyetin ilanından önce öğrenimini tamamlamıştır. Bu öğrenim süreci salt mektep ve medrese hayatı ile sınırlı da değildir, ailedeki tahsilini de ihtiva etmektedir. Bunun için ilk olarak kendisinin hem anne hem de baba tarafından mensup olduğu ulema ailelerine (Mardinîzâdeler ve Hâdimiler) kısaca yer verdik. Bu ailelerden özellikle bahsetmemizdeki amaç, Ebul'ulâ

Mardin'in öğrenim hayatının öncelikle bu önemli ailelerde başlaması, Aydın Bolak'ın ifadesi ile Ebul'ulâ Mardin'in daha çocukluktan itibaren ilmi bir terbiye olarak yetişmesidir.⁴⁰ Mamefih Ebul'ulâ Mardin'in yetişmesinde ailesinin yanı sıra şüphesiz öğrenim hayatının da önemli bir rolü vardır. Ebul'ulâ Mardin'in düşüncelerinin şekillenmesinde önemli bir paya sahip olan öğrenim hayatı, çalışmamızın bu alt başlığının sınırlarının elverdiği ölçüde tanıtılmaya çalışılacaktır.

19. yüzyıldaki önemli âlimlerimizden biri olan Yusuf Sıtkı Efendi'nin oğlu Ebul'ulâ Mardin modern bir mektep sayılabilecek olan Mekteb-i Hukuktan en iyi dereceyle mezun olmuş, bunun yanı sıra klasik tarzda da eğitim almıştır. Oysa ki "birçok kıdemli ulemanın kendi çocuklarını, kimi köklü reform taleplerine karşın 19. yüzyılda sadece çok küçük müfredat değişikliklerine tanıklık eden geleneksel medreselerden ziyade yeni tarz okullara kaydetmeyi giderek daha çok tercih ettiklerine dair ciddi kanıtlar vardır."⁴¹ Ayrıca "İslamcı" aydınların çoğunluğunun medrese eğitimi almış olması söz konusudur. Bu şahıslar "çoğunluğu itibariyle yeni tarz okullardan mezun olmuşlardır."⁴² Buna karşılık, Yusuf Sıtkı Efendi'nin oğlu olarak Ebul'ulâ Mardin hem "klasik tarzda icazet almış"⁴³ hem de "Mekteb-i Hukuk'tan mezun olmuş"tur.⁴⁴ Ebul'ulâ Mardin'in medrese eğitimi almış olması, o dönem toplumla geleneksel bağı halen sürmekte olan seçkin bir ulema ailesine mensup olmasıyla yakından ilgilidir.

Ebul'ulâ Mardin, bizzat kaleme aldığı biyografisinde⁴⁵ "Özel bir öğrenim gördüm. Çarşambalı Ahmet Efendi'yle, Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi gibi zamanın seçkin ve tanınmış bilginlerinden ders ve icazet aldım" diyerek almış olduğu klasik tarzdaki eğitimi değerli bulduğunu ifade etmiş, her iki hocanın da huzur derslerine mukarrir olarak katılmış âlimler olması sebebiyle de hocalarına *Huzûr Dersleri* adlı eserinde yer vermiştir.

40 Aydın Bolak, "Ebul'ulâ Mardin," IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

41 Amin Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Gelenegin Muhafızları*, Çev.: Bülent Üçpınar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 17.

42 Armit Bein, *a.g.e.*, s. 40.

43 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 358.

44 Ekmeleddin İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 358.

45 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 38-39.

Çarşambalı Ahmed Efendi⁴⁶ “Huzur Derslerine H. 1323-1326’da muhatap, H. 1327-1330’da mukarrir olarak katılmış, muhataplığında dördüncü rütbeden Mecîdî ve Osmânî nişanlarıyla taltif olunmuştur.”⁴⁷ Ebul’ulâ Mardin de Çarşambalı Ahmed Efendi’den akaid ilmi okumuştur.⁴⁸ Ebul’ulâ Mardin’in meşveret ile ilgili fikrinin oluşmasında da Çarşambalı Ahmet Efendi’nin katkısı olmuştur, nitekim Ebul’ulâ Mardin “...Çarşambalı Hoca Efendi hazretleri ... vücûb-ı meşverete dâir bir çok hakâyık-ı âliye serd ve beyân etmek sûretiyle bihavlihî ve keremihî te’âlâ ümmet-i mu’az-zamanın muvaffak olacağı şu emr-i hayr için bir berâ’at-i istihlâl vücûda getirdiler. Cenâb-ı Hak cümlelerin mesâ’isini meşkûr buyursun”⁴⁹ demiştir.

Ebul’ulâ Mardin’in bir diğer hocası ise Kastamonulu Ebu Bekir Sıdkı Efendi’dir. Ebu Bekir Sıdkı Efendi, “Huzur Derslerine H. 1296-1326’da muhatap, 1327-1328’de Birinci Meclis mukarriri olarak katılmış... dördüncü rütbeden Mecîdî nişaniyle, ayrıca gene dördüncü rütbeden Osmânî nişaniyle taltif olunmuştur.”⁵⁰ Ebul’ulâ Mardin, hocası Kastamonulu Ebu Bekir Sıdkı Efendi’den de mantık dersleri alacaktır. Ebul’ulâ Mardin her iki hocasını da *Huzûr Dersleri* adlı eserinde saygıyla anacaktır. Sözü Ebul’ulâ Mardin’e bırakalım:

Memleketimizde meşrutiyetin ikinci defa ilanı üzerine yapılan değişiklikler Huzur dersi heyeti üzerinde de tesirini göstermiş, derslere yeni mukarrirler seçildiği gibi muhatap olarak da hayli zevat umumî yekûnu taşırmamak üzere derslere alınmıştır. Büyük üstad Tikveşi Yusuf Ziyaeddin Efendi merhumu hakkiyle istihlâf mümkün olmakla beraber, Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi merhumdan

46 Çarşambalı Ahmed Efendi’den icazet alan bir diğer âlim de ‘Emek-Sermaye Kavgasının Şeriatça Çözümü’ eserinin müellifi Mehmed Şevketi Efendi’dir (Sadık Albayrak, *Yürüyenler ve Sürünenler*, 3. bs., İstanbul, Şamil Yayınevi, 1984, s. 131-135). Çarşambalı Ahmet Efendi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Medeni Hukuk Ordinarius Profesörlerinden Kemaleddin Birsan’ın babasıdır (Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild: II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 827).

47 Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 826.

48 Semiha Omay, *Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965, s. 3.

49 Mardinizâde: Ebu’l-Ulâ: “Sûre-i Şûrâ,” *Sırât-ı Müstakim*, 1. Sayı, 30 Receb 1326-14 Ağustos 1324-27 Ağustos 1908, (Sırânmüstakim-Sebilürreşad Külliyyân Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. 6.)

50 Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 847.

mantık ve Çarşambalı Ahmed Hamdi Efendi merhumdan da akaid ilmi tederrüs ettiğim için, şu iki büyük hocayı yakından tanırım. Diğer mukarrirlerin de üstadlar gibi güzide şahsiyetler olduğu mütefakunaleyhtir.⁵¹

Ebul'ulâ Mardin, Çarşambalı Ahmet Hamdi Efendi ve Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi'den klasik tarzda icazet almasının yanı sıra Mekteb-i Hukuktan da mezun olmuştur. Ebul'ulâ Mardin'in hukuk okumak konusundaki isteğinin temelindeki kişi ise Sadrazam Hakkı Paşa'dır. Ebul'ulâ Mardin, "fakülteye girmeden önce, bir gün İdare Hukuku hocası (Meşrutiyette maarif, sonra dahiliye nazırı, daha sonra sadrazam olan ve Berlin büyükelçisiyken ölen) Hakkı Paşa'nın bir dersini dinlemiş, kendisinin parlak takrir tarzına hayran kalmış, bunun üzerine babasından hukuk öğrenimi yapmak dileğinde bulunmuş"tur.⁵² Mesele "valide merhumun delâleti ile peder merhuma arz edilir." Babası ise mahdumunu huzuruna çağırarak, "kendisinin hukuk tahsili yapmayı çok arzu ettiğini öğrenmiş bulunduğunu, buna bazı şartlarla müsaade edebileceğini söyler ve şunları ekler: 'Evvela, Müdde-i Umûmi (Savcı) olmayacaksın. Çünkü ömrünü başkalarını itham etmekle geçirmeni istemem; saniyen, avukatlık yapmayacaksın, bu dünyada herkesin derdi kendine yeter. Bir de başkalarının dert ve sıkıntılarını yüklenmek isabetli olmaz. Salisen, hâkimlik yapabilirsin fakat bunu ancak o makama davet edilirsene, senden talep edilirse kabul edeceksin.'⁵³ Babası Yusuf Sıtkı Efendi'nin bu şartlarını kabul eden Ebul'ulâ Mardin, 1899 yılında Mekteb-i Hukuka kayıt olacak ve burada hukuk öğrenimi görmeye başlayacaktır.

Mekteb-i Hukukun Ebul'ulâ Mardin'in yaşamında oldukça önemli bir yeri vardır. Bu mektebin başarılı talebeleri arasından ülkenin önemli hukuk hocaları yetişmiştir. İyi bir hukuk eğitiminin verildiği bu mektep, Ebul'ulâ Mardin için hukuk tarihimizin önemli şahsiyetlerinin bir kısmı ile sınıf arkadaşlığı şeklinde başlayan ve ilerleyen dönemlerde de devam

51 Ebul'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 550.

52 İsmet Sungurbey, "Önsöz," Ebul'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. X.

53 Turgut Akpınar, *İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Temmuz 2004, s. 15.

eden yakın bir ilişkinin kurulması için gerekli zeminin oluşmasına vesile olmuş, daha da önemlisi kendisinin nitelikli bir hukuk eğitimi almasını sağlamıştır. Bu sebeple Mekteb-i Hukuktan ve buradaki tedrisattan da kısaca bahsetmenin Ebû'lulâ Mardin'in bir hukuk talebesi olarak yetiştiği ortamı tanıyabilmemiz açısından faydalı olacağını düşünüyoruz.

Mekteb-i Hukuk, hukuk sahasındaki yenileşme girişimlerinin bir neticesi olarak kurulmuştur. "Osmanlı Devleti'nin özellikle Tanzimat'la birlikte her alanda yaşadığı değişimin etkilerinin belki de en çok hissedildiği alan hukuk alanıdır."⁵⁴ Hukuk alanındaki yenileşme girişimleri bir hukuk mektebi kurulmasını gündeme getirmiş; ancak yurdumuzda hukuk mektebi, medreselerin kapatılması sonucunda kurulmamıştır. Fıkıh, medreselerin lağvedildiği güne kadar medreselerimizde okutulmuştur.⁵⁵ Medreselerden ayrı olarak hukuk mektebinin kuruluşu, "Garp kanunlarının alınması ve nizami mahkemelerin kurulması üzerine, bunlara ehil hâkim yetiştirmek zaruretiyle doğmuştur."⁵⁶ Dolayısıyla "hukuk mektebinin kuruluşunu sağlayan temel faktörler, kanunlaştırma hareketleri ve yargı teşkilatında meydana gelen değişimdir."⁵⁷ Batı hukukundan iktibas edilen yeni kanunları uygulayabilecek bir hukukçu kadrosunun yetiştirilmesi, kurulacak olan yeni hukuk mektebinin öncelikli amacıdır. Bu amaç doğrultusunda hukuk mektebinin kurulmasına yönelik ilk adım 1869 yılında atılacaktır.

Üç şubeden müteşekkil olması düşünülen darülfünunun 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile nasıl teşkilatlanacağı belirlenmiştir.⁵⁸ Bu şubelerden biri de hukuk şubesidir. "Bu nizamnamenin 82. maddesine göre: İlm-i Hukuk Şubesi'nde fıkıh; usûl-i fihh; Roma hukuku; Fransız medeni kanunu; usûl-ı muhakeme; kara ve deniz ticaret kanunu; ceza kanunnameleri; usûl-i muhakeme-i cinayet; idare hukuku; milletler hukuku dersleri okutulacaktır. Öğrenim süresi mezunlar için üç

54 Nuran Koyuncu, "Hukuk Mektebinin Doğuşu," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı:3, 2012, s. 182.

55 Cemil Bilsel, "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber," *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medeni Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebû'lula Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 75. Ayrıca Cemil Bilsel medrese ve mektebin bir arada var olmasını Tanzimatın karakterinin bir sonucu olarak görmektedir.

56 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 75.

57 Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 163.

58 Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 649.

yıl, müderris olacaklar için dört yıl olarak öngörülen nizamnameye göre, dersler Türkçe olacak ancak Türkçe ders verecek muallim bulunamadığı takdirde Fransızca verilebilecektir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesine dayalı Darülfünun kurma teşebbüsünün akim kalmasının ardından,⁵⁹ Mekteb-i Sultani bünyesinde oluşturulan üç şubeli Darülfünun-ı Sultani'nin şubelerinden biri de Hukuk Şubesi"⁶⁰ olacaktır. Dolayısıyla yurdu-muzda yüksek öğrenim seviyesindeki ilk hukuk okulu 1874 yılında kurulmuş olan Mekteb-i Hukuk-ı Sultanidir.

Müfredatında hukuk dersleri de bulunan, Fransızların teşvikiyle oluşturulan ve hocalarının bir kısmı yabancı olan Mekteb-i Sultani, öncelikli amacı Adliye Nezaretinin memur gereksinimini karşılamak olan Mekteb-i Hukuk-ı Sultaniye⁶¹ 1874 yılından itibaren ev sahipliği yapacaktır. İlk hukuk mektebinin Mekteb-i Sultani bünyesinde açılması anlaşılabilir bir tutumdur. Nitekim "Batı'dan iktibas edilen kanunlara ilişkin eğitimin batı dilinin kullanıldığı bu okulda başlatılması, var olan altyapının değerlendirilmesi ve en önemlisi eğitmen sorununun halli anlamına gelmekte"dir.⁶² Bilsel'e göre de bu mektebin belirleyici vasfı "Garba daha seri yönelişidir."⁶³ Mekteb-i Hukuk-ı Sultani, "içinde açıldığı muhit ve hocalar sebeble Batı fakültelerine benzeme yolundadır."⁶⁴ Bu mektebe kayıt yaptıracak olan talebelerin Mekteb-i Sultani veya idadi mekteplerinden diploma almış olmasının gerekmesi, Mekteb-i Hukuk-ı Sultaninin bir yükseköğrenim kuruluşu olduğunu da bize göstermektedir.⁶⁵ 1874 yılından itibaren eğitim faaliyetine kesintili bir şekilde devam edebilen Mekteb-i Hukuk-ı Sultani, artan ihtiyacı karşılamak üzere İstanbul'da yeni bir hukuk mektebinin kurulmasına ilişkin 1878 tarihli kararnamenin ardından 1880'de Adliye Nezaretine bağlı olarak kurulan Mekteb-i Hukuk-ı Şahaneye nakledilmiş ve iki hukuk mektebi böylelikle birleştirilmiştir.⁶⁶

59 1863'teki girişimin ardından bu, akim kalan ikinci darülfünun kurma teşebbüsüdür (Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 168).

60 Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 649.

61 Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 169-170.

62 Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 182.

63 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 77.

64 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 77.

65 Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 170.

66 Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 176.

Cemil Bilsel'in İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinin başlangıcı olarak işaret ettiği ve Adliye Nezareti bahçesinde yaptırılan binada⁶⁷ 17 Haziran 1880'de Sadrazam Kadri Paşa'nın da bizzat bulunduğu bir törenle açılan Mektebi Hukuk-ı Şâhâne⁶⁸ Cevdet Paşa'nın kendi eliyle kurmuş olduğunu ifade eden Ebul'ulâ Mardin, ilk açılış konuşmasını da Mecelle Cemiyeti üyesi Karinâbatlı Ömer Hilmi Efendi'ye vekâleten yine Ahmet Cevdet Paşa'nın yapmış olduğunu belirtmektedir.⁶⁹ Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne müdürünün tayin edilme yetkisi doğrudan padişahın elindedir, müdür irade-i seniye ile atanmaktadır, ilk müdür ise Macar Emin Efendi'dir. Müdür dışındaki diğer muallimler de Adliye Nezareti tarafından tayin edilmektedir. Tedris dili Türkçe olan mektebin ilk hocaları Adliye Nazırı Cevdet Paşa (Hukuk muhakemeleri usulü), Maarif Nazırı Münif Paşa (Medhal-i ilm-i hukuk), Nâfia Nazırı Hasan Fehmi Efendi (Ticaret), Başmüddeiumumi Kostaki Efendi, (Ceza muhakemeleri usulü), İsmail Bey (Ceza Hukuku), Sait Bey (Roma tarihi ve Fransızca), Ömer Hilmi Efendi (Mecelle) ve Abdüssettar Efendi'dir (Arazi).⁷⁰ Mekteb-i Hukuk-ı Şahane, 1886 yılında Maarif Nezaretine devredilmesinin ardından 1900 senesinde Dârülfünun-ı Şâhânenin tabii şubesi olarak kabul edilmiş⁷¹ ve 1909 senesinde "Dârülfünun Hukuk Fakültesi" adıyla darülfünuna bağlanmıştır. Dolayısıyla Ebul'ulâ Mardin'in 1899-1903 yılları arasında eğitim gördüğü Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne bu dönemde Dârülfünun-ı Şâhâne'den bağımsız bir eğitim kurumudur.⁷² Mekteb-i Hukuk, sırasıyla Galatasaray'da, Ayasofya'daki Adliye Nezareti bahçesindeki binada, Lisan Mektebinde, Zeynep Hanım Konağı'nda ve bugün İstanbul Üniversitesi rektörlük binası olarak kullanılan Harbiye Nezareti binasında öğretim faaliyetini yürütmüştür. Ebul'ulâ Mardin'in öğrenciliği sırasında ise mektebin yeri Cağaloğlu'ndaki eski Lisan Mektebi⁷³ binasıdır.⁷⁴

67 Bu bina 1933 yılında yanmıştır.

68 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 80.

69 Ebul'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 185.

70 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 83.

71 Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 650.

72 Nuran Koyuncu, a.g.m., s. 181.

73 Lisan Mektebi binasında İstanbul Kız Teknik ve Meslek Lisesi faaliyetine devam etmektedir.

74 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 87.

Ebul'ulâ Mardin'in Mekteb-i Hukuktaki öğrenim hayatından bahsedilen önemli bir yazı Ord. Prof. Cemil Bilsel tarafından kaleme alınmıştır. "Cemil Bilsel'in yazısı, Ebul'ulâ Mardin'in öğrencilik ve meslek hayatı hakkındaki en önemli hatıra yazısıdır. Bunun ötesinde nefes alıp verdiği muhiti tanımamıza yaptığı katkı daha fazla zikre değerlidir."⁷⁵ *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medeni Hukuk Ordinarius Profesörü Ebül'ula Mardin'e Armağan* başlıklı eserdeki "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber" isimli çalışmasında Cemil Bilsel, darülfünün tarihini de arka plana yerleştirerek, Mekteb-i Hukuktaki sınıf arkadaşı Ebul'ulâ Mardin'i ve birlikte geçirdikleri öğrenim hayatını söz konusu etmektedir.

Ebul'ulâ Mardin'in 1899'da öğrenime başladığı Mekteb-i Hukuka girebilmek için talebelerin belirli şartları yerine getirmeleri beklenmekteydi. Bunlar; Osmanlı olmak, yaşı on sekizden aşağı olmamak, Osmanlıca'yı okuyup yazabilmek, sarf, nahiv, mantık, coğrafya ve hesap bilmek, Osmanlı ve dünya tarihi bilgisi olmak ve son olarak da iyi ahlaklı olduklarına dair kefaletname getirmektir.⁷⁶ Ayrıca idadi veya sultani mezunu olmayanlar için bir de giriş imtihanı yapılmaktadır.⁷⁷ Ebul'ulâ Mardin'in ve Hacı Adil Arda'nın imtihana girerek başarılı olmaları sonucunda girebildikleri Mekteb-i Hukuka 1899 senesinde toplam 301 kişi kayıt yaptırabilmiştir.⁷⁸ Bizzat kaleme aldığı biyografisinde Ebul'ulâ Mardin, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi giriş imtihanlarında 'Tedbir kuldân, takdir Allah'tandır' sözünün yorumu isteniyordu. O zaman buna karşılık olarak ne yazmışsam, yaşıntım boyunca ona sadık kaldım. 16 Ağustos 1903 tarihinde Hukuk'tan birincilikle ve pekiyi dereceyle mezun oldum"⁷⁹ diyecektir.

Ebul'ulâ Mardin ve Cemil Bilsel 1899 yılında Mekteb-i Hukuka yazılmışlar ve dört yıllık eğitimin sonunda yapılan sözlü sınavı da başararak Hukuk Mektebinden mezun olmuşlardır. Bu sınıf, Hukuk Fakültesine tam dokuz profesör vermiştir. Bu profesörler Hacı Adil Arda, Mahmut Cemal, Mehmet Kenan, Ali Kemal Elbir, Kenan Ömer, İsmail Ratip Dinçel, Nusret

75 Ali Adem Yörük, "Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebül'ulâ Mardin," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebül'ula Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 92.

76 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 81.

77 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 86.

78 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 87.

79 Yusuf Mardin, a.g.e., s. 39.

Metya, Cemil Bilsel ve Ebul'ulâ Mardin'dir.⁸⁰ Cemil Bilsel sınıf arkadaşı Ebul'ulâ Mardin'i şöyle anlatmaktadır:

Ebul'ulâ ile tanışmamız belki ilk günlerde olmadı. Fakat o, daha ilk gününden giyinişindeki itina ile gidişindeki seçkinlik ile dikkatimizi çekmişti. Atlas devrik yakalı latası, güzel sarılmış temiz sarığı, herkesinden ayrı vakarlı hali ile onu hepimiz konuşmadan tanıyorduk.

Bugün gibi hatırların. Derste geçen bir meselenin Mehmed Kenan ile münakaşası, on-on beş arkadaşı etrafımıza yılmış. Ebul'ulâ da bunlardan biri idi. O da münakaşaya karıştı. En küçük şeyleri gözden kaçırmayan dikkati, hâfıza kuvveti, muhakeme ve tahlil kudreti hepimizi çarptı. Sözlerinde de, muamelelerinde de, ne kadar nâzik, fakat ne kadar vakarlı idi. Bilgin bir ailenin evladı Ebul'ulâ fıkıhta da, mantıkta da, aruz, mania ve bedî'de de geniş bilgisi ile bugün olduğu gibi o gün de bize bir merci olmuştu. En ince şeyleri gözden kaçırmayan dikkati, hatırlama kuvveti, terkip ve tahlil kudreti, kendisini bilgide memleketin en yüksek payesi olan müderrisliğe ve ordinaryüslüğe ulaştırdığı gibi; dürüstlüğü, doğruluğu, işbirliği ile de idare hayatının en yüce derecelerine çıkarmıştır. Denebilir ki, Ebul'ulâ mektepte ne idiyse, hayatta o kalmıştır ve her birimize kendini daima sevdirmiş ve saydırmıştır.⁸¹

Ebul'ulâ Mardin ile birlikte Hukuk Mektebine kayıt yaptırabilen üç yüz bir öğrenciden seksen beşi mezun olabilmıştır.⁸² Mezun olabilenlerin sayısının bu denli düşük olmasının nedenleri arasında uygulanmakta olan kurallar bulunmaktadır. Örneğin, eğitim süresi dört yıl olan Mektebi Hukukta üçüncü yıl sınavında başarılı olan öğrenciye önceki yıllara ait derslerini de kapsayan imtihan yapılmakta, buna ek olarak talebeler dördüncü sınıfın bitiminde bir komisyon tarafından sözlü bir sınava da alınmaktadır. Ayrıca derslere devam edilmesi konusunda oldukça titiz davranılmakta, sekiz gün okula devam etmeyen talebenin kaydı silinmektedir. Mezun

80 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 23.

81 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 92.

82 Aydın Bolak, Ebu'l-ulâ Mardin, IRCICA Kütüphanesi, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148

olabilen öğrenci sayısının düşük olmasının en temel sebebi ise okuldaki öğretim niteliğinin yüksek olmasıdır. Bundaki en büyük pay ise şüphesiz Mekteb-i Hukukun hocalarına aittir.

Cemil Bilsel, Mekteb-i Hukukta Ebul'ulâ Mardin'in talebesi olduğu hocaları bize tanıtmaktadır. Mekteb-i Hukukta maarif ile dahiliye nazırlığı ve sadrazamlık yapmış olan İbrahim Hakkı Paşa idare hukuku ve devletler hukuku, Ali Haydar Efendi (Arsebük) mecelle, Bahriye Nazırı Celâl Paşa ceza hukuku, adliye nazırlığı yapmış olan Mehmet Celâl Bey kara ticareti, Büyük Haydar Efendi mecelle, başmüddeiumumilik ve adliye nazırlığı yapmış olan Memduh Bey ceza tatbikatı, ilerleyen yıllarda şeyhülislamlık görevinde bulunacak olan Musa Kazım Efendi mecelle ve devrinin seçkin bir âlimi olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi vesâyâ ve ferâiz derslerine girmektedir.⁸³ Bu isimlerden özellikle Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, Ebul'ulâ Mardin'in ilerleyen yaşamında önemli bir yer tutacaktır.

Döneminin en başarılı öğrencilerinden biri olan Mardinîzâde Ebul'ulâ Bey, talebesi olduğu Hukuk Mektebinde önemli hocaların derslerine katılma imkânı bulmuştur. Ebul'ulâ Mardin'in 1899-1903 seneleri arasında eğitim gördüğü Mekteb-i Hukukta medrese eğitimi almış olan hocalar da ders vermektedir. "Darülfünun'un açılışı sırasında ilk ders, Darülfünun-ı Şahane ilm-i tefsir muallimi olan Manastırlı İsmail Hakkı'nın verdiği Fatiha Suresi konulu açış dersi olmuştur."⁸⁴ (Ayrıca, "1909 senesinden sonra da medrese eğitimi almış ya da eğitimini tamamladıktan sonra dini ilimleri tahsil etmiş pek çok hocanın darülfünunda görev aldıkları görülür.")⁸⁵ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, hem Eşref Edib'in, hem de Ebul'ulâ Mardin'in fıkıh hocasıdır.⁸⁶ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin hocalığı, Ebul'ulâ Mardin için sadece Mekteb-i Hukuk yıllarıyla sınırlı

83 Bu hocaların haricinde başka isimler de Mekteb-i Hukukta ders vermişlerdir. Bilsel, Ali Şahbaz Efendi'ye ait bir anekdotu bize nakletmektedir. Boğaz semtlerinden Mirgün'de (Emirgan) oturan Mekteb-i Hukuk Müderrisi Ali Şahbaz Efendi kar tipisinden dolayı vapur işlememesi yüzünden dersine yetişmek için kayıkçıya bir altın vererek derse yetişmiş; fakat yolda tutulduğu zatürreden dolayı vefat etmiştir. Cemil Bilsel, Mekteb-i Hukuk hocalarının derslere ne kadar bağlı olduklarını anlatabilmek için Ali Şahbaz Efendi örneğine yer vermiştir (Cemil Bilsel, a.g.m., s. 95-97).

84 Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 357.

85 Ekmeleddin İhsanoğlu, a.g.e., s. 358.

86 Eşref Edib, "Ebululâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?," *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 199.

kalmayacak, ilerleyen dönemde de devam edecektir. Mekteb-i Hukuk yıllarından sonra da devam eden bu öğretim sürecini Mehmet Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı Mehmet Akif* adlı yapıtında bize anlatmaktadır. Sözü Erişirgil'e bırakalım:

Ayasofya Camii'nde, minberin karşısında, duvara yapışık yüksek bir kürsü vardır. Bu cami müze haline gelmezden önce, caminin kayyum denilen hademesi her cuma günü, namazdan sonra, buraya bir merdiven dayardı. 1907 yılında bu merdivenden yavaş yavaş, uzun ve beyaz sakallı, sevimli bir adam çıkar, kürsüye yerleşir, ayetlerden birini okur, onu tefsir ederdi... Onun hakkında "zamanımızın en büyük tefsir âlimi" derlerdi... O zat Manastırlı İsmail Hakkı Efendi idi...

Bu kürsü şeyhinin dinleyicileri arasında iki sarıklı genç vardı ki onların Hukuk Mektebinde talebe olduklarını veya oradan çıktıklarını söylerlerdi. Bunların elinde daima bir sarı defter bulunur, Hocanın ağzından ne çıkarsa yazarlardı. Sonra bunları bastırırlar, şimdiki terimle broşür, o zamanın sözüyle risale halinde yayınlardı. Bu broşürlerin üzerindeki yazıdan anlaşılıyordu ki bu iki sarıklı genç Ebul'ulâ ile Eşref Edip'ti. Meşrutiyet ilân edilince, bu iki arkadaş haftalık bir mecmua çıkarmaya karar verdiler.⁸⁷

Birlikte çıkaracakları *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde Ebul'ulâ Mardin ve Eşref Edib, hocaları Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'den dergiye yazı yazması için ricada bulunacak, hoca da bu iki talebesinin isteğini münasip görerek *Sırât-ı Müstakîm*'e yazılarını gönderecek, dolayısıyla Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ile Mardinizâde Ebul'ulâ arasındaki hoca-talebe ilişkisi Mekteb-i Hukuku da aşarak daha uzun bir döneme yayılacaktır.

Ebul'ulâ Mardin ile Eşref Edib'in darülfünundaki talebelik dönemlerinde tanışma imkânı buldukları bir diğer önemli hoca ise Musa Kâzım Efendi'dir.⁸⁸ "Şeyhülislamlık görevine kadar yükselen Musa Kâzım Efendi (ö. 1920) de Mekteb-i Hukuk'un yanı sıra Darülfünun'da fıkıh

87 Mehmet Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif*, Yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, 3. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2006, s.95-96.

88 Eşref Edib., a.g.y., s. 200.

okutmuştur.”⁸⁹ Musa Kâzım Efendi de ilerleyen dönemde talebesi Ebul’ulâ Mardin’in kurmuş olduğu *Sırât-ı Müstakîm*’de yazarlık yapacaktır. Ayrıca Ebul’ulâ Mardin’in müsteşarlığını yaptığı şeyhülislamlardan biri de yine Musa Kâzım Efendi olacaktır.⁹⁰ Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ve Musa Kâzım Efendi, Ebul’ulâ Mardin’in talebelik sonrasında da ilişkisini devam ettirdiği iki önemli hocasıdır.

Yaşadığı devrin önemli âlimlerinden ders alan ve klasik tarzdaki öğreniminin yanı sıra Mekteb-i Hukuktan da en iyi dereceyle mezun olan Ebul’ulâ Mardin, 52 yıl sürecek olan memuriyet hayatına henüz öğrenciyken başlayacaktır. Hem medrese eğitiminin hem de Hukuk Mektebinde görmüş olduğu eğitimin Ebul’ulâ Mardin’in tüm yaşamında etkisi olmuştur. Bundan dolayıdır ki kendisinin öğrenim hayatına çalışmamızda ayrıca yer verilmiştir.

Gerek çalışmamızın bir sonraki bölümünün de konusunu teşkil eden Ebul’ulâ Mardin’in imparatorluk dönemi faaliyetlerinin, gerekse cumhuriyet dönemindeki faaliyetlerinin, Ebul’ulâ Mardin’in öğrenim hayatı ve aile bağları üzerinde durulmadan anlaşılamayacağı kanaatindeyiz. Ebul’ulâ Mardin, Türk siyasetinin önemli dönüm noktalarında (özellikle erken cumhuriyet döneminde) Necmeddin Molla Bey’in (Kocataş) geliştirmiş olduğu politik ilişkilerin de katkısıyla statü kaybı yaşamamış, bununla birlikte klasik anlamdaki (medrese) eğitimiyle imparatorluğun çöküşü öncesi meşihat müsteşarı iken *İlmiyye Sâlnâmesi*’ni ve 50’li yıllardaki emeklilik döneminde *Huzûr Dersleri* adlı eserini vücuda getirebilmiş, Mekteb-i Hukuktaki öğrenimi ve hukuki anlamdaki kabiliyetleri ile de erken cumhuriyet döneminde memleketin en önde gelen medeni hukuk hocalarından biri olmayı başarmıştır. Bu hususlar dolayısıyladır ki, çalışmamızın ilk bölümü Ebul’ulâ Mardin’in ailesine ve öğrenim hayatına ayrılmıştır. Bir sonraki bölümde ise Ebul’ulâ Mardin’in devlet hizmetinde bulunmaya başladığı yıldan yeni bir dönemin başlangıcı sayılan cumhuriyet dönemine kadar olan (1900-1923) serüveni üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

89 Ekmeleddin İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 358.

90 Aynı zamanda Musa Kâzım Efendi’nin şeyhülislam olduğu dönemde Ebul’ulâ Mardin meşihattaki vazifesinden istifa etmiştir. Bu hususa da ilerleyen kısımlarda değinilecektir.

İMPARATORLUK DÖNEMİNDE EBUL'ULÂ MARDİN

Çalışmamızın ilk bölümünde Ebul'ulâ Mardin'in mensup olduğu aileye ve görmüş olduğu öğrenime tezimiz sınırlarının izin verdiği ölçüde yer vermeye çalıştık. Bu bölümde ise Ebul'ulâ Mardin'in imparatorluk dönemindeki faaliyetlerini ele alma çabası içinde olacağız. Öğrencilik yıllarından cumhuriyetin kurulmasına kadar devam eden süreçte Ebul'ulâ Mardin adliye teşkilatında görev almaya başlamış, tedris hayatına adım atmış ve müderrisliğe kadar yükselmiştir. Yine bu dönemde *Sırât-ı Müstakim* ve *Kelime-i Tayyibe* dergilerini kurmuş, Meclis-i Mebusanda Niğde ve Mardin mebusu olarak görev almış, ayrıca meşihat makamında üstlendiği vazifeleri müsteşarlık ile noktalamıştır. Elli yılı aşkın bir süreç boyunca kesintisiz olarak devlet hizmetinde bulunan Ebul'ulâ Mardin'in söz konusu olan bu görevlerini kapsayan dönem, çalışmamızın ikinci kısmının konusunu teşkil etmektedir.

Yirmili yaşlarını II. Abdülhamid dönemi mektep ve medreselerinde geçiren ve "Medrese Mektep Adliye üçgeninde yetişen" Ebul'ulâ Mardin, "bir ilmiye ailesinden gelen, medrese eğitimi alıp Mekteb-i Hukukta öğrenim gören ve eş-zamanlı olarak mahkemelerde görev alan"² hukukçu modelinin bir örneğidir. Hem mektepte hem de medresede başarılı bir öğrenim hayatı geçirmesi Ebul'ulâ Mardin'in yaşamının önemli bir bölümünü kavrayabilmemizi kolaylaştıran bir husustur. Bu ikili eğitimin bir neticesi olarak Ebul'ulâ Mardin'in devlet hizmeti; hem yargı organlarındaki, hem meşihat makamındaki, hem de üniversitedeki görevlerini kapsayacaktır.

Ebul'ulâ Mardin henüz 17 yaşındayken Mekteb-i Hukukun giriş imtihanında başarılı olmuş, mektebin ders döneminin başlamasından hemen önce de memuriyet hayatına atılmıştır. Mahkeme-i Temyiz İstida Dairesi kaleminde mülahızın olarak görev almaya başlaması 1898 yılının ilk

1 Ali Adem Yörük, "Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebul'ulâ Mardin," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebul'ulâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 102.

2 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 98.

yarısına rastlamaktadır. Aynı yıl içerisinde ibtida-i hâric³ rüusunu da kazanan Ebul'ulâ Mardin, iki yıl sonra 20 kuruş maaş almaya hak kazanmıştır. 6 Temmuz 1901 yılında ise Mahkeme-i Temyiz beşinci sınıf kâtipliğine atanmıştır.⁴ Bu görevi sırasında Ebul'ulâ Mardin Mekteb-i Hukukta ikinci sınıf talebesidir. Vazifesi devam ederken 29 Ağustos 1903 tarihinde Mekteb-i Hukuktan alıyyülâla derecesi ile mezun olacaktır.⁵ Ebul'ulâ Mardin Hukuk Mektebinden mezun olmasının ardından 11 Mayıs 1905 tarihinde Mahkeme-i Temyiz dördüncü sınıf kitabetine tayin edilecek ve maaşı da 4 liraya çıkarılacaktır.⁶

Söz konusu olan bu vazifeler, Ebul'ulâ Mardin'in yirmili yaşlarındaki esas faaliyetinin büyük ölçüde yargı organlarında üstlenmiş olduğu görevlerden müteşekkil olduğunu bize göstermektedir. Ancak bu dönemdeki temel uğraşısı olan adliye teşkilatındaki vazifeleri devam ederken Ebul'ulâ Mardin çok daha önemli bir faaliyet içine girecek ve meşrutiyetin ilanı ile birlikte Türk düşüncesinde özel bir öneme sahip olan *Sırât-ı Müstakîm* dergisini arkadaşları Eşref Edib ile beraber çıkarmaya başlayacaktır.

DERGİCİLİK FAALİYETLERİ

Sırât-ı Müstakîm

Hem öğrenimi hem de öğrenim hayatından meşrutiyet dönemine kadar yargı organlarında üstlenmiş olduğu görevlerinin tamamı II. Abdülhamit dönemine rastlayan Ebul'ulâ Mardin, II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Sultan Abdülhamid'i ve yönetim anlayışını oldukça sert bir şekilde eleştirmeye başlayacak ve bu eleştirilerini de kuruculuğunu üstlenmiş olduğu *Sırât-ı Müstakîm* dergisi aracılığıyla dile getirecektir. İstibdat eleştirisi yaptığı yazılarının yanı sıra toplumu bilinçlendirme, daha çok münferit hadiselerden yola çıkarak belli toplumsal sorunları yine bu dergi vasıtasıyla irdeleme çabası içine giren Ebul'ulâ Mardin'in *Sırât-ı Müstakîm* dergisinin kuruculuğunu üstlenmesi yaşamının dönüm noktalarından biri olacaktır.

3 İbtida-i hâric, medrese öğrenimindeki ilk derecedir.

4 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 102.

5 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 103.

6 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 103.

Ebul'ulâ Mardin'in belli bir görüş etrafında toplumu bilinçlendirebilme çabası içine girmesi *Sırât-ı Müstakîm* dergisi aracılığıyla gerçekleşmiştir. "Fikir ve eğilimlerin özellikle gazetecilik ve dergicilik yoluyla yaygınlaştırılması, Türk düşüncesinin hakim geleneklerinden biridir."⁷ Meşrutiyetin ilanının hemen ertesinde çıkmaya başlayan *Sırât-ı Müstakîm* dergisi de özellikle İslamcılık fikrinin yayın organı olarak Osmanlı toplumuyla buluşmuştur.

Sırât-ı Müstakîm dergisi (sonraki adıyla Sebilürreşad) II. Meşrutiyetin ilan edilmesinin de bir ürünüdür. "1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet, Türk siyasal hayatı bakımından olduğu kadar, Türk basın tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır."⁸ Tâhirü'l-Mevlevî, meşrutiyetin ilan edilmesinin ardından oluşan iklimi şu sözlerle ifade edecektir: "10 Temmuz 1324'teki ilan-ı Meşrutiyet üzerine matbuata birdenbire fakat kemiyet itibarıyla bir bolluk gelmişti. Hergün yeni yeni gazeteler ve mecmualar, kitaplar ve risaleler matbaa kapılarından Babialı yokuşuna adeta akıyordu."⁹ Neredeyse eli kalem tutanın ortaya atıldığı, gazete ve mecmuaların Babiâ-liyi doldurduğu¹⁰ bu dönemde düşünürlerimiz görüşlerini daha çok gazete ve dergiler vasıtasıyla okuyucuyla paylaşmışlardır. "Doktrinal çalışmaların yanı sıra, İslamcı cephe mensupları fikirlerini geniş halk kitlelerine indirmişlerdir" diyen Tunaya, bunun da yazı ve vaazlarla gerçekleştiğini ifade etmektedir.¹¹ Bu bağlamda 1908 sonrası İslamcılarının literatürümüze kazandırdıkları en önemli dergilerden biri de Ziya Gökalp'ın "İslamlaşmak fikrinin yayıcısı"¹² olarak bahsettiği *Sırât-ı Müstakîm* olmuştur.

7 Tülay Kaya, "Eserlerinden ve Yakınlarının Yazdıklarından Hareketle Ziya Gökalp Üzerine Biyografik Notlar," *Ziya Gökalp*, Ed.: Korkut Tuna, İsmail Coşkun, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011, s. 25.

8 Tüba Çavdar, "İslâm Mecmuası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1988, s. 1.

9 Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Yay. Haz.: Nurcan Boşdurmaz, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2012, s. 30.

10 Eşref Edib, "Ebululâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakîmi Nasıl Çıkardık?," *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 199.

11 Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2007, s. 89.

12 Ziya Gökalp, *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Yay. Haz. Osman Karatay, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2010, s. 11.

Sırât-ı Müstakim dergisinin yayınlanmaya başladığı II. Meşrutiyet yıllarında, Osmanlı aydınlarının zihinsel meşguliyetlerinin “İmparatorluk nasıl kurtarılabilir? Bu çöküşü durdurmak ne suretle mümkün olabilir?” soruları üzerine odaklandığını belirten Koçak, dönemin düşünce hareketlerinin ve akımlarının bu soru etrafında şekillendiğini ifade etmektedir.¹³ “Osmanlı İmparatorluğu’nun son birkaç on yılı, devletin bekasına yönelik tehditlerin arttığı ve devleti kurtarmaya yönelik acil iç tartışmaların yaşandığı bir dönemdir.”¹⁴ Bu dönem aydınları “çöküşünü hissettikleri, dağıldığını gördükleri imparatorluğu bir arada tutmak, kısaca devleti kurtarmak misyonunu üstlenmişlerdir.”¹⁵ İmparatorluğu kurtarabilmeye ilişkin çözüm yollarıyla ilgili olarak farklı fikirlerin düşünürlerimizce dile getirildiği bu dönemde gazete ve dergiler toplumun bilgilenmesinde özel bir öneme sahiptirler. Dönem yazarları da bunun bilincinde olarak yazı hayatlarını sürdürmüş olmalıdırlar. Eşref Edib, *Sebilürreşad*’ın ellinci yıldönümü dolayısıyla neşrettiği “*Sebilürreşad*’ın Ellinci Yıldönümü” adlı yazısında muharrirlerin fikirlerinin toplum kesimleri tarafından benimsenmesine ilişkin Le Bon’un düşüncelerine yer vermiştir: “Büyük içtimaiyat üstadı (Gustaw Lebon) bu mes’eleyi tetkik etmiş, şu neticeye varmıştır: Diyorki: -İnsanlar arasında bir tabaka vardır ki düşünür, bir takım fikirler ortaya koyar. İkinci tabakadaki insanlar; -mesela muharrirler, hatipler- bu fikirleri alıp işlerler, yazarlar, söylerler, mütemadiyen tekrar ederler. Üçüncü tabakadaki insanlar -ki halktır- bunları okuya okuya, dinleye dinleye bu fikirleri benimserler, âdetâ kendi fikirleri imiş gibi kabullenirler.”¹⁶ *Sırât-ı Müstakim* dergisinin diğer kurucu ismi olan Eşref Edib, Le Bon’dan yola çıkarak, kendi dergilerinin misyonunu bu şekilde tarif etmektedir.

Toplumun meseleler hakkında bir bakış açısı elde edebilmesinde yazılı yayın organlarının önemli bir rolü vardır. Koçak da Habermas’ın

13 Birgül Koçak, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırât-ı Müstakim Örneği,” Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2010, s. 79.

14 Armut Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları*, Çev. Bülent Üçünar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 22.

15 Mümtaz’er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 96.

16 Eşref Edib, “*Sebilürreşad*’ın Ellinci Yıldönümü,” *Sebilürreşad*, Cilt:XII, Sayı: 276, İstanbul, 1958, s. 6.

gazetelerin sadece haber yayınlayan kurumlar olmaktan çıkıp, kamuoyunun taşıyıcıları ve yönlendiricileri olduklarını belirttiğini ifade etmektedir. Nitekim "Osmanlı basını da Meşrutiyet'in halk tarafından idrak edilmesinde ve bilinçlenmesinde etkin bir rol oynamıştır."¹⁷ *Sırât-ı Müstakîm*'in önemi de meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunu belli bir görüş etrafında bilinçlendirebilme çabasından ve alanındaki en önemli yayınlardan biri olmasından ileri gelmektedir. Meşrutiyet döneminde çıkmaya başlayan *Sırât-ı Müstakîm* mecmuası yazarlarının önemli bir kısmının mensup olduğu İslamcılık akımının temel amacı da çökmekte olan devletin kurtuluş yolları konusunda fikir üretebilmektir.

İslamcılık, "19. ve 20. yüzyılda İslamı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, eğitim...) 'yeniden' hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metodla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zâlim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kaldırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasi, fikri ve ilmi çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütününe ihtiva eden bir hareket olarak tarif edilebilir."¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak da özellikle meşrutiyet İslamcılığının modernist yanını ön plana çıkarmaktadır: Ocak'a göre meşrutiyet İslamcılığı "bütünüyle klasik Osmanlı İslamına karşı bir tepki hareketidir. Bu yüzden de esas itibarıyla modernist bir akımdır. Bu itibarla görünürdeki bütün Batı karşıtı tavrına rağmen, yenileşme yanlısı olduğu için, Türkiye tarihinde modernist fikir hareketleri çerçevesinde mütalaa edilmelidir."¹⁹ Nitekim *Sırât-ı Müstakîm*'in "genel çizgisi, modernizm ile İslamın birbiriyle uyusur hale getirilmesini, kaynaştırılmasını amaçlayan modernist İslamcılıktır."²⁰

İslamcılık, bir yönüyle modernleştirici bir ideolojidir.²¹ Kara, hiçbir İslamcıda "Batı da kim," "İslamiyet, bugünkü manasıyla bir terakki anlayışı-

17 Birgül Koçak, *a.g.e.*, s. 7.

18 İsmail Kara, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslamcılık Tartışmaları," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 1405.

19 Ahmet Yaşar Ocak, "II. Abdülhamit Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Planı: Klâsik Dönem Osmanlı İslamına Genel Bir Bakış Denemesi," *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s. 123.

20 Birgül Koçak, *a.g.e.*, s. 5.

21 Mümtaz'er Türköne, *a.g.e.*, s. 43.

na karşıdır” türünden fikirlere kolay kolay rastlayamayacağımızı söylemektedir.²² İslamcı akım özellikle “İslamiyet mani-i terakki değildir” fikrinin savunusunu üstlenmiştir. “Bütün İslamcılar en ufak broşürlerinde bile, evvela bu fikrin ispatı ve doğrulanması ile fikir savaşı meydanına atılmışlardır.”²³ Bununla birlikte İslamcılar, bir bütün olarak Batı medeniyetini benimsemek yanlısı değildirler. Amaç, “Müslüman kalarak Batı’yı üstün kılan unsurları iktibas etmek”tir.²⁴ Garpcılar ile İslamcılar arasındaki fark da burada ortaya çıkmaktadır. Tunaya’ya göre “Garpcılar, Batı’nın kültüründen ahlakîyat ve içtimaiyatından da, millî inkişaf ve ihtiyaç kanunları göz önünde tutularak, iktibaslar yapılmasına umumiyetle taraftardır. Fakat İslamcılar, Batının yalnız fen ve aliyatından (teknik bilgiler) istifadeyi şart koşmaktadırlar.”²⁵ Batıdan alınan fikirlerin bir biçimde İslamiyet ile harmanlanmasını savunan ve büyük ölçüde yenileşme yanlısı olan İslamcı düşünürlerin çıkarmış oldukları dergilerden biri de *Sırat-ı Müstakim* olacaktır.

Sırat-ı Müstakim’in topluma yön verme çabası modernist İslam anlayışıyla yakından ilgilidir. “*Sırat-ı Müstakim* mecmuası, İslam’ı, aklın esas alınması, bilim ve terakki gibi kimi modern değerlerle eklektik tarzda uzlaştırma, bu dinin söz konusu değerlerle bir arada bulunamayacağına yönelik eleştirileri göğüsleme çabası içinde olan modern, yer yer modernist İslam anlayışını temsil eden en önemli yayın organlarının başında gelir.”²⁶ Siyasi açıdan II. Abdülhamid yönetimine muhalif ve İttihad ve Terakki Cemiyetine yakınlığı olan, meşveret ve şûra gibi İslami kavramlar etrafında meşrutî idareyi benimseyen *Sırat-ı Müstakim* dergisi, Meclisin belirleyiciliğini önceleyen bir yönetim anlayışını savunmaktadır.²⁷ “Diğer taraftan Batılı devletlerin nüfuzu altına giren Osmanlı Devleti’nin ve İslam dünyasının durumu göz önünde bulundurularak Osmanlı vatandaşları arasında siyasi birlik (ittihad, İttihad-i Osmanî) ve eşitlik (müsavât), dünya Müslümanları arasında ise dini-kültürel birlik (ittihad, vahdet, İttihad-ı

22 İsmail Kara, a.g.m., s. 1412.

23 Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 15.

24 Mümtaz’er Türköne, a.g.e., s. 50.

25 Tarık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 66.

26 Suat Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008, s. 9.

27 Suat Mertoğlu, a.g.e., s. 17.

İslam, tevhid-i mezahib), kardeşlik (uhuvvet) ve dayanışmaya vurgu yapılır. Ayrıca tefrika ve kavmiyet kavramları etrafında bu birliğe mani olan parçalanmalar eleştirilir.”²⁸ Mertoğlu’na göre *Sırât-ı Müstakîm*, “İslam dünyasının modern dönemde karşılaştığı siyasi, iktisadi ve toplumsal meselelere çözüm arayışında olan ve ‘İslam Modernizmi’ ana başlığı altında toplanan fikri çabaların ve arayışların Osmanlı bağlamında en güçlü şekilde temsil edildiği entelektüel zeminlerden birini oluşturmaktadır.”²⁹ İslam dini ile modernizmin uzlaştırılması esasına dayanan modernist İslamcı düşünceye bağlı olarak İslam kaynaklarının günün gereklerine göre uygulanması ve bu gereklerin meşrulaştırılmasında İslam kaynaklarının araçsal zemin olarak kullanılması söz konusudur.³⁰ *Sırât-ı Müstakîm* dergisinin önemi de reform yanlısı tutumunu İslami mefhumlara bağlı kalarak temellendirmeye çalışmasından ve bunu da geniş toplum kesimleri ile paylaşmayı amaçlamasından ileri gelmektedir.

Sırât-ı Müstakîm mecmuası, tarihe 10 Temmuz İnkılabı olarak geçen II. Meşrutiyetin ilanından bir gün sonra, 11 Temmuz 1324/24 Temmuz 1908’de Ebul’ulâ Zeynülâbidin (Mardin, 1881-1957) ve Serezli Hafız Eşref Edib (Fergan, 1883-1971) tarafından kurulmuş ve ilk sayısı 30 Receb 1326/14 Ağustos 1324/27 Ağustos 1908 Perşembe günü yayınlanmıştır. Tamamı 7 cilt ve 182 sayı olan mecmuanın son sayısı ise 11 Rebiülevvel 1330/16 Şubat 1327/29 Şubat 1912 Perşembe günü yayınlanmıştır.³¹

Sırât-ı Müstakîm mecmuasının ortaya çıkışını anlatan en kıymetli çalışma Eşref Edib’in Ebul’ulâ Mardin’in vefatının ardından kaleme aldığı “Ebul’ulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakîmi Nasıl Çıkardık?”³² başlıklı yazısıdır. Her cuma günü Ebul’ulâ Mardin’in Kırkçeşme’deki konağına giderek sohbetlerine katılan Eşref Edib için “Ebul’ulâ, kendisinden birkaç yıl önce hukuku bitirmiş ‘timsal-i fazilet’ birisidir.”³³ Ebul’ulâ

28 Suat Mertoğlu, *a.g.e.*, s. 17.

29 Suat Mertoğlu, *a.g.e.*, s. 17.

30 Birgül Koçak, *a.g.e.*, s. 141-144.

31 Suat Mertoğlu, *a.g.e.*, s. 9. Ebul’ulâ Mardin’in ayrılmasından sonra *Sırât-ı Müstakîm* dergisi, *Sebilürreşad* ismiyle Eşref Edib yönetiminde yayınlanacaktır.

32 Eşref Edib, “Ebul’ulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakîmi Nasıl Çıkardık?,” *Sebilürreşad*, Cilt 10, Sayı: 238, 1957, s. 199.

33 Caner Arabacı, “Eşref Edib Fergan ve Sebilürreşad Üzerine,” *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 97.

Mardin'in aktif yazı hayatına başladığı ve onu geniş bir kitleye tanıtmasına fırsat veren *Sırât-ı Müstakîm*'de kaleme aldığı yazılardan bahsetmeden önce *Sırât-ı Müstakîm* dergisinin ortaya çıkış süreciyle ilgili olarak Eşref Edib'in anlattıklarına kısaca yer vermek istiyoruz:

10 Temmuz 1324 (1908). Memleket yerinden oynadı. Sanki kıyamet koptu. Eli kalem tutan ortaya atıldı. Gazeteler mecmualar Babîâliyi doldurdu. Biz de nice zamanlar tasavvur ettiğimiz, muhayyel mecmuamızı neşr etmek hevesine düştük.

Tahrir heyetini toplamağa başladık. Ben, dedim, gazetenin yarısını doldururum. Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hocamızın Ayasofya kürsüsündeki derslerinden not tutulmuş bin sahife kadar yazı bende hazır. Ebülulâ bey, ben de tefsir ve Hadise dair makaleler yazarım, Ali Haydar efendinin kıymetli usuli Fıkıh notlarını da derc ederiz, dedi. Ebülulâ beyin ağabeyi Mardinizâde Arif bey de dinî makaleler yazmak suretiyle yardım vaadinde bulundu. Ben, hocalarımız Musa Kazım, Manastırlı İsmail Hakkı efendilerle görüştüm. Manastırlı tefsire dair her hafta bir makale yazacağını vaad etti. Musa Kâzım Efendi de ictimai bahisler, ilmi kelâma dair yazılar yazacağını söyledi. Babanzade Ahmed Naim, temyiz azasından Bereketzade İsmail Hakkı beylerle de görüştük. Naim Bey mektebi Sultanide verdiği din derslerini yazacak. Bereketzade de Necaibi Kurâniye serlevhası altında tefsire dair yazılar yazacaktı... Akife bir gazete çıkaracağımızı müjdeleyince fevkaledede sevindi. Her nushasına bir şiir benden dedi...

Bu suretle tahrir heyeti kurulmuş oldu. Bize de cesaret geldi. Yaparmıyız, yaparız, dedik. Kat'i karar verdik. Hazırlıklara başladık. Haydi şimdi bir isim bulalım. Bir çok isimler ileri sürüldü. Beğenmedik. Bilmem nasıl oldu, benim hatırıma (Sıratı Müstakim) ismi geldi, söyledim. Ebülulâ Bey hemen "çok güzel!" dedi. Artık başka bir isim aramağa hacet kalmadı. Akif beye ve diğer üstadlara bahsettik. Hepsi takdir ettiler, beğendiler, müracaat ettik. Ebülulâ beyle beraber müşterek bir imtiyaz aldık. Bismillâh deyip işe başladık. Bu, yarım asırlık bir hikâye.

14 Ağustos 1324, 30 Şaban 1326 Perşembe günü ilk nüsha çıkınca Babiâli alt üst oldu. Müvezzilerin “Sıratı Müstakim, Sıratı Müstakim” âvâzeleri caddeleri kapladı. 24 saat sürmedi, onbinlerce nushası yağma oldu, bir tane kalmadı. Tekrar bastık, yine bitti, arkasından ikinci nusha yetişti, memleketin her tarafından telgraflar yağmağa başladı. Matbaalar gece gündüz çalıştığı halde yetiştiremez oldular. Az zamanda İşkodradan Bağdada ve Yemene kadar bütün memleket sıratı müstakimle doldu. Ve bütün İslam dünyasına taşmağa başladı. Büyük âlimlerin, kudretli üstadların kıymetli eserleriyle, kıymetli şiirleriyle Sıratı Müstakim en birinci mecmua halini aldı.³⁴

Gerçekten de İslam dünyasına hızla yayılan ve “İslamcı hareketin kuvvetli yayın organı”³⁵ olan *Sırât-ı Müstakim*, kısa süre içinde Adriyatik kıyılarından Basra Körfezi’ne, Karadeniz’den Kızıldeniz kıyılarına kadar geniş bir coğrafyaya yayılmış,³⁶ “sadece Osmanlı Devleti sınırları içinde değil, diğer İslam ülkelerinde de beğenilmiş ve okunulmuştur.”³⁷

Hızla geniş toplum kesimlerine ulaşan *Sırât-ı Müstakim* mecmuasının gözden kaçırılmaması gereken bir başka özelliği de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile kurmuş olduğu yakın ilişkidir. “İttihat ve Terakki, Meşrutiyet’in başında, bizzat liderlerinin ismi anılarak dini dergilerde ve camilerde, bilhassa *Sırât-ı Müstakim* sayfalarında savunulmuş ve övülmüştür.”³⁸ Manastırlı İsmail Haklı Efendi, İttihat ve Terakki Cemiyetini “mukaddes” ve “muhterem” olarak tanıtmış, cemiyet ve mensupları hakkındaki düşüncelerini “O cem’iyet yok mu? Vallâhi öyle muhterem, mukaddes bir cem’iyetdir ki Kıyâmet’e kadar pâydar olsun. Sıdk ile çalışdılar, o kadar sene işkencelere dayandılar. İnsâf edelim, haklarını teslim edelim. Ne büyük

34 Eşref Edib, a.g.y., s. 200.

35 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bs., y.y., Ülken Yayınları, 2005, s. 136.

36 Suat Mertoğlu, a.g.e., s. 11. Mithat Cemal Kuntay *Sırât-ı Müstakim*’in Rusya’da olduğu durumunu “Çarlık Rusyası *Sırât-ı Müstakim*’den korktu ve Rusya’ya sokmadı” sözleriyle ifade edecektir (Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif: Hayatı- Seciyesi- Sanatı*, 8. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, Mart 2011, s. 428). Bunun muhtemel sebebi İttihad-ı İslâm ya da daha doğru bir şekilde İttihad-ül Müslimin (Mümtaz’er Türköne, a.g.e., s. 40) fikrinin dergi yazarlarıncı yüksek sesle dile getirilmesi olmalıdır.

37 Bülent Varlık, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri,” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 122.

38 Tarık Zafet Tunaya, a.g.e., s. 99.

muvaffakiyet, ne âli maksad!..”³⁹ sözleriyle ifade etmiştir.⁴⁰ Bu durum, meşrutiyetin başlangıcında İttihat ve Terakki Fırkasını İslamcı çevrelerin bir kurtarıcı olarak görmesine⁴¹ de örnektir. Bu arada belirtmek gerekir ki, İttihat ve Terakkiye olan hayranlık ve bağlılıklarını açıkça ifade eden⁴² *Sırât-ı Müstakîm* ilk olarak Matbaa-i Âmir'e'de basılmaya başlanacaktır.⁴³

İttihat ve Terakki Partisi ile yakın ilişki içinde olan ve meşrutiyetin ilanının hemen ertesinde çıkmaya başlayan *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde yer alan İslamcı düşünürlerin, özellikle yönetim biçimine ilişkin reformist görüşlerini şer'i hükümler ile açıklamaya çalışmaları söz konusudur. Bu, erken yenileşme dönemi düşüncesi ile süreklilik arz etmesinin yanı sıra, meşrutiyet döneminin de ruhunu yansıtan bir tutum alıştır. Berkes de meşrutiyet döneminde ulema arasında meşrutiyetçi yeni kuşak yazarların meşrutiyetin şeriata uygunluğu tezini savunduklarını belirtmektedir.⁴⁴ Musa Kâzım Efendi bu dönemi şöyle anlatmaktadır: “Şu memlekette meşrutiyeti alkışlamayan hiç kimse kalmamıştı. Biz de o zaman alkışlıyorduk. Ve inanıyorduk ki memleket meşrutiyet sayesinde şöyle terakki edecek, böyle yükselecek, diye bir takım hayaller, tasavvurlar takip ediyorduk... Meşrutiyetin faydalarından bahsediyorduk. Meşrutiyetin şeriata muhalif olmayıp şer-i şerife muvafık olduğuna dair risaleler yazıyorduk.”⁴⁵ Meşrutiyetin bir yönetim biçimi olarak İslamcı düşünürlerce şeriata uygun olduğunun ispatlanmaya çalışılmasının örneklerinden biri de Ebul'ulâ Mardin'in *Sırât-ı Müstakîm*'deki ilk yazısı olan “Sûre-i Şûrâ” başlıklı makalesidir.

39 Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, “Mevâ'iz,” *Sırât-ı Müstakîm*, 7. Sayı, 12 Ramazan 1326-25 Eylül 1324-08 Ekim 1908 (Sırâtırmüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).

40 Mahir İz, Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin ittihatçılara yakınlığı ile ilgili olarak şu satırları kaleme almıştır: “Müşârunileyh, Ayasofya'da kürsüden inerken düşmüş, ayağı kırılmıştı. Meslektaşları ve muhalifleri arasında 'İttihatçılara boyun eğdiği için Allah câmide dersini verdi.' denmişti.” (Mahir İz, *Yılların İzi*, 5. bs., İstanbul Kitabevi Yayınları, 2013, s. 326).

41 Tank Zafer Tunaya, a.g.e., s. 58.

42 İsmail Kara, a.g.m., s. 1416.

43 Dergi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki yakın ilişkinin bir sonucu olarak mecmuanın idarehânesi 31 Mart İsyanı sırasında isyancılar tarafından basılacak ve baskı makinelerine zarar verilecektir. *Sırât-ı Müstakîm* mecmuası olaylar yatıncaya kadar bir süre yayınlanmamıştır (Suat Mertoğlu, a.g.e., s. 13-14).

44 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz.: Ahmet Kuşay, 12. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008, s. 432.

45 Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1973, s. 112.

Sırât-ı Müstakim mecmuasının ilk sayısında derginin kurucu ismi ve imtiyaz sahibi olan Ebul'ulâ Mardin'in "Sûre-i Şûrâ" adlı makalesine yer verilmiştir. Bu makalede Ebul'ulâ Mardin, derginin muhteviyatını da şöyle ifade etmektedir:

Din ü vatana elden geldiği kadar hüsn-i hizmet ümniyye-i mahsûsasıyla sabahü'l-hayr-i hürriyetde te'sisini istediğimiz Sırâtımüstakim'in esas münderecâtını ilm-i tefsir ve hadîs teşkil edeceği cihetle muhterem hutebâ ve muharrirlerimizin berây-ı tezkir irâd eyledikleri âyât-ı kerîme ve ehâdis-i şerife hakkında mütenevvî' nukât-ı nazardan icrâ edeceğimiz tedkikât ve tettebbu'atı bi-mennihi'l-Kerîm ilerde müte'addid makalelerle neşr edeceğiz.⁴⁶

Ebul'ulâ Mardin'in, "Sûre-i Şûrâ" isimli yazısını kaleme almasının esas nedeni ise meşveret usulünün şeran meşru olduğunu ortaya koyabilmektir. Şöyle demektedir Ebul'ulâ Mardin:

Usûl-i meşveret şer'an me'mûrun-bih olduğu gibi İslamiyet'in hayru'l-kurûn olmak şerefiyle mümtâz olan feyizli devirlerinde mesâ'il-i mu'dilenin halli için dâima tevessül olunur bir hablî metin-i i'tisâm idi.

Şerî'at-i garrâ bu ka'ide-i celileyi öyle bir mertebe-i kemâle is'ad etmiştir ki lâfz-ı güzîn-i İslamiyyet bi-tarikî'l-kurân usûl-i meşverete delâlet eylediği gibi Hilâfet-i İslamiyye şekli-i meşru'atın en parlak misâlini irâ'e eylemektedir.⁴⁷

Ebul'ulâ Mardin'in şura ve meşveret ile ilgili görüşleri, Yeni Osmanlıların demokrasiyi "meşvereti" parlamentoyu da "şura" kavramları ile karşılamalarına⁴⁸ benzemektedir. Bununla birlikte "Sûre-i Şûrâ" adlı makalesini

46 Mardinizâde: Ebu'l-Ülâ, "Sûre-i Şûrâ," *Sırât-ı Müstakim*, 1. Sayı, 30 Receb 1326 -14 Ağustos 1324 - 27 Ağustos 1908 (Sırâtımüstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).

47 Mardinizâde: Ebu'l-Ülâ, a.g.m., s. 6.

48 Mümtaz'er Türköne, a.g.e., s. 253.

yazdığı sırada henüz yirmi yedi yaşında olan Ebul'ulâ Mardin'in meşverete ilişkin görüşleri, hocaları olan Manastırlı İsmail Hakkı Efendi ve Çarşambalı Ahmet Efendi'nin de etkileriyle şekillenmiştir. Nitekim bu yazısında hem Manastırlı İsmail Hakkı Efendi'nin, hem de Çarşambalı Ahmet Efendi'nin isimlerini anmış, meşveret usulüne ilişkin görüşlerinden dolayı her iki hocasına da teşekkür etmiştir. Daha önemlisi Ebul'ulâ Mardin ilk kez bu yazısında İslamiyet kaynaklı hukuk-ı esasiye ve asliyeyi korumak için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır olduğunu ifade edecektir. Sözü Ebul'ulâ Mardin'e bırakalım:

Bütün âlem-i İslam'ın medâr-ı iftîhârı olan Üstâd-ı muhterem fâzıl-ı şehir Manastırlı İsmâil Hakkı Efendi hazretleri id-i ekber-i ümmetin usbû'-i devrisi olan Cum'a günü Ayasofya Câmi'-i Şerifi'nde umûm beşeriyete min kîbeli'r-rahman ihsân buyurulmuş olan hukuk-ı esâsiyye ve asliyyeyi –ki muhafazası için her türlü fedâkarlığı icrâ edeceğimizi bugün te'ahhüd ediyoruz– Şeriat-i İslamiyye'nin ne sûretle te'yîd ve takviye buyurmuş olduğunu kendilerine hâs olan bir talâkat-ı beyân ile izâh buyurdular.

Tesadüfât-ı haseneden olmak üzere Çarşambalı Hoca Efendi hazretleri, ... vücûb-ı meşverete dâir bir çok hakâyık-ı âliye serd ve beyân etmek sûretiyle bihavlihi ve keremihi te'âlâ ümmet-i mu'azzamanın muvaffak olacağı şu emr-i hayr için bir berâ'at-i istihlâl vücûda getirdiler. Cenâb-ı Hak cümlelerin mesâ'isini meş-kûr buyursun.⁴⁹

Aktif yazı hayatının da başlangıcını oluşturan “Sûre-i Şûrâ” isimli bu makale vesilesiyle Ebul'ulâ Mardin hem meşrutiyete hem de bu yönetim biçiminin şer'i açıdan uygunluğuna dair görüşlerini paylaşmış ve bu makale kamuoyunun kendisini daha yakından tanıması açısından da önemli bir adım olmuştur. “Sûre-i Şûrâ,” Ahmet Mithat Efendi'nin de övgüsüne mazhar olacaktır:

49 Mardinizâde: Ebu'l-Ülâ, “Sûre-i Şûrâ,” *Sırat-ı Müstakim*, 1. Sayı, 30 Receb 1326 -14 Ağustos 1324 - 27 Ağustos 1908 (Sırat-ı müstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).

Mardinîzâde Ebulûla Efendi hazretlerinin “Sûre-i Şura” ve Manastırlı İsmail Hakkı Efendi hazretlerinin “Mevaiz” sernameli makalât-ı nefi-seleri maksad-ı hürriyetin şeriat-ı İslamiyeye muvafakat ve ‘adem-i muvafakatı şüphelerini li’l-ebed fasl u hasm edecek hücec-i şer’iye-den olup ba’dema cemaat-ı İslamiyeye vaaz u nasihatte bulunacak ulema-yı kirâm için dahi birer bedraka-i talim u telkin olacaklarından âmâlin bu kısmı hâsıl olmuş bitmiş demektir... Sırat-ı müstakim’den terakkiyat-ı medeniyemiz için pek büyük hizmetler bekleriz.⁵⁰

Meşverete ilişkin görüşlerini paylaştığı “Sûre-i Şurâ” isimli yazıdan sonra Ebul’ulâ Mardin’in dergideki bir diğer önemli yazısı ise “Muhtelit Mahkemeler” adlı makalesi olacaktır. “Muhtelit Mahkemeler,” Ali Kemal’in 28 Ramazan 1326 tarihli *İkdâm* gazetesindeki “İhtilâfât-ı Hâzıra” başlıklı yazısında savunduğu mahkemelerimize yabancı hâkim tayin edilmesi fikrini eleştirmek amacıyla yazılmıştır. Ebul’ulâ Mardin, öncelikle Ali Kemal’e övgüde bulunur:

İkdâm’ın birinci sahifesinin baş sütunlarını tezyîn eden fâzıl kalem bizim için yabancı değildir. Evvel âhir güzide beyânının meshûr-ruyuz... Bu sevimli kalem dâima ma’rûf olacaktır. Sabâhü’l-hayr-ı hürriyetden beri ise âsâr-ı bedi’asını her gün görmek, okumakla karîru’l-ayn, bahtiyar oluyoruz.⁵¹

Ardından “Ufak zelleler bile bu hâme-i bedâyi’-nüvis için çok görülyör”⁵² der ve Ali Kemal’in söz konusu olan fikrini eleştirmeye başlar:

İşte *İkdâm*’ın 28 Ramazan Sene 1326 tarihli nüshasında “İhtilâfât-ı Hâzıra” bendinde dermeyân olan mahkemelerimize ecnebî hâkim ta’yini fikri de bu kabilden bir zelledir. Hukuk mesleği müntemileri

50 Ahmed Midhat Efendi, “Sırat-ı Müstakim,” *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Şaban 1326 / 17 Ağustos 1324 / 30 Ağustos 1908 (aktaran: İsmail Kara, “Sırat-ı Müstakim/Ahmet Midhat Efendi,” Suat Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008).

51 Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ, “Muhtelit Mahkemeler,” *Sırat-ı Müstakim*, 11. Sayı, 10 Şevval 1326 - 23 Teşrinievvel 1324 - 05 Kasım 1908 (Sıratı müstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).

52 Mardinîzâde: Ebu’l-Ulâ, a.g.m., s. 156.

bu nazariyeye i'tirâz ile beraber şu zelleyi şâyân-ı esef buluyorlar... Yıldızlanmak istenilen mülâhaza-i vâkı'a yine imtiyâzât-ı ecnebiyye-yi vikâye sûretiyle neticeleniyor. Devr-i istibdâdda bile tasavvurun-
dan tedhiş olunan şu hâkimiyet-i ecnebiye kaziyesi devr-i hürriyetde nasıl cây-i kabûl bulabiliyor buna aklımız ermez... lisân-ı resmîye vâkıf, ahkâm-ı kanûniyyemizi ârif bu kadar ecnebi hâkim bulabilecek miyiz? Belçikalı, Hollandalı, İsviçreli mösyöler gidip bilfarz Hakkâri, Dersim livâlarında ifâ-yı vazîfe edecekler mi?⁵³

Ebul'ulâ Mardin için yabancı hâkimlerin memleketimizde görev yapması “doğrudan doğruya devletimizin hakk-ı istiklâlîni muhildir.”⁵⁴ Ayrıca bu usûl, “kavmin izzet-i nefsi ve haysiyet ü hubb-i millîsi i'tibârıyla de gayr-i kâbil-i tevessüldür.”⁵⁵ “İmdi mevcûdiyetleriyle, kemâl ü irfânlarıyla iftihar ettiğimiz âli-kadr muharrirlerimiz...” diyerek Ali Kemal'den bahseden Ebul'ulâ Mardin, Ali Kemal'e “devletimizin bu nokta-i nazarını muhâfaza etmeli ve feyizli kalemlerini bir an evvel şu imtiyâz esâretinden kurtulmak esbâbını i'dâd ve tehyi'eye hasr eylemeli”⁵⁶ demek suretiyle tavsiyede bulunarak sözlerine son verecektir.

Son olarak, “Muhtelit Mahkemeler” adlı makalede Ebul'ulâ Mardin “Kânun-ı medenîmizin yeniden tedvinine lüzûm var mıdır. Bugün Mecelle'mizin ihtiyâcâtımıza kifâyetini yalnız bazı garazkâr muharrirler kabul etmek istemiyor”⁵⁷ demektedir. Bu da Ebul'ulâ Mardin'in medeni kanun ile ilgili dile getirilmiş önemli görüşlerinden biridir. Medeni Kanun ile Ahmet Cevdet Paşa bahislerinde ele almak üzere bu hususu burada belirtmekle yetiniyoruz.

Ebul'ulâ Mardin'in *Sırât-ı Müstakîm*'deki ilgi çekici yazılarından biri de “Târîhi Bir Gece” isimli makalesidir. Bu yazıda Ebul'ulâ Mardin, Girit Adası'nın Osmanlı topraklarında kalmasına ilişkin temennilerine yer verecek ve halkın Girit Adası'yla ilgili hassasiyeti üzerinde duracaktır.

53 Mardinizâde: Ebu'l-Ülâ, a.g.m., s. 156.

54 Mardinizâde: Ebu'l-Ülâ, a.g.m., s. 156.

55 Mardinizâde: Ebu'l-Ülâ, a.g.m., s. 158.

56 Mardinizâde: Ebu'l-Ülâ, a.g.m., s. 160.

57 Mardinizâde: Ebu'l-Ülâ, a.g.m., s. 157.

Bu yıllarda Girit Rumlarının Müslümanlara yönelik saldırıları karşısında Yunan malları boykot edilmekte, mitingler düzenlenmektedir.⁵⁸ Girit'in Osmanlı toprağı olarak kalmasını arzulayanların bir kısmının bir Cuma gecesi Mekteb-i Hukuk binası önünde toplanması Ebul'ulâ Mardin'de de heyecan uyandıracaktır:

Meşrûtiyet'in yevm-i ilânından i'tibâren ilk def'a olmak üzere sûret-i hususiyyede anâsır-ı Osmâniyye müntesibleri vatan-ı müş-tereke â'id bir cüz'ün istikbâl-i mukadderini birlikde nazar-ı im'âna almak üzere baş başa vererek ictimâ lüzûmunu hissetdiler... Ma'a-mâfih Girit'i muhâfaza yalnız bir şeref ü haysiyet mes'elesi değildir; muhâfaza-i mevcûdiyyete, hakk-ı bekâmıza te'alluk eder bir mes'ele-i mühimme-i hayâtiyyedir.⁵⁹

Ebul'ulâ Mardin'in *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde yayınlanan makalelerinden biri de "Ali Mürteza Efendi Meselesi" ismini taşımaktadır. Ali Mürteza Efendi isminde Mekteb-i Hukuk mezunu bir şahsın iltimasla adliye teşkilâtında istihdam edilmesi, Ebul'ulâ Mardin'in adalet anlayışına tamamen zıt bir hadise olarak tepkisini çekmiştir:

İşte tafsîlât ve teşrihât-ı mesbuka gösteriyor ki Ali Mürtezâ Efendi'nin intihâbında kavâ'id-i ilmiye ve mevzû'ât-ı kânûniyye ve usûl ve te'âmülaât-ı müttehazeden hiç birine ri'âyet olunmamıştır. Ali-yü'l-a'lâ derecede ehliyetliler mevcûd iken a'lâ derecede ehliyetli bir zât tercih olunmuştur. Hizmet ve neş'et i'tibârıyla daha kıdemli zevât tâlib bulunduğu halde bunlara hakk-ı rûchân tanınmamıştır. Aynı kalemdevücûh-ı adîde-i kânûniyye ile mûmâ ileyhe mütefevvik me'zunlar var iken cümlesi gayr-i mevcûd olarak farz edilmiştir.⁶⁰

58 Vahit Cemil Urhan, "1908-1913 Tarihlerinde Girit Olayları," Yüksek Lisans Tezi: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2006, s. 141.

59 Mardinizâde: Ebu'l-Ulâ, "Târîhi Bir Gece," *Sırât-ı Müstakîm*, 21. Sayı, 21 Zilhicce 1326 - 01 Kânû-nisânî 1324 - 14 Ocak 1909 (Sırâtımüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2.bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).

60 Mardinizâde: Ebu'l-Ulâ, "Ali Mürteza Efendi Meselesi," *Sırât-ı Müstakîm*, 42. Sayı, 06 Cemâzi-yelâhîr 1327 - 11 Haziran 1325 - 24 Haziran 1909 (Sırâtımüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri: 2.Cilt, İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Aralık 2012).

Ebul'ulâ Mardin'in daha üstün niteliklere sahip olan Mekteb-i Hukuk mezunları varken daha az iyi niteliğe sahip bir ismin kamuda istihdam edilmesi meselesinin üstünün örtülmesini istemeyerek derginin farklı sayılarında konuyla ilgili yedi adet yazı yayınlaması kendisinin bu konudaki hassasiyetini göstermektedir. Ebul'ulâ Mardin'in devlet kadrolarındaki haksız işe almaları karşı daha sert tepkisi bu yazının haricinde kendisinin meşihat müsteşarlığı dönemine rastlayacak ve haksız kadrolaşmaya karşı olan Ebul'ulâ Mardin ilerleyen dönemlerde bu gerekçeyle meşihat müsteşarlığı vazifesinden de istifa edecektir.

"Ali Mürteza Efendi Meselesi" başlıklı bir dizi makaleden sonra Ebul'ulâ Mardin "Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti" isimli makaleyi yayınlayacaktır. 1909'da mecelleyi genişletmeyi amaçlayan bir girişim, ulema arasında önemli tartışmalara yol açmıştır. Hukuk sisteminin Avrupalı modellere göre reformuna yönelik girişimleri engellemek amacıyla muhafazakâr ulema mecellenin 1909'da genişletilmesine yönelik çalışmaların tekrar başlatılmasını amaçlamış, "Mustafa Sabri ve onunla aynı görüşleri paylaşan ulema kökenli mebuslar, İttihatçı liderliğe danışmadan Mecelle'nin yeni bölümlerini hazırlamak için Şeyhülislam'ın himayesinde, ulemeden oluşan bir komisyon kurulması için" yasa teklifi oluşturmuşlardır.⁶¹ Destek bekledikleri reform yanlısı ulema ise bu girişime karşı çıkacak, girişimi başlatanların mecelleyi tamamlayabilecek donanımdan yoksun oldukları söz konusu edilecektir. Ebul'ulâ Mardin ise Mecelle Cemiyeti'nin meşihat makamına bağlı olarak çalışma teklifini olumlu karşılayacak ancak mecellenin birkaç kişi ile değil, memleketin seçkin âlimlerinden kurulmuş bir heyet tarafından genişletilmesi gerektiğini söyleyecektir. Bu usul, "bütün insanlar için bir esas-ı saadet ihzâr edecektir."⁶² Ebul'ulâ Mardin'e göre "şeriata hizmet ümniyesi bir niyet-i mübecceledir. Bunu takdir etmeyecek sahib-i iman tasavvur olunamaz. Fakat hizmetin yolunu bilmek lazımdır."⁶³ Ebul'ulâ Mardin "Memâlikin kaffesinde iştihar eden güzîde fikhânı dahi

61 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 58-59.

62 Mardinizâde: Ebu'l-ulâ, "Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti," *Sırât-ı Müstakîm*, Cilt: 3, 55. Sayı, 7 Ramazan 1327 - 10 Eylül 1325, s. 43.

63 Mardinizâde: Ebu'l-ulâ, *a.g.m.*, s. 42.

davet edileceğini ümid ediyoruz”⁶⁴ demek suretiyle mecellenin genişletilerek yeniden tedvin edilmesi ve bunun memleketin önde gelen fakihlerinin çabası ile gerçekleşmesi gerektiğini söyleyecektir. Bu çaba Ebul’ulâ Mardin için şeriata hizmet etmenin yüce bir yoldur. Bununla birlikte “İttihatçı liderlik, Avrupalı hukukçu ve ünlü şarkiyatçı Kont Leon Ostrorog’un Adliye Nezaretinde özel müşavir olarak istihdam edilmesi işini çoktan halletmiş”⁶⁵ ve Ostrorog’a “Osmanlı medeni kanununu Avrupa’daki medeni kanunlarla uyumlu hale getirme”⁶⁶ vazifesi verilmiştir. Ebul’ulâ Mardin’in 1909 yılının Ekim ayında yayınlanan “Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti” yazısından iki ay önce, 9 Ağustos 1909 tarihinde Ostrorog’a Adliye Nezaretinde müşavirlik vazifesi verilmiştir.⁶⁷ Ostrorog’un “Adliye Nazırlığı danışmanlığına atanmasına Adliye Nazırı Manyasizade Refik Bey’in önemli katkısı olmuştur.”⁶⁸ Manyasizâde Refik Bey’in vefatının ardından kısa bir süre sonra⁶⁹ Necmettin Molla Bey Adliye Nazırı olmuş ve Ostrorog, görev süresi henüz dolmadan istifasını vermiştir.⁷⁰ “Ostrorog’un daha süresi dolmadan 31 Mart 1911’de istifasını vermesinin nedeni olarak yeni bakan Necmettin Molla ve bürokratlar ile anlaşamaması”⁷¹ gösterilmektedir.⁷² Ayrıca “Adliye Nezareti mukaveleyi yenilemeye gerek görmediği gibi müşavirliği kaldırmış”tır.⁷³ Mecellenin genişletilmesi çabası ise bir kez daha Ebul’ulâ Mardin’in Şeyhülislam Ürgüplü Hayri Efendi’nin müsteşarlığını yaptığı dönemde söz konusu edilecek, fakat bu girişim de akim kalacaktır.

“Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti” Ebul’ulâ Mardin’in *Sırât-ı Müstakim* dergisindeki son yazısıdır. 182. sayının yayınlanmasından sonra⁷⁴

64 Mardinizâde: Ebu’l-ulâ, a.g.m., s. 43.

65 Amit Bein, a.g.e., s. 60.

66 Amit Bein, a.g.e., s. 60.

67 Mehmet Emin Elmâci, “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 7.

68 Mehmet Emin Elmâci, a.g.m., s. 8.

69 Manyasizâde Refik Bey’in vefatının ardından Adliye Nazırı olan Mustafa Nazım Paşa, 31 Mart Vakasında Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey sanılarak yanlışlıkla vurulup öldürülmüştür (“Mustafa Nazım Paşa,” *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 16 Cilt, İstanbul, Milliyet Gazetecilik A.Ş., s. 8406).

70 Mehmet Emin Elmâci, a.g.m., s. 11.

71 Mehmet Emin Elmâci, a.g.m., s. 11.

72 Necmettin Molla Bey’in Ostrorog’un yapmak istediği reformlara karşı olduğu dile getirilmektedir (Mehmet Emin Elmâci, a.g.m., s. 11).

73 Mehmet Emin Elmâci, a.g.m., s. 10.

74 Suat Mertoğlu, a.g.e., s. 14.

mecmuanın iki ortağından biri olan Ebul'ulâ Mardin, kurucusu olduğu *Sırât-ı Müstakim*'den ayrılmıştır. Öncelikle bunun ihtilaflı bir konu olduğunu belirtelim. Mertoğlu da Ebul'ulâ Mardin ve Eşref Edib'in neden ayrıldıklarının tam olarak aydınlatılamadığını belirtmektedir.⁷⁵ Bu husus ile ilgili olarak üç ismin söylediklerine kulak vereceğiz.

Mehmet Emin Erişirgil, Eşref Edib ile Ebul'ulâ Mardin gibi zıt karakterlere sahip kişilerin ortaklıklarının baki kalamayacağına ilişkin duyumlarını paylaşacaktır:

Günün birinde talihinin Baytar Dairesi kâtibi yapacağını kimsenin kestiremeyeceği Mercan İdadisinden yeni çıkmış bir genç, Divan-yolu'ndaki tütüncüden, Sırât-ı Müstakim'in ilk sayısını aldı, Aya-sofya'ya doğru yürüyordu... Bu genç, elinde tuttuğu mecmuaya bir göz atayım diye o kahveye doğru gidiyordu; oraya vardı, kendinden biri dört diğeri beş yaş büyük akrabasından iki kişinin orada oturduğunu gördü. Bunlardan ikisi de Hukuk Mektebi talebesi idi. Onlar bunun elinden mecmuayı aldılar, üzerinde yazılı iki adı okudular, belliydi ki her ikisi de hem Ebul'ulâ'yı, hem Eşref Edib'i tanıyorlardı. Bunlardan biri şunları söylemişti:

Göreceksiniz, bu ikisi bir arada bu mecmuayı çıkaramayacaklar, ya ayrılacaklar, onu yalnız biri idare edecek, yahut bu mecmua da batacak; emsali gibi. Bu kadar birbirinden ayrı karakterde insanlar nasıl beraber bir teşebbüsü başarı ile idare edebilir?⁷⁶

Erişirgil'in Ebul'ulâ Mardin ile Eşref Edib'in aralarının bozulabileceğine ilişkin yazdıklarının bir benzerini Tâhirü'l-Mevlevî de kaleme alacak, "*Sırât-ı Müstakim*'in sahipleri Ebu'l-Ulâ ve Eşref Beylerin arası açıldığı için Ebu'l-Ulâ Bey, *Sırât-ı Müstakim* idaresinden çekilmiş *Kelime-i Tayyibe* namıyla ayrıca bir mecmua neşreylemişti"⁷⁷ diyecektir.

75 Suat Mertoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

76 Mehmet Emin Erişirgil, *İslâma Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif*, Yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, 3. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2006, s. 98.

77 Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Yay. Haz.: Nurcan Boşdurmaz, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2012, s. 33.

Konuyla ilgili olarak Eşref Edib ise Ebul'ulâ Mardin'in ölümünden hemen sonra yayınladığı "Ebülulâ beyle beraber Nasıl çalıştık? Sıratı Müstakimi nasıl çıkardık?" isimli yazısında "Böylece seneler geçti. Yedi cildi ikmâl ettik. Merhum Ebülulâ bey mebus oldu, profesör oldu. Mecmua ile uğraşmağa müsait vakitleri kalmadı. Çekildiler. Ben yalnız başıma *Sıratı Müstakim* adını *Sebillürreşad*'a tahvil ederek neşriyata devam eyledim... İşte dört sene kadar *Sıratı Müstakim*'de, iki üç sene de Kırk çeşmedeki konaklarında Ebülulâ beyle beraber çalıştığımız zamanlarda hiç bir gün hiç bir ihtilâfımız olmadı. Nasıl olabilirdiki merhum mücessem bir faziyet timsâli idi. Onunla birlikte geçen zamanların hatıraları daima gönlümü zevk ve ferahla doldurur" diyecek ve *Huzûr Dersleri* eserinin kendisine ithaf edilen nüshasında Ebul'ulâ Mardin'in "Yarım asırdan beri İslamiyetin müstemir fedakâr hadimi, *Sebillürreşad*'ın muhterem sahibi refiki şefikim aziz kardeşim Eşref Edib bey efendiye sonsuz sevgi ve şükranlarımla zilhicce 1375 - Ebülulâ Mardin"⁷⁸ şeklinde not düşmüş olduğunu ifade edecektir. Ebul'ulâ Mardin ile Eşref Edib'in bilemediği-miz bir sebepten dolayı aralarının açılmış olması söz konusudur; fakat bunun ilerleyen dönemde telafi edilmiş olması muhtemeldir. Nitekim hem Ebul'ulâ Mardin'in Eşref Edib'e yazdığı not, hem de *Huzûr Dersleri*'nin yayınlandığı dönemde eserin *Sebillürreşad*'da okuyucuya tanıtılması⁷⁹ buna işaret etmektedir.

Sırât-ı Müstakim kadrosunun dağılmaya başlaması, İttihat ve Têrakki hükümetinin Balkan Savaşları'ndaki yenilginin ardından mil-liyetçiliği daha fazla önemsemesi ile de yakından ilgilidir.⁸⁰ İttihat ve Terakkinin açmış olduğu mekteplerde okutturulmak üzere hazırlanan⁸¹ ve Ebul'ulâ Mardin ile Eşref Edib tarafından yayın yapmak üzere kurulmuş *Sırât-ı Müstakim* Kütüphanesinin ilk yayını⁸² olan *Amel-i İlm-i Hal*

78 Eşref Edib, "Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?," *Sebillürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 200-201.

79 "Yeni Eserler: Huzûr Dersleri," *Sebillürreşad*, Cilt: IX, Sayı: 224, İstanbul, 1956.

80 İsmail Kara, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tür-kiye Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 1410.

81 Necmi Uyanık, "Sarıklı Bir Türkçü Olarak Halim Sabit (Şibay) ve Türk Milliyetçiliğindeki Yeri (1883-1946)," *Selçuk Üniversitesi Tarihî Araştırmalar Dergisi*, 5. Sayı, Bahar 1999, s. 91.

82 İsmet Sungurbey, *Ebul'ulâ Mardin*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 41.

adlı eserin sahibi Halim Sabit, “Aziz Kardeşim Halim Sabit Efendi, ... *Sırat-ı Müstakim*’de, yahud onun gibi terakkiperverane dini bir gazete yazmalısınız”⁸³ şeklinde Halim Sabit’e mektup yazmış olan Yusuf Akçura ve kuruluşundan itibaren *Sırat-ı Müstakim*’de yazmakta olan Ahmet Ağa-oğlu⁸⁴ gibi isimlerin dergiden ayrılmasının ardından *Sırat-ı Müstakim* mecmuası, giderek muhafazakâr İslamcı görüşün sözcülüğünü yapar duruma gelecektir.⁸⁵

Kelime-i Tayyibe

Ebul’ulâ Mardin, *Sırat-ı Müstakim*’den (derginin son sayısı olan 182. sayıdan sonra, 28 Şubat 1912) ayrılmasının üzerinden iki ay geçmeden *Kelime-i Tayyibe* isimli derginin kuruculuğunu üstlenmiştir. 18 Nisan 1912’de çıkmaya başlayan *Kelime-i Tayyibe* dergisinin kapağında “On beş günde bir neşr olunur dinî, ilmi mecmua-i İslamiyyedir. Sahib ve müdir-i mes’ulü Ebu’l-’ulâ Zeynel’âbidîn” ifadesi yer almaktadır. Babanzade Ahmet Naim’in hadis ve Bereketzade İsmail Hakkı’nın tefsir ile ilgili yazılarının bulunduğu *Kelime-i Tayyibe*’de Ebul’ulâ Mardin sadece hukuk alanında yazmış olduğu makaleleri yayınlayacaktır. Hukuk öğrencilerinin faydalana-bilmelerine yönelik olarak kaleme alınan makalelerin konusunu Mahkeme-i Temyiz Tefsirleri ve bey’ akdi ile ilgili meseleler (Akd-i Büyû’da Hıyâr-ı Şart, Akd-i Büyû’da Kabzın Tesirâtı vd.) oluşturmaktadır. 1912 yılının Nisan ayında yayınlanmaya başlayan ve toplam 12 sayı olarak çıkan derginin yayın hayatı aynı yıl içerisinde son bulmuştur.

İslâm Mecmuası

Kelime-i Tayyibe dergisinin kapanmasından iki yıl sonra, 1914’te yayınlanmaya başlayan *İslâm Mecmuası*’nın yayın kurulunda görev alma-ya başlayan Ebul’ulâ Mardin’in⁸⁶ “*İslâm Mecmuası*’na muharrirlikleri temin olunan zevât-ı muhtereme” arasında olduğu da dergi tarafından

83 Suat Mertoğlu, *a.g.e.*, s. 28.

84 İsmail Kara, *a.g.m.*, s. 1410.

85 Tüba Çavdar, “İslâm Mecmuası’nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi,” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1988, s. 3.

86 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 69.

okuyucuya paylaşılmıştır.⁸⁷ Halim Sabit'in müdürlüğünü üstlendiği ve mali olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce desteklenen⁸⁸ *İslâm Mecmuası* toplam 63 sayı olmak üzere 1914-1918 yılları arasında yayınlanmıştır.⁸⁹ Din ve milliyet fikrinin birbiriyle çelişmediği görüşünün hâkim olduğu *İslâm Mecmuası*, "dinli bir hayat, hayatlı bir din" şiarını benimsemektedir.⁹⁰ Bundaki en önemli pay ise Halim Sabit'e aittir. Nitekim Hilmi Ziya Ülken'in "Sarıklı Türkçü" olarak bahsettiği Halim Sabit "Ziya Gökalp'in Türkçülük şiarı paralelinde İslamın millileşmesine katkıda bulunmuş"⁹¹ bir düşünürdür.

Şeyhülislamın yetkilerinin yeniden tanımlanması ve daraltılması, şer'îye mahkemelerinin Adliye Nezaretine devredilmesi,⁹² Evkâf Nezaretine bağlı mekteplerin Maarif Nezaretine bağlanması gibi talepler 1915'ten itibaren *İslâm Mecmuası*'nda dile getirilmiştir. Ziya Gökalp ve Halim Sabit'in görüşlerinin hâkim olduğu *İslâm Mecmuası*'nda savunulan bu fikirlerin, İttihatçı kadrolara yakınlığıyla bilinen Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi ve müsteşarı Ebul'ulâ Mardin tarafından hoş karşılanmaması; "devletin laikleştirilmesi ve ulemanın marjinalleştirilmesini sağlamaya dönük üstü örtük bir çaba olarak kuşku duyulan politikalarla ilişkilendirilmek"⁹³ istemeyen Mustafa Hayri Efendi'nin Mayıs 1916'da şeyhülislamlık vazifesinden ve hemen ardından da *İslâm Mecmuası* muharrirlerinden biri olarak okuyucuya duyurulmuş olan, fakat dergide hiçbir yazı kaleme almayan Meşihat Müsteşarı Ebul'ulâ Mardin'in Temmuz 1916'da vazifesinden istifası ile sonuçlanmıştır. Bu bağlamda Ebul'ulâ Mardin'in Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi döneminde üstlenmiş olduğu meşihat mektupçuluğu ve meşihat müsteşarlığı vazifelerinden bahsetmek gerekmektedir.

87 Tüba Çavdar, *a.g.e.*, s. 8.

88 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 69.

89 Mustafa Bakırcı, "İkinci Meşrutiyet Dönemi İslâm Mecmuası'nda Din Sosyolojisi Konularıyla İlgili Tartışmalar," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2001, s. 2.

90 Tüba Çavdar, *a.g.e.*, s. V.

91 Yıldız Akpolat, "II. Meşrutiyet Dönemi Sosyolojisinin Kaynakları II: İslâm Mecmuası," *Türkiye Günüğü*, Sayı:45, Mart-Nisan 1997, s. 205.

92 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 71.

93 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 71.

Ebul'ulâ Mardin'in meşihat bünyesindeki çalışma hayatı 20 Mayıs 1913'te Şûra-yı İlmiye üyeliğine getirilmesi ile beraber başlayacaktır. 22 Mart 1914'te Bâb-ı Fetvâ Tahrirât Müdürlüğüne atanan Ebul'ulâ Mardin'in meşihat mektupçuluğu görevine getirilmesi ise bundan iki hafta sonra gerçekleşecektir.⁹⁴ Ebul'ulâ Mardin'in mektupçuluk görevini üstlendiği kişi 16 Mart 1914 tarihinde "Evkaf Nazırlığını uhdesinde muhafaza ederek"⁹⁵ şeyhülislam olan Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'dir.⁹⁶

Mustafa Hayri Efendi Osmanlı Devleti'nin 124. şeyhülislamıdır.⁹⁷ Ebul'ulâ Mardin gibi Mekteb-i Hukuk-i Şahane mezunu olan ve reform yanlısı tutumuyla bilinen Hayri Efendi'nin bir ittihatçı olarak partinin kadrolarıyla çok iyi bağlantıları vardır.⁹⁸ Evkaf nazırı iken 1913'te cami görevlileri yetiştirecek iki yeni mesleki medresenin (Medresetü'l-Vaizin ile Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutaba) kurulmasını sağlayan⁹⁹ Ürgüplü

94 Ali Adem Yörük, "Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebul'ulâ Mardin," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebul'ulâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 104.

95 Ebul'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 225.

96 Meşihat makamının haricinde Ebul'ulâ Mardin'in Mustafa Hayri Efendi ile birlikte görev aldığı bir diğer kurum, yetim ve yoksul Müslüman çocuklarının yetiştirilmesi amacıyla 28 Haziran 1873'te açılan ve parasız yatılı, özel statüye sahip bir okul olan Darüşşafakadır (*Darüşşafaka Tarihi 1863-1998*, y.y, Ser Ofset, t.y., s. 9). "Darüşşafaka Cemiyeti 30 Mart 1863 günü (21 Şevval 1280) padişah fermanıyla Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye olarak kurulmuş" ve "bu ferman ile yürürlüğe giren ana nizamnamesinin 2. bendinde "işbu cemiyet, zat-ı alî-yi Cenab-ı sedaretpenahi'nin taht-ı riyasetindedir." hükmü yer almıştır. Cumhuriyet döneminde ise bu hüküm "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye, Türkiye Cumhuriyeti Başvekilinin taht-ı riyasetindedir" tarzında değiştirilmiştir (a.e., s. 9). Reis vekili olarak Evkaf-ı Hümayun Nazırın Hayri Bey'in atandığı 1914-1917 yılları arasında Ebul'ulâ Mardin, Şûra-yı Evkaf azası sıfatıyla burada Meclis-i Tedris azası olarak göreve başlamış, 1917-1921 yılları arasında idare heyeti azası olarak görevine devam etmiştir. 1923-1927 yılları arasında ise reis vekili olarak görev yapmıştır (a.e., s. 171-175). Ebul'ulâ Mardin, yaşam öyküsünde de "Cem'iyeti Tedrisiyye-i İslâmiyye yani Darüşşafaka'yı idare eden Cemiyetin Tüzüğü gereğince Başkanı Başbakan olduğundan seçilmiş Başvekilini başarıyla yürüttüm" demek suretiyle bu görevinden bahsedecektir (Yusuf Mardin, *Kocataş Yalısı Anıları*, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 40).

97 Ebul'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 225.

98 Amit Bein, a.g.e., s. 67.

99 Amit Bein, a.g.e., s. 89. Ayrıca, "Vakıf mekteplerinin yürüsü, camilerin ilk defa elektrikle tenviri, İslâm Eserleri Müzesinin kurulması, garip ve yoksulların dinimizin emri vechile himaye ve tedavileri için Bezmiâlem Valide Sultan'ın Yenibahçe'deki hastahanelerinin bir şekli kemâli olmak üzere Şehremini'de yeniden inşa olunan Gurebayı Müslimin Hastahanesi, İstanbulda yaptırılan dört büyük vakıf hanı, Hayri Efendinin himmet ve gayretiyle tesis olunan kıymetli eserlerdir." (Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 359).

Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislam olarak atanması, meşihat bünyesinde de birçok köklü reformun yapılabilmesini sağlamıştır. Medreseleri modern eğitim kurumları olarak yeniden biçimlendirmeyi ve medreselerin Osmanlı seçkinleri arasındaki sorunlu imajını düzeltmeyi arzu eden Hayri Efendi,¹⁰⁰ İslah-ı Medaris Nizamnamesinin çıkarılmasını da sağlamıştır.¹⁰¹

Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin şeyhülislamlık döneminde önce meşihat mektupçuluğuna, ardından meşihat müsteşarlığına atanan Ebul'ulâ Mardin'in bu görevlerini sürdürdüğü dönemde,¹⁰² meşihat makamı tarafından iki önemli yayın neşredilmiştir. Bunlar *Ceride-i İlmiyye* ve *İlmiyye Sâlnâmesi*'dir. Ebul'ulâ Mardin "mektupçuluğa atandıktan iki ay sonra ilmiye açısından dönemin en önemli yayın organı, idare ve yazı işleri meşihat mektupçuluğu tarafından yürütülen, *Ceride-i İlmiyye* çıkmıştır."¹⁰³ Hilmi Ziya Ülken'in "yüksek seviyeden medrese ilmini yayan dergi"¹⁰⁴ olarak tanımladığı, "Osmanlı Devleti'nde Bab-ı Meşihat tarafından 1914-1922 yılları arasında *Meşihat-ı Celile-i İslamiyye'nin Ceride-i İlmiyye-i Resmîyesi* ibaresi ile neşredilen *Ceride-i İlmiyye*, Bab-ı Meşihat ile buna bağlı kuruluşlardan fetvahane ve şer'i mahkemelerin dini meselelerle ilgili fetva, hüküm ve kararlarının, medrese ve tekkelerle Dar'ül-Hikmet'ül-İslamiyye gibi dini kuruluşlara ait talimat, nizamname ve haberlerin duyurulması maksadıyla yayınlanmıştır."¹⁰⁵ Dergiyi önemli kılan en önemli husus ise

100 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 91.

101 Hüseyin Hatemi, "19. Yüzyılda Medreseler," *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 506.

102 Ebul'ulâ Mardin, meşihat mektupçuluğu görevinde bulunduğu sırada Necmeddin Molla Bey'in kızı Bedriye Hanım ile evlenmiştir. "30 Mayıs Sene 330 Cum'a Necmeddin Molla Bey'in Büyüka'da bulunan hanesinde kerimesiyle Meşihat Mektubcusu Ebul'ula Bey'in nikah cem'iyyeti icra edildi." (Ali Suat Ürgüplü, "Der Nachlass des Mustafa Hayri Efendi" [Mustafa Hayri Efendi'nin Evrak-ı Metrukesi], Otto Friedrich Üniversitesi (Bamberg), Tin ve Kültür Bilimleri Fakültesi (Fakultät Geistes- und Kulturwissenschaften), Bamberg, 4.10.2011, "Der Text," s. 350). Mustafa Hayri Efendi'nin oğullarından biri olan Münip Hayri Ürgüplü de ilerleyen dönemde Necmeddin Molla Bey'in kızlarından Mihrimah Hanım ile evlenecektir (Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 260). İlerleyen dönemlerde de Kocataş ailesinin Münip Hayri Ürgüplü ve Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin oğullarından merhum Başbakan Suat Hayri Ürgüplü ile olan yakın ilişkisi devam etmiştir.

103 Ali Adem Yörük, *a.g.y.*, s. 105.

104 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s. 202.

105 Nesimi Yazıcı, "Ceride-i İlmiye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 7. İstanbul, 1993, s. 407.

I. Dünya Savaşı yıllarında halkın meşihat makamına yönelttiği soruların zor ve sıkıntılı bir süreç içerisinde yazılı olarak yanıtlanmasıdır. “Müslümanların dini ve dünyevi maslahatlarını kolaylaştırmaya da hizmet edecek olan *Ceride-i İlmiyye*’de ehil kimseler tarafından yayınlanacak makalelerin, Müslümanların bilgi seviyesini yükseltmeleri hedeflenmiştir.”¹⁰⁶ Toplumu özellikle dini konularda sağlıklı bir biçimde bilgilendirmeye yönelik faaliyet içerisinde olan *Ceride-i İlmiyye*’nin yayınlanmasında Meşihat Mektupçusu Ebul’ulâ Mardin’in de payı vardır.

Ebul’ulâ Mardin’in meşihat mektupçuluğu görevini yürüttüğü sıralarda *Ceride-i İlmiyye*’de yayınlanan en önemli fetva şüphesiz ki Cihad-ı Ekber fetvasıdır. İttihatçılar, İttihad-ı İslam fikrini son olarak ciddi bir şekilde Cihad-ı Ekber fetvalarıyla hayata geçirmişlerdir.¹⁰⁷ 1914 yılının Kasım ayında ilan edilen Cihad-ı Ekber, Osmanlı Devleti’nin ilan ettiği son resmi cihaddır.¹⁰⁸ Amacı, 11 Kasım’da savaş ilan ettiğimiz İngiltere, Fransa ve Rusya’nın bayrağı altında yaşayan milyonlarca Müslümanı hükümetlerine karşı ayaklandırmak olan cihad fetvası beş ayrı fetvadan oluşmaktaydı.¹⁰⁹ “İlk fetvada İslam padişahının cihad ilan ettiği bütün Müslümanların ‘mallarıyla ve bedenleriyle’ bu cihada katılmalarının farz olduğu söyleniyordu. İkinci fetva İngiltere, Fransa ve Rusya’daki Müslümanları birleşmeye çağırıyordu. Üçüncü fetvada, cihad emrine uymayanların Allah’ın gazabına ve musibete uğrayacakları hatırlatılıyordu. Dördüncü fetva İngiliz, Fransız ve Rus ordusunda bulunan Müslüman askerlerin Osmanlı askerlerine karşı savaşmalarının haram olduğunu anlatıyordu. Son fetvada ise Müslümanların İslam Hükümetine yardım eden Almanya ve Avusturya’ya karşı savaşmaları halinde büyük günah işlemiş sayılacakları ihtar ediliyordu.”¹¹⁰ Fetva Emîni Ali Haydar Efendi tarafından 14 Kasım 1914 sabahında Fatih Camii’nin avlusunda binlerce kişiye hitaben okunan cihad fetvası hiçbir işe yaramamış ve bizim dışı-

106 *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, (Yay. Haz: İsmail Cebeci), İstanbul, Klasik Yayınları, Kasım 2009, s. XVI.

107 İsmail Kara, a.g.m., s. 1413.

108 Murat Bardakçı, “İşte Başbakanın Babasının İlan Ettiği Cihad Fetvası,” *Habertürk Gazetesi*, 06 Ekim 2013.

109 Murat Bardakçı, a.g.y.

110 Murat Bardakçı, a.g.y.

mızda kimse ciddiye almamıştır. Hatta İngilizlerin dağıttığı altınların Arap dünyasına daha cazip gelmesi sonucu Şerif Hüseyin bize “karşı fetva” ile cevap vermiştir.¹¹¹ Sultan II. Abdülhamit döneminde ilan edilmeyen, ancak siyasi bir koz olarak kullanılan cihad fetvası, yayınlanması ile birlikte tüm anlamını yitirecektir.¹¹²

Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi tarafından imza edilen bu fetvanın altındaki son imza Cihad-ı Ekber Beyannamesinin hazırlanması aşamasında da bilfiil görev alan Meşihat Mektupçusu Ebul’ulâ Mardin’e aittir.¹¹³ Bununla birlikte imzaların sahipleri sadece Mustafa Hayri Efendi ve Ebul’ulâ Mardin değildir. Cihad fetvasının altında bütün ulemanın görüş birliği içerisinde olduğu vurgusunu taşımak amacıyla hayatta bulunan eski şeyhülislamların, fetva emininin ve birçok âlimin imzası da yer almaktadır.¹¹⁴ Bununla birlikte, 1946 yılında yayınlanan *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* adlı eserinin Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ile ilgili kısmında “Cihad fetvasını kendisi imza etmiş”¹¹⁵ ifadesini kullanan

111 Murat Bardakçı, a.g.y.

112 Ayşe Osmanoglu, babası Abdülhamit’in cihad ilan edilmesine karşı vermiş olduğu tepkiyi şu şekilde aktarmaktadır: “Cihad ilan olunca babam büsbütün şaşırılmış ve ‘Cihadın kendisi değil, fakat ismi bizim elimizde bir silahtı. Ben bazen sefirleri tehdit etmek istediğim vakit, bir İslam halifesinin iki dudağı arasında bir kelime vardır. Allah bunu çıkartmasın derdim.’...diye teessürlerini bildirmiş.” (Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, 6. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 231).

113 Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi, Cihad-ı Ekber Beyannamesi’nin hazırlanması sürecine hâtrâtında da yer vermektedir: “...Bâb-ı Fetvâ’ya geldim. Mektûbcu Ebul’ulâ Bey’i çağırttım (Cihâd) hakkındaki fetvâ-yı şerifenin Tûrki, ‘Arabî, Fârisî, Hindî, Tatarca lisânlarında tab’î mes’elesini görüş-tük. Bir taraftan tab’olunmakta idi... Bugün – bir meclis-i ‘ilmi ‘âkdettim... Beyânâme müsveddesini evvelce beş zâta...yektîğinden haberdâr olmayarak kâleme aldirdim. Bunlar sırasıyla ber vech-i âttird:

(1) Mektûbcu Ebul’ulâ Bey

(2) Mektûbcu Mu’âvini Nâfiz Bey

(3) Sey hülislam-ı Esbak a’yândan Mûsâ Kâzım Efendi

(4) Medrese-i Kuzât mu’allimlerinden Antalya Meb’ûs-ı Esbakı Hamdî Efendi

(5) İzmir meb’ûslarından ‘Ubeydullah Efendi

Beş müsveddeyi Müsteşâr Hâcî Evliyâ Efendiyle mektûbcu ve mektûbcu mu’âvininden müteşekkil bir encümene tevdi’ ettim. Ba’dettedkîk mahv ve isbât...şüretiyle bir müsvedde tanzîm ettiler. İşte o müsvedde hey’et huzûrunda ‘Arz Odası’nda vasaîf sâ’at yarım raddelerinde kıra’at olundu.” Son şeklinin verilmesinin ardından beyanname hazır bulunanlarca kabul edilecektir: “Beyânâme vasaîf sâ’at ikide bilcümle huzûr tarafından imzâ edildi. Hey’et birer birer ‘avdet eylediler.” (Ali Suat Ürgüplü, a.g.e., s. 357-361).

114 Esra Yakut, a.g.e., s. 195.

115 Ebul’ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 225.

Ebul'ulâ Mardin, kendi eliyle düzeltmiş olduğu yaşam öyküsünde¹¹⁶ de Cihad-ı Ekber fetvasından bahsetmeyecektir.

Görevdeki altıncı ayını doldurduğunda ehliyeti, fazileti ve fevkalade mesaisinden dolayı uhdesine Haremeyn-i Muhteremeyn¹¹⁷ payesi tevcih edilen¹¹⁸ Ebul'ulâ Mardin'in meşihat mektupçuluğu görevinde iken ortaya çıkarılmasında büyük emek sarf ettiği en önemli eser *İlmiyye Sâlnâmesi* olacaktır. "İlmiye teşkilatı, medreseler, mahkemeler ve Osmanlı şeyhülislamlarının biyografileri, orijinal fetva örnekleri açısından hâlâ vazgeçilmez bir kaynak olan"¹¹⁹ *İlmiyye Sâlnâmesi*, Ebul'ulâ Mardin'in ülema hâl tercümelerini yazma ilgisinin gün yüzüne çıktığı ilk eserdir.

İlmiyye Sâlnâmesi, meşihatın memleketimizdeki ilk ve son sâlnâmesidir. Ali Emîri Efendi ve Ahmet Refik Altınay gibi isimlerin de katkıda bulunduğu *İlmiyye Sâlnâmesi*'nin ortaya çıkması, büyük ölçüde Ebul'ulâ Mardin'in çabası sonucu gerçekleşebilmiştir. Sungurbey'in hocasından dinlediğine göre Ebul'ulâ Mardin, özellikle şeyhülislamların fetva ve el yazıları örneklerini toplayabilmek için nice güçlükleri yenmek zorunda kalmış, bu uğurda kendi ceplerinden birçok altın para ödemişlerdir.¹²⁰ Ebû'ulâ Mar-

116 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 38-40.

117 Haremeyn, İlmiye sınıfının Mısır pâyesinden sonra, İstanbul pâyesinden evvel nâil oldukları büyük rütbedir (bkz. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle*, Yay. Haz.: Aydın Sami Güneşal, 24. bs. Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007, s. 329). "Umumi teşrifat sırası şöyle tanzim olunmuştur: Rütbei vezaret ve müşirin, sadrı Rumeli payesi, Sadrı Anadolu payesi, Rütbei bâlâdan bilfiil vükelâlık hizmetinde bulunanlar, Rütbei bâlâ, İstanbul payesi, Feriklik, Rütbei ulâ sınıfı evveli, Rumeli Beylerbeyi, Haremeyni şerifeyn mevleviyeti, Mirilivalık, Mirimiranlık, Rütbei ulâ sınıfı sânis, Biladî hamse mevleviyeti, Miralaylık, Rütbei saniye sınıfı mütemayizi, Mahreç mevleviyeti, Rütbei saniye sınıfı sanisi, Miri ümeralık, Kaymakamlık, İstablı âmire müdürlüğü, Kibar müderrisin, Binbaşılık, Rütbei sâlis, Kapıcıbaşılık, Musilei Süleymaniye mâdununda bulunan müderrisin, Alayeminliği, Rütbei râbia, Kolağalığı, Hâcelik, Yüzbaşılık." (Ebû'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 100). "Haremeyn payesini ihraz eden zevata üçüncü, İstanbul payesini ihraz eden zevata ikinci ve Kadiaskerlik rütbesini ihraz eden zevata birinci rütbeden Mecidi ita olunmak" usul gereğidir (Ebû'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 99). Ebû'ulâ Mardin'e "İlmiyye rütberlerinden 'İstanbul' pâyesini kazanmış bulunması dolayısıyla...bu rütbeye sahip olanlara verilen ikinci rütbeden 'Mecidi' nişâni verilmiştir (İsmet Sungurbey, "Önsöz," Ebû'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XIII).

118 Ali Adem Yörük, *a.g.y.*, s. 105.

119 İsmail Kara, "Ebû'lûla Mardin'in Ülema Haltercümelerine Dair Çalışmaları," *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 161.

120 İsmet Sungurbey, *Ebû'lûla Mardin*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 44. Ulaşılabildiği çok sayıda değerli evrakın ve yazma eserin iki ayrı hadise sonucu kaybolması, yaşamının son döneminde *Huzûr Dersleri* adlı eseri üzerinde çalışan Ebû'ulâ Mardin'in bir kez daha zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Ebû'ulâ Mardin, bu meseleye *Huzûr Dersleri*'nde kısaca değinecektir:

din, yaşamının son döneminde bizzat eliyle düzelttiği yaşam öyküsünde de “Meşihat Mektupçuluğum sırasında Türkiye’de ilk kez *İlmiyye Salmamesi* adlı bir eser ortaya çıkardım. Bu eserde Şeyhülislamların el yazılarıyla fetvaları vardır. 1334 hicrî senesine mahsustur. Meşihatın ilk ve son salnamesidir. 124 Şeyhülislamın yaşam öykülerini kapsar”¹²¹ demektedir. “Bin üç yüz otuz dört sene-i hicriyesine mahsûs Meşihat-i Ulyâ Mektubculuğu Ma’rifetiyle tertib”¹²² olunan *İlmiyye Sâlnâmesi*’nin mukaddime kısmında da eserin sahip olduğu önem özellikle vurgulanmaktadır:

Meşihât-i Celile-i İslâmiyye’ye a’id vezâ’ifin husûsiyyet-i âliyyeye mâlik ve mensûbin-i ilmiyyenin bir meslek-i mahsûsa sâlik bulunmaları i’tibâriyle Dâ’ire-i Celile-i Meşihat’in teşkilâtına ve mu’âmelâtına ve tarîk-i ilmiyyenin tertibât ve tekemmülâtına müte’allik ma’lûmât-ı hâliyye ve târihiyyeyi hâvî bir sâlnâmenin vücûda getirilmesindeki lûzûm ve ehemmiyet, vâreste-i izâhdır.

Meşihât-i Celile-i İslâmiyye, feyz-i bâlâterinini Hilâfet-i Mübeccele-i İslâmiyye’den iktibas eylediğine ve ahkâm-ı âliyye-i şer’iyyeye tevfiakan ihkâk-ı hak bâb-ı fetvânın vezâ’if-i ulviyyesi cümle-i pâkîzesinden bulunduğuna göre İlmiyye Sâlnâmesi, bir kıymet-i mahsûsayı hâ’izdir.

Şimdiye kadar sâha-i husûle gelemeyen böyle bir eserin vücûda getirilmesindeki müşkilât derkâr olmakla beraber, inâyet-i Celile-i Samedâniyye’ye istinâden tertib ve neşrine tevessül edilmiştir.¹²³

“Şeyhulislam Ürgübi Hayri Efendi merhumun meşihati zamanında (İlmiye Salmamesi) adile tarafımdan hazırlanan esere konmak üzere Hicri 1226 tarihinden Salname’nin neşredildiği Hicri 1334 tarihine kadar mukarrir ve muhatap olarak bu ilmi heyete iştirak edenlerin isimlerini ihtiva eder bir liste vücûda getirmek imkânını bulmuştum. Hayri Efendi merhum 1226’dan daha geriye, yani usulün devletçe resmen kabul edildiği hicri 1172 tarihine kadar böyle bir vazife ile ilmi şahsiyetleri tevkir olunan zevatın da yapılacak taharrirlerle isimlerinin tesbitini ve listeye ilâvesini ve zamana muhtaç olan bu tettebbu yüzünden salnamenin neşri gecikmemek için de cemolunan isimlerin müteakip seneler salnamelerine konulmasını tensip ettikleri cihetle bu babdaki liste dosyasında bırakılmış, fakat bu dosya meşihat teşkilâtının ilgası sırasında ziyaa uğradığı gibi nezdindeki müsveddeler de Birinci Cihan Harbini velyeden mütareke senesinde Kuruçeşme’de zuhur eden yangında ikamet etmekte bulunduğumuz yalının yanması üzerine, daha bir çok yazma eserlerle birlikte yanmıştır.” (Ebû’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 12).

121 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 39-40.

122 *İlmiyye Sâlnâmesi: Meşihat-i Celile-i İslâmiyye’nin Certide-i Resmîyyesine Mülhakdır*, Yay. Haz.: Seyit Ali Kahraman, Ahmed Nezih Galitekin, Cevdet Dadaş, İstanbul, İşaret Yayınları, Nisan 1998, s. XV.

123 *A. e.*, s. 1.

Osmanlı ilmiye teşkilatı ve şeyhülislamı hakkında teferruatlı malumat içeren *İlmiyye Sâlnâmesi*'nde Ebul'ulâ Mardin'in kendisinden de bahsedilmekte ve 1914 yılı itibariyle Haremeyn-i Muhteremeyn Mevleviyyeti payesine sahip olarak¹²⁴ Mektûbî-i Meşihat-i ulyâ memuriyetinde bulunduğu bilgisi verilmektedir.¹²⁵ Şûrâ-yı İlmiyye ve Encümen-i İntihâb-ı Me'mûrîn-i İlmiyye'de de görev almakta olan¹²⁶ Ebul'ulâ Mardin, *İlmiyye Sâlnâmesi*'nin yayınlanmasından kısa bir süre sonra, 3 Mart 1916'da, meşihat müsteşarlığına atanacak ve sahip olduğu Haremeyn payesi de İstanbul pâyesine yükseltilecektir.¹²⁷

MEŞİHAT MÜSTEŞARLIĞI

Ebul'ulâ Mardin'in meşihat müsteşarı iken gerçekleştirdiği en önemli girişim, Mecelle Cemiyetini yeniden canlandırarak mecelleyi ta'dil etmeye yöneliktir. *Sırât-ı Müstakim* bahsinde de belirttiğimiz gibi mecelle-nin eksik yönlerinin tamamlanması Ebul'ulâ Mardin'e göre Müslümanlar için yapılabilecek önemli bir hizmettir. Bununla birlikte Ebul'ulâ Mardin'in Mecelle Cemiyetini yeniden faaliyete geçirerek mecelleyi yenilemeye yönelik bu girişimi akim kalmıştır. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* adlı eserinde Ebul'ulâ Mardin konuya kısaca yer verecektir:

İkinci Abdülhamid'e verilen bir jurnal memlekete çok değerli hizmetler ifasına muvaffak olan bu güzide cemiyeti bir an içinde dağıttı. Cemiyete ait bütün izler silindi, dosyalar alındı. Meşrutiyetin ilanından sonra Şeyhülislam Hayri Efendi merhum, meşihati devresinde bu Cemiyetin yeniden ihyasını düşünmüştü. O sırada Meşihat müsteşarı bulunuyordum. Bu bapta malûmat toplamaya çalıştım. Cemiyetin ilgasına dair Meşihat dairesinde hiçbir kayıt bulduramadım. Binaenaleyh Cemiyetin devam edip etmediğini dairece resmen tesbit mümkün olamadı. Devletin h. 1306 yılına ait salnamesinde Meşihat dairelerinden biri olarak gösterilen Mecelle Cemiyeti'nden h. 1307 yılındaki salnamede

124 A. e., s. 44.

125 A. e., s. 55.

126 A. e., s. 163.

127 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 105.

eser yoktur. Ne olmuş ise bu 1306 senesinde olmuştu. Babiâli'de yaptırdığımız araştırmalar da o sırada netice vermeyince Hayri Efendi merhum Cemiyeti kurmaktan vazgeçti. Fetvahanede Heyet-i İftaiye adı ile bir teşkilât yaparak yalnız Hanefi mezhebi hükümlerinden değil, Maliki, Şafii, Hanbeli mezheplerinden de istifade suretiyle nasa erfak ve asrın maslahatına evfak bazı gayri mektup hükümler hakkında resen iradeler aldı. Acil ihtiyaçlar bu yolda tatmin edildi.¹²⁸

Mecellenin yenilenmesi, eksikliklerinin tamamlanmasına yönelik bu girişim, Meşihat Müsteşarı Ebul'ulâ Mardin ile birlikte Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ve Fetvâ Emmini Ali Haydar Efendi'nin gerçekleştirdiği önemli bir teşebbüstür. Bilindiği üzere, 1912 yılında emekli mahkeme reisi Haçeriyan Efendi'nin İsviçre Medeni Kanununu Türkçeye çevirerek *Ceride-i Adliye* dergisinde yayınlaması söz konusudur.¹²⁹ Ayrıca 1916 senesinde de Alman Medeni Kanunu Türkçeye tercüme edilmiştir.¹³⁰ Dolayısıyla Ebul'ulâ Mardin'in, tamamen Batıdan iktibas edilmiş bir medeni kanun oluşturulması fikrine karşı kaynağı fıkıh olan mecelleyi yenilemeye yönelik girişiminin bu gelişmelerin gözden kaçırılmamasıyla daha iyi anlaşılabilceği kanaatindeyiz.

Ebul'ulâ Mardin'in müsteşarlık yaptığı döneme ilişkin diğer bir önemli husus ise Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin dışında gelişen şer'i mahkemelerin Adliye Nezaretine nakledilmesi meselesidir. Ziya Gökalp'ın görüşleri ışığında¹³¹ İttihat ve Terakki Partisinin 1916 yılı kongresinde şer'i

128 Ebul-ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 116-117. Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin vazifesinden ayrılması nedeniyle komisyonların çalışmaları yarıda kalmıştır. Mustafa Hayri Efendi'nin istifasıyla aynı zamana denk düşen bir diğer teşebbüs daha vardır. Adliye Nezâreti bünyesinde 'Kanun-ı Medeni Komisyonu' adıyla bir komisyon kurulmuştur. Komisyonun ilk toplantısı 9 Mayıs 1916 (Esra Yakut, *a.g.e.*, s. 66). tarihinde yapılmıştır. Yakut'a göre Meşihat Makamı, "kanunlaştırma hareketleri sırasında uzun yıllardan beri söz sahibi olduğu özel hukuk alanından da yavaş yavaş soyutlanmış"tır (Esra Yakut, *a.g.e.*, s. 66).

129 Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 163.

130 Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 166.

131 Yakut, Gökalp'ın meşihat makamının adli yetkilerinin elinden alınmasını istediğini belirtmekte ve Gökalp'ın konu ile ilgili düşüncelerini "Devlet" adlı şiirinde ifade ettiğini söylemektedir:

mahkemelerin durumu ve bu mahkemelerin meşihat makamına bağlı olarak çalışmalarını sürdürmeleri konusu ele alınmış ve şer'iyye mahkemelerinin meşihatın denetiminden alınıp Adliye Nezaretine bağlanması zorunluluğu söz konusu edilmiştir.¹³² *İslâm Mecmuası*'nın da şeyhülislamın yetkilerinin yeniden tanımlanması ve daraltılması çağrılarını sahip çıkması söz konusu olacak ve şer'iyye mahkemelerinin Adliye Nezaretine devri 1917 yılında gerçekleşecektir.¹³³

Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi ve müsteşarı Ebul'ulâ Mardin şer'iyye mahkemelerinin Adliye Nezaretine devredilmesinden önce meşihat makamındaki vazifelerinden istifa etmişlerdir. Mustafa Hayri Efendi'nin istifası şer'iyye mahkemelerinin Adliye Nezaretine devredilmesi meselesi ile de yakından ilgilidir.¹³⁴ Söz konusu devir ise Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi döneminde gerçekleşmiştir.¹³⁵ Devir işleminin gerçekleşme-

Kur'an diyor: "Eyleyiniz itaat
Hakka, sonra peygambere, devlete..!"
Vicdanımın bütün hissi sadakat
Kanunlara, hadis ile âyete...
İbadetle i'tikadda dâima
Kitab ile sünnet benim rehberim;
Bu işlerde şübhem varsa mutlaka,
Müftülerin fetvasını dinlerim...
Lâkin hukuk dinden ayrı bir işdir,
Bırakılmış ulu'l-emre, devlete
(*Yeni Hayat*, Evkaf-ı İslamiye Matbaası, İstanbul, s. 44-45) (Gökalp'ten aktaran Esra Yakut, *a.g.e.*, s. 125.)

132 Esra Yakut, *a.g.e.*, s. 125.

133 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 71. Mehmet Emin Erişirgil, şer'i mahkemelerin Adliye Nezareti'ne, Evkaf Nezaretine bağlı bütün okulların da Maarif Nezaretine geçmesine ilişkin kararları Türkçülerin aydın İslamcılara vurduğu en önemli darbe olarak tanımlayacaktır (Mehmet Emin Erişirgil, *İslamcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif*, Yay. Haz.: Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, 3. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2006, s. 233).

134 Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin hatıratındaki istifa sebeplerine dair kısım için bkz. ek: Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi'nin hatıratında istifa sebepleri.

135 "Güya Hayri Efendi'ye Şer'i Mahkemelerin Adliye'ye nakli meselesi teklif edilmiş. Ve kabul etmediğinden dolayı istifa etmiş. Eğer bu meseleyi bana teklif edecek olursanız ben katiyen kabul etmem. Çünkü Hayri Efendi kabul etmeyince ben katiyen kabul etmem. Cevaben bize: Hayri Efendi'nin istifasının sebebi başkadır. Hiç bu mesele ile alakası yoktur, dediler. Nedir dedim? Onu izah etmediler. Nedir dedimse o dursun dediler. İzah etmediler. Fakat katiyen emin olun ki mesele ile alakadar değildir, dediler. Arasından zannedirim dört ay kadar geçti. Bizi ziyarete gelen zevat bu meseleyi soruyorlar. Ben; ash yok, bunlar nereden çıktı, dedim. Halbuki dört ay sonra bize bunun yolunu teklif ettiler. Şer'i mahkemeleri Adliye'ye vereceksin dediler. Ben bunu yapamam. Siz de yapamazsınız, dedim. Ne ben ne de siz yapamazsınız. Bu milletin hakkıdır. Bu altı yüz senelik bir ananedir... Öyle bir şeyhülislam

sinden önce Ebul'ulâ Mardin de Meşihat Memurî Müdürlü Bahri Efendi ile memur alımında yaşadığı sorunları gerekçe göstererek¹³⁶ Meşihat müsteşarlığı görevinden istifa etmiştir.

TEDRİS HAYATININ İLK YILLARI

Otuz Temmuz 1916'da meşihat müsteşarlığı¹³⁷ görevinden istifa eden¹³⁸ Ebul'ulâ Mardin, "Bab-ı Meşihat'te görev yaptıktan sonra Hukuk Fakültesinde uzun yıllar hukuk dersleri okutmuştur."¹³⁹ Ancak, Ebul'ulâ Mardin'in Hukuk Fakültesi'ndeki tedris hayatı meşihat makamındaki vazifesinden çok daha önce, 1910 senesinde başlamıştır.¹⁴⁰ Mekteb-i Hukuk mezunlarından adliye de

bulursunuz, tatbik edersiniz, dedim... Ekseriyet şer'î mahkemelerin Adliye'ye nakline karar verdi... Meclis-i mebusan da kabul etti." (Sadık Albayrak, *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1973, s. 105-106).

136 Sadık Albayrak, *a.g.e.*, s. 122.

137 Ebul'ulâ Mardin'in "Meşihat müsteşarı resmi kıyafetiyle çektiği fotoğraf, Türk üniversite tarihinin merasim kültürü bakımından oldukça önemlidir. Kazım İsmail Gürkan, rektörlüğü sırasında yazdığı İ.Ü. tarihinde, Fatih Sultan Mehmet'in ulema için muntazam bir kisve yapılmasını emreylediğini; Şeyhülislam elbisesi "ferve-i beyza," diğerleri siyah olmak üzere bu ilmiye kâşvesinin zamanımıza kadar geldiğini belirttikten sonra şöyle der: "1948 yılında İ.Ü. öğretim üyeleri için akademik kıyafet tesbit eden senatoda ben de bulundum ve rektör için beyaz, diğer hocalar için siyah olmak üzere kabul ettiğimiz akademik robun örneğini Sayın Ebulula Mardin'in meşihat müsteşarı iken giydikleri kıyafetten aldık ve bunun Fatih'ten bize kadar gelmiş olduğunu yine kendilerinden yukarıki rivayet tarzında öğrendik." (Ali Adem Yörük, *a.g.y.*, s. 106). Ebul'ulâ Mardin'in ulema içinde giymi ile dikkat çekmesinden Mehmet Şevket Eyyi de bahsetmektedir: "Sebilürreşad sahibi Eşref Edib beyden mi duymuştum tam hatırlamıyorum, İstanbul'da onca sarıklı ulema içinde, sarığı ve cübbesi en düzgün ve güzel kişi Mardinî Zâde Ebu'l-Ula beymiş. Eski bir kitapta fotoğrafını görmüştüm, gerçekten sarığı ve yakası samur kürk kaplı cübbesi çok güzeldi. İşte bu Mardinî Zâde Ebu'l-Ula bey Darülfünun üniversite olduktan, devrimler yapıldıktan sonra Hukuk Fakültesi'nde öğrenci yetiştirmeye, Ordinaryüs Profesör Ebu'l-Ula Mardin bey olarak devam etmiştir." (Mehmet Şevket Eyyi, "Artık Onlar Yok," *Millî Gazete*, 07 Mart 2009.)

138 Ali Adem Yörük, *a.g.y.*, s. 106.

139 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 358.

140 Aynı yıl Ebul'ulâ Mardin, o zamanlar İstanbul'da bulunan Mülkiye Mektebinde de ders vermeye başlayacak, (İsmet Sungurber, *a.g.e.*, s. 19) Mülkiye Mektebi'nin Ankara'ya taşınmasına (1936) kadar pek çok öğrenci yetiştirecektir (Semiha Omay, *Huzûr Dersleri ile İlgili Konuşmalar*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965, s. 4). Bu öğrencilerden birinin Hilmi Ziya Ülken olduğunu Gülseren Artunkal ifade etmektedir: "Mülkiye yıllarında dinlediği, ilişki kurduğu hocalar arasında Ebulula Mardin, Hamit Ongunsu gibi kıymetli hocaları vardı" (Gülseren Artunkal, "Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken," *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 17, 1979, s. 2). Ebul'ulâ Mardin'in ders verdiği bir diğer mektep de meşihat makamı bünyesinde faaliyet gösteren Medresetü'l-Kuzâtır. Medresetü'l Kuzâtın Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi zamanında yaptırılan (Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Yay. Haz.: Nurcan Boşduz, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2012, s. 187), ve günümüzde İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi olarak kullanılan binasında Ebul'ulâ Mardin 1923 yılına kadar müderris olarak ders vermiştir (Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 39).

hizmet etmek isteyen talebelere adli görevlerin ameli bir şekilde öğretilmesi amacıyla kurulan Tatbikat Dershanesinde “Tatbikat-ı Hukukiye” dersleri vermekte olan Ebul’ulâ Mardin, buradaki derslerin ilgi uyandırması üzerine İstanbul Hukuk Fakültesine davet edilerek, 9 Kasım 1910 tarihinde Ahkâm-ı Arazi ve Ahkâm-ı Evkaf dersleri muallimliğine atanmıştır.¹⁴¹ Ebul’ulâ Mardin’in Hukuk Fakültesinde 42 yıl sürecek olan tedris hayatında vermiş olduğu ilk dersi Burhan Felek şöyle anlatmaktadır:

1910 senesi –saltanat devri– Hukuk Fakültesinin son sınıfı yeni derslere başlıyordu. (Bilmem şimdi öyle mi? Bizim vaktimizde Hukukun son sınıfı diğer sınıflara nazaran çok daha mühimdi). Ders yılı başlar başlamaz gördük ki iki büyük hocamız değiştirilmiş, Birisi, Ahkâmı Evkaf muallimi Haydar Efendi (Küçük Haydar namile maruf ve Adliye Müsteşarlığına kadar çıkmış olan ulemadan Mecelle şârihi), diğeri Arazi Kanunu muallimi Celâl Bey (Adliye Nazırı). Bu iki ders birleştirilerek Ebülulâ Bey isminde genç bir zata verilmiş (Tabii bu zatı tanıdınız. Medeniye profesörü meşhur hukuk âlimimiz) Çocukluk bu ya! Biz buna içerledik. Çünkü genç Ebülulâ Bey muallimliğe yeni başlıyordu. Aramızda görüştük, bir istida ile Maarif Nezaretine müracaat ederek ‘Hukuk mektebinin son sınıf kürsüsü staj yeri değildir. Bize eski hocalarımızı verin’ dedik. İstidayı ben yazdım. Altına bütün sınıf (200den fazla idi) imza etti. Bu imzalı mazbatayı arkadaşlardan Osman Hurşid (sonradan mebus ve Dahiliye Müsteşarı olan Osman Şahinbaş) sınıf namına imzaladı. Götürüp Maarif Nazırı Abdurrahman Şeref Beye verdik. Okudu. Hatırımda kaldığına göre istidayı sepete attı. Bunun üzerine biz Ebül’ulâ Beyin dersine girmemeye karar verdik. İki yüz küsur talebeden bütün sene yalnız 3 kişi derse devam etti. Ara sıra da (Beyazıdda bir yangında yanmış olan Zeyneb Hanım konağındaki Hukuk Fakültesinin) son sınıf kara tahtasına (arazimünbit-gallesiz evkaf) diye de hocayı sinirlendirecek yazılar

141 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 104.

yazıyorduk. Bütün tedris yılı böyle geçti. Senenin son ders günleri hocalara veda için bütün talebenin sınıfta mevcut olması âdet idi. Biz de Ebul'ulâ Beyin dersinde sınıfı doldurduk. Pek zarif bir adam olan genç âlim bizi böyle görünce gülümsedi.

-Maşallah hep buradasınız, dedi. İmtihanlarda bakalım göreceğiz arazi münbit mi, gayrimünbit mi, Evkafın gallesi var mı, yok mu? diye ilâve etti.

Tabii korkudan hâpı yuttuk. Ve devam etti:

-Siz çocukluk ettiniz! Eğer istida ile Nezarete müracaat edecek yerde bana söylemiş olsaydınız istifa ederdim: ama böyle hareket edince benim için bu bir izzeti nefis meselesi oldu.¹⁴²

Ebul'ulâ Mardin, Hukuk Fakültesi bünyesinde 1916 yılından itibaren yayınlanmaya başlayan *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*'nda da çeşitli makaleler kaleme alacaktır. Bunların bir bölümü İslam Hukukunda önemli bir yere sahip olan alışveriş meselesi ile ilgilidir ve bir kısmı da Meryem Özmen tarafından sadeleştirilmiştir.¹⁴³ Ebul'ulâ Mardin'in bu dergide yayınladığı makaleleri arasında "özellikle mecmuanın ikinci dönemde tekrar neşredilmesinden itibaren 'Hukuk Müessesesi Tarihi' adıyla, "Hukuk müessesemizin tarihini tedvine medar olmak üzere," yayınlanan ilmi makalesini"¹⁴⁴ de anmak gerekir. Ebul'ulâ Mardin, "Hukuk Müessesesi Tarihi" başlıklı bir dizi makalede hukuk eğitiminin tarihçesine ve ders programlarına yer verecektir.

MECLİS-i MEBUSAN ÜYELİĞİ

Hukuk Fakültesi, Mülkiye Mektebi ve Medresetü'l-Kuzâttaki hocalığının yanı sıra Ebul'ulâ Mardin'in imparatorluk dönemindeki dikkat çeken faaliyetlerinden biri de Meclis-i Mebusan üyeliğidir. "Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde 1914-1919 yılları arasında Niğde ve 1920'de Mardin'den milletvekili seçildim"¹⁴⁵ diyen Ebul'ulâ Mardin'in, I. Dünya Savaşı yıllarında "kari-

142 Burhan Felek, "Bir Hâtıra," Cumhuriyet, 07 Aralık 1956, s. 3

143 Meryem Özmen, *Ord. Prof. Dr. Ebul'ulâ Mardin ve Alım-Satım Akdinde Muhayyerliklere İlişkin Görüşleri*, Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2005.

144 Ekmeleddin İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 683-684.

145 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 39.

yerinde hayli iğreti gibi duran mebusluk hayatı başlamıştır.”¹⁴⁶ “Mebuslukta geçen devresi hemen hemen gayrisiyasi”¹⁴⁷ olan ve aynı dönemde mebus olan kayınpederi Necmeddin Molla Bey’in tam aksine¹⁴⁸ tartışmalara katılmaktan imtina eden Ebul’ulâ Mardin; Meclis oturumlarında *Ceride-i İlmiye* dergisine ilişkin bütçe,¹⁴⁹ Emval-i Gayr-i Menkule Kanunu,¹⁵⁰ Mülkiye Tekaüt Kanunu¹⁵¹ gibi konularda söz almayı tercih etmiştir.

MİLLİ MÜCADELE YILLARI

Mecliste iki dönem mebus olarak görev yapmasına rağmen aktif siyasetin önemli bir aktörü olmayan, 16 Mart 1920’de İstanbul’un işgalinin hemen sonrasında çalışması son bulan ve kapanmadan bir ay önce Misakımilliyi ve Sivas Kongresi kararlarını da kabul eden Meclis-i Mebusanın bir üyesi olan Ebul’ulâ Mardin’in, bu dönemde Anadolu yanlısı bir mebus olduğu da bilinmektedir.¹⁵² Misakımilli belgesinin altında imzası olan isimlerden biri de Ebul’ulâ Mardin’dir.¹⁵³ Ayrıca Ebul’ulâ Mardin, “Misak-ı

146 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 106.

147 Eski Bir Öğretmen, “Aziz Hocamız Ebül’ulâ Mardin’i de Kaybettik,” *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1957.

148 Necmeddin Molla Bey tartışmalı geçen bazı oturumlarda bizzat söz almış, bazı mebuslar tarafından kendisine sert eleştiriler yöneltilmek istenmiştir. Ancak, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza, Necmeddin Molla Bey aleyhinde söz almak isteyenlere “Necmettin Molla hakkında suizan mevcut değildir,” “Necmettin Molla için söz söylemek isteyenin sözünü keserim” gibi ifadelerle Necmeddin Molla Bey’i savunma çabası içerisine girecektir (*Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Yirmi Sekizinci İnikad, 1 Şubat 1325, TBMM Kütüphanesi, s. 620).

149 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Yirmi Altıncı İnikad, 28 Kânûn-ı sâni 1331, TBMM Kütüphanesi, s. 540.

150 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Otuz Altıncı İnikad, 19 Kânûn-ı sâni 1334, TBMM Kütüphanesi, s. 27.

151 *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, On dokuzuncu İnikad, 17 Kânûn-ı evvel 1332, TBMM Kütüphanesi, s. 253.

152 Esat Ertur, *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur’un Anıları)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994, s. 176. Belirtmeliyiz ki, Ebul’ulâ Mardin’in birlikte dergi kurmuş olduğu Eşref Edib de öne çıkan bir duruş sergileyerek Milli Mücadeleye destek vermiştir. Bu dönemde Milli Mücadeleye tam destek veren *Sebilürreşad*, Milli Mücadelenin resmi yayın organı haline gelmiş, (Esmâ Polat, *Eşref Edip Fergan’ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2011, s. 19). Anadolu’da halka ve savaş cephelelerinde askere dağıtılacak kadar önem kazanmıştır (Ertuğrul Düzdağ, “Önsöz,” *Sıratılmüstakim-Sebilürreşad Külliyyâtı Neşri*, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. XV). Ayrıca cephemizin kuvvetlenmesine *Sebilürreşad*’ın büyük hizmeti vardır” diyecektir (Lokman Çağırıcı, “Takdim,” *Sıratılmüstakim-Sebilürreşad Külliyyâtı Neşri*, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. V).

153 Murat Bardakçı, “İşte Türkiye’nin kuruluş belgesi olan Misak-ı Milli’nin orijinali,” *Habertürk Gazetesi*, 23 Nisan 2014. Misakımillinin orijinal metni, metnin kabul edilmesinden 94 sene geçtikten sonra ilk defa Murat Bardakçı tarafından yayınlanmıştır.

Milli esasatı dairesinde Türk varlığının ve istiklâl-i tamminin te'mini için hükümetin siyasetine müzaheret"¹⁵⁴ amacını da taşıyan Cemiyet-i Akvâm'a Müzaheret Cemiyetinin de kurucularındandır.¹⁵⁵ Bunun yanı sıra aynı yıl içerisinde Ebul'ulâ Mardin, "1922'de Türk Ordusu İstanbul'a girdikten sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Başkumandanlık namına Trakya'yı teslim almaya memur edilen Refet Paşa'nın kendisine gönderdiği şu tezkere üzerine, İstanbul'un idaresi için teşkil edilen Danışma Kurulunda görev almıştır:

Meşihat Müsteşârı Esbâkı Ebül'ulâ Beyefendiye,
İstanbul umûru idâriyyesinin tanzimî için fevkalâde mümessilin karargâhında teşkil edilen Hey'eti Müşâverei İdâriyyeye me'mûriyyetiniz tensib olunmuştur. 7.11.1922'den i'tibâren ifâyı vazifeye başlanmasını recâ ederim.¹⁵⁶

Refet Paşa'nın yazısı üzerine üstlenmiş olduğu vazife ile Misakı-millî esasları doğrultusunda Türk varlığının ve bağımsızlığının temini için çalışan Cemiyet-i Akvama Müzaheret Cemiyetinde görev almış olması, Ebul'ulâ Mardin'in bu dönemde Milli Mücadeleye taraftar olduğunu göstermektedir. İlaveten Ebul'ulâ Mardin, 1 Ağustos 1923'te toplanan Darülfünun Divanında Lozan Barış Antlaşması hakkında kurul üyelerine ayrıntılı bilgi sunmuştur.¹⁵⁷ Ebul'ulâ Mardin, "vermiş olduğu bilgilerden sonra, Milli Mücadele sırasında şehit olan Darülfünunluları ve diğer şehit-

154 Serpil Sürmeli, "Cemiyet-i Akvâm'a Müzaheret Cemiyeti – Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 25- 26, Mayıs-Kasım 2000, s. 185.

155 Cemiyet-i Akvâm'a Müzaheret Cemiyeti 27 Nisan 1922 tarihinde resmen kurulmuştur. Cemiyetin üyeleri arasında Çürüksulu Mahmud Paşa, Darülfünun Emîni Besim Ömer Paşa, Ebul'ulâ Mardin, Cemil Bilsel, Ahmet İhsan Tokgöz, İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, Edhem Menemencioğlu, Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi isimler bulunmaktadır (Serpil Sürmeli a.g.m., s. 187). 4-7 Haziran 1922 tarihlerinde Prag'da düzenlenen konferansta ise Türkiye'yi Cemil Bilsel, Ahmet İhsan Tokgöz ve Edhem Menemencioğlu temsil etmişlerdir (Serpil Sürmeli, a.g.m., s. 182). Cemil Bilsel'in vefatının ardından yayınlanan yazısında Ebul'ulâ Mardin, "Cemiyeti Akvâm'a Müzaheret Cemiyetinde geceli gündüzlü mesai arkadaşlığı" yaptıklarından söz edecektir (Ebül'ulâ Mardin, "Rahmetli Cemil Bilsel," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 16, Sayı: 1-2, 1950, s. 23).

156 İsmet Sungurbey, a.g.e., s. 21-22.

157 Tahir Kodal, "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı, 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006.

leri anma, Lozan Barış Antlaşması'nın ortaya çıkmasına önderlik eden Mustafa Kemal ve onu imzalayan İsmet Paşa'ya senenin belirli günlerinde sevgi gösterisinde bulunma teklifinde bulunmuştur.”¹⁵⁸ Ebul'ulâ Mardin'in bu konuşması ve teklifinin ardından kurulda Ebul'ulâ Mardin'in önerileri kabul edilmiş, “Milli Mücadele sırasında şehit olan üniversite mensubu ve diğer gençlerin anılması” ve “Lozan Barış Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde onaylandığı tarihin üniversite için önemli bir gün kabul edilmesi ve özel bir törenin düzenlenmesi”¹⁵⁹ kararlaştırılmıştır.

Milli Mücadele yıllarında Ebul'ulâ Mardin Ankara'da siyasi bir görev üstlenmemesine karşılık, Milli Mücadeleye bilfiil destek vermiştir. Bununla birlikte Ebul'ulâ Mardin, bu dönemde Ankara ile Sovyetler Birliği arasında kurulan ilişkiyi de olumlu karşılamamıştır.¹⁶⁰ Ebul'ulâ Mardin, Türk-Sovyet ilişkilerinin güçlü olduğu 1921 yılında¹⁶¹ Hüseyin Edip Serdengeçti'nin, dönemin siyasi havasına uygun olarak, sosyalist bir anlayışla İslamiyet ile sosyalizmi bağdaştırmayı amaçlayan ve İslamiyette sınıf farkı olmadığı ana düşüncesiyle kaleme aldığı¹⁶² “Mülkiyet Nehcinin Veche-i Tekâmülü” başlıklı doktora tezinin jürisinde bulunacak, ayrıca tezin önsözünü de yazacaktır.¹⁶³ 1340 (1921) tarihli “Mülkiyet Nehcinin Veche-i Tekâmülü” başlıklı eserin önsözünde “ (İslam) Akide-i râsihasına mübtteni kanaatlerimle bazı muhteviyatını gayr-i kabil-i te'lif gördüğüm şu kitaba karşı mucib-i mübâhat bir sa'y-ı mükibb ve müstemirr ile medid bir devre-i tettebbuun mahsulü olmak ve şahid-i muvaffakiyatı olduğum muktedir müellifi tarafından hîn-i tahrir ve tedvinde muhitimizin mâruz kaldığı envâ-ı gavâil ve mesâ'ibe rağmen

158 Tahir Kodall, “Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı, 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006.

159 Tahir Kodall, “Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı, 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006.

160 Sovyetler Birliği'nin Ankara büyükelçisi Semyon Aralov, Refet Paşa'nın da Sovyetler Birliği'ne karşı olumsuz bir tavra sahip olduğunu söylemektedir (Semyon Ivanoviç Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, Çev.: Hasan Ali Ediz, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Nisan 2010, s. 167).

161 16 Mart 1921 tarihinde Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Sovyetler Birliği, Büyük Millet Meclisini ve Meclis'in seçtiği hükümeti Türkiye'nin yasal hükümeti olarak tanıdığını beyan edecektir (Çağatay Benhür, “1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma,” *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2008, s. 285-286).

162 Aydın Bolak, *Ebul'ulâ Mardin*, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

163 Aydın Bolak, *Ebul'ulâ Mardin*, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.

vücuda getirilerek memleketimizde rüşd-i ilmiyi isbat sadedinde müessese-i hukukumuzı ithaf olunmuş ilk ve yegâne eser bulunmak itibarıyla pek derin takdirler hissediyor ve hürriyet-i münazarayı himâye eden şer'-i mübinimizin envâr-ı füyûzâtıyla bi-lutfihî teâla müstenir olarak kütübhâne-i millimizi daha nice nice müfid eserleriyle tezyine muvaffakiyetini avât-ı sühbaniyyeden tazarru' edegeldiğim genç üstâdı bu vesileyle de alenen tebrik eylemeyi bir vazife-i şükran telâkki eyliyorum"¹⁶⁴ diyen Ebul'ulâ Mardin, Serdengeçti'yi çalışmasından ötürü tebrik edecek; lakin açık bir şekilde çalışmayı İslami ilkelerle "gayr-i kabil-i te'lif" gördüğünü belirtecek, İslamiyet ile sosyalizmin bağdaştırılabileceği fikrine Sovyetler Birliği ile yakın bir diplomatik ilişkinin kurulduğu bu dönemde katılmayacaktır.

İmparatorluk döneminin aksine erken cumhuriyet dönemi ise Ebul'ulâ Mardin'in günün siyasetine ilişkin fikirlerini açıklamaktan imtina ettiği ve siyasetten uzak durduğu bir dönemdir. Bu dönemde daha geriplanda durmayı tercih eden ve zamanını büyük ölçüde üniversite hocalığına ayıran Ebul'ulâ Mardin'in devlet kadrolarına açıktan muhalefet etmemesi, muteber bir üniversite hocası portresine sahip olması ve Necmeddin Molla Bey'in siyasi konumu kendisinin erken cumhuriyet dönemini statü kaybı yaşamadan geçirmesini sağlayacaktır.

164 Mardinizâde Ebu'l-ulâ, "Önsöz," Serdengeçtizade Hüseyin Edip, *Mülkiyet Nehcinin Veche-i Tekâmülü*, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1339-1921.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE EBUL'ULÂ MARDİN

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişmiş bir son devir Osmanlı fakihî ve âliminin yeni bir dönemde üstlenmiş olduğu rol ve sahip olduğu konum özellikle incelenmeye değer bir konudur ve çalışmamızın bu bölümü Ebul'ulâ Mardin'in cumhuriyet dönemindeki faaliyetlerinin incelenmesine ayrılmıştır. Kendisinin muasır olan diğer âlimlerin önemli bir kısmının faaliyetlerine büyük ölçüde son vermek zorunda kaldıkları bir dönemde, son devir Osmanlı ulemasının önemli bir mensubu olan ve erken cumhuriyet döneminde medeni hukuk sahasındaki çalışmaları haricinde ilmi veya siyâsî herhangi bir faaliyette bulunmayan Ebul'ulâ Mardin, Osmanlı Devleti'nde seçkin bir toplumsal grup olan ilmiye sınıfının yeni dönemde yaşamış olduğu statü kaybını¹ neredeyse hiç yaşamamıştır. “Medreseleri ve ilmiye teşkilatını yakından tanımakla beraber aynı zamanda ‘mektep’ çıkışlı da olan ve Türk hukukunun modernleşmesi süreçlerine aktif olarak katılan, Medeni Hukuk mütehassısı”² Ebul'ulâ Mardin, yaşamının büyük bir bölümünü kapsayan cumhuriyet dönemini saygın bir hukuk hocası olarak geçirmiştir.

Bununla birlikte Ebul'ulâ Mardin'in bir diğer ilgi alanı olan ulema hâl tercümelere ile yeniden ilişki kurması, bu sahada eserler ortaya koyabilmesi ancak yaşamının son döneminde mümkün olacaktır. Meşihat mektupçusu iken *İlmiyye Sâlnâmesi*'nin ortaya çıkmasında büyük pay sahibi olan Ebul'ulâ Mardin, yaşamının ancak son yıllarında *Huzûr Dersleri* adlı esefi ortaya koyabilmiştir. 1957 senesinde vefat eden Ebul'ulâ Mardin, “son yedi yıl yeniden canlandırdıkları *Huzûr Dersleri* âleminde yaşamışlardır.”³

1 Bu statü kaybının en somut göstergelerinden biri medreselerin 1924'te kapatılması üzerine bütün müderris ve dersiamların kaydı hayat şartıyla ve Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesinden maaş almak üzere emekliye sevk edilmeleridir (İsmail Kara, *Rize Müftülerinden Yusuf Karalı Hoca*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s. 28).

2 İsmail Kara, “Ebülulâ Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları,” *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 163.

3 İsmet Sungurbey, “Önsöz,” Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXXVII.

Belirtilmelidir ki, Ebul'ulâ Mardin'in üniversitedeki hukuk hocalığını ve hukuk sahasındaki çalışmalarını düşünsel anlamdaki kırılmalarla da olsa devam ettirebilmesi bir süreklilik arz etmektedir; ancak ulema hâl tercümeleri ile ilgili çalışmalarında kesinti yaşanması söz konusudur. Bunun temel sebebi Ebul'ulâ Mardin'in erken cumhuriyet döneminde hukuk alanının dışında ilmi bir çalışma yapmaktan imtina etmesidir.

Ulema hâl tercümeleleri alanındaki çalışmalarında yaşanan kesintiye ilerleyen yıllarda *Huzûr Dersleri*'ni yayınlamasıyla telafi edebilen ve bu yıllarda Diyanet İşleri Reisi olması kendilerine teklif edilen⁴ Ebul'ulâ Mardin'in Medeni Hukuk kürsüsündeki hocalığını sürdürdüğü dönem, aynı zamanda ulema hâl tercümeleleri sahasında geri plana çekildiği dönemdir. 1940'lı yılların ortalarına kadar Ebul'ulâ Mardin, bu alanda herhangi bir çalışma ortaya koymamış, modern Türkiye'nin kurulmasıyla beraber çalışmalarını medeni hukuk sahasında yoğunlaştırmıştır. Bunun kanaatimizce iki temel sebebi vardır. *Sırât-ı Müstakîm*'deki yazılarının bir kısmı, *Kelime-i Tayyibe* dergisindeki yazılarının ise tamamı hukuk ile ilgili olan Ebul'ulâ Mardin'in hukuk alanı ile olan ilişkisi öğrencilik yıllarının da dahil edilmesi durumunda cumhuriyet dönemine kadar çeyrek asırlık bir dönemi kapsamaktadır. Bu durum kendilerinin saygın bir hukuk bilgini olarak üniversitedeki tedris hayatını yeni dönemde de sürdürebilme çabasına sahip olmasını anlaşılabilir kılmaktadır. Memleketimizde yetişen en önemli hukuk bilginlerinden biri olan Ebul'ulâ Mardin 1923 sonrasında da çeyrek asırdan daha uzun bir süre mütehasşısı olduğu hukuk alanında faaliyet gösterecektir. Ebul'ulâ Mardin'in, erken cumhuriyet döneminde sadece hukuk sahasında çalışması, birlikte çalıştığı pek çok âlimin, düşünürün yeni dönemde statü kaybına uğraması hatta tasfiye edilmesi ile de yakından ilgilidir. Bu anlamda Ebul'ulâ Mardin'in en yakınındaki örneklerden biri Eşref Edib'tir. Dergisini Mehmet Akif ile beraber Ankara'da neşrederek Milli Mücadeleyi içtenlikle destekleyen ve Ebul'ulâ Mardin'in "*Sebilürreşad*'ın muhterem sahibi refiki şefikim aziz kardeşim"⁵ diye bahsettiği Eşref Edib'in İstiklâl Mahkemelerinde yargılanması ve *Sebilürreşad* dergisinin de 1925 senesin-

4 Ahmet Emin Yalman, "Hocaların Hocası," *Vatan*, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

5 Eşref Edib "Ebülulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sırâtı Müstakimi Nasıl Çıkardık?," *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 201.

de yayın faaliyetine son verilmesi söz konusudur. Bu gibi örneklerle çokça rastlanabildiği erken cumhuriyet döneminde pek çok İslamcı düşünür açık yorumlarını ve çalışmalarını azaltmış ve zayıflatmıştır.⁶ Ebul'ulâ Mardin de bu dönemde mevcut koşullara bağlı olarak geçmiş dönem mesaisini söz konusu etmeyerek tüm zamanını hukuk hocasına ayıracaktır.

Milli Mücadele döneminde Ankara yanlısı olan Ebul'ulâ Mardin cumhuriyet döneminde Ankara'da herhangi bir siyasi vazife isteğinde de bulunmamıştır. Türk devriminin kendi İslamcılarını bulduğu⁷ bu dönemin lider kadrosu, politikalarını İslami açıdan onaylayan, hiç olmazsa kendilerini din karşıtı olarak lanse eden iddiaların çürütülmesine yardımcı olan din âlimlerinin arka çıkılmasına önem vermektedir.⁸ Söz gelimi "Cumhuriyet Halk Fırkasının İslami çevrelerdeki en güvenilir müttefiklerinden biri"⁹ olarak görülen Şerafeddin Yaltkaya, Kemalizmi benimsemiş reformcu ulemanın mükemmel bir örneğidir.¹⁰ 1941-1947 yılları arasında diyanet işleri reisliği yapan Yaltkaya'nın selefi olan Rıfat Börekçi de erken cumhuriyet döneminin önemli isimlerinden biridir. Milli Mücadele döneminde önemli vazifeler üstlenenleri, Kuva-yı Milliye adı altında Anayasa'yı çiğneyerek fitne ve fesat çıkaran haydutlar olarak gören ve idam edilebileceklerini ilan eden Şeyhülislam Dürrizade Abdullah Efendi'ye¹¹ karşı Kurtuluş Savaşının haklı ve meşru olduğuna ilişkin fetva veren¹² Rıfat Börekçi 1924-1941 yılları arasında diyanet işleri reisliği görevini üstlenmiştir.

Osmanlı ulemasının tamamının Rıfat Börekçi, Şerafettin Yaltkaya gibi isimlere benzer şekilde cumhuriyet kadroları ile işbirliği içinde çalışması söz konusu değildir. "Erken Cumhuriyet dönemindeki politikalar 'eski' ulemayı ağır sorular ve zorlu tercihlerle karşı karşıya"¹³ bırakmış ve

6 Tark Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2007, s. 237.

7 Tark Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 104.

8 Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Failleri ve Geleneğin Muhafızları*, Çev.: Bülent Üçpınar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 158.

9 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 158.

10 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 158. Mustafa Kemal Atatürk'ün Kasım 1938'de halka kapalı cenaze namazını kıldırma görevini üstlenen kişi de Şerafeddin Yaltkaya'dır (Amit Bein, *a.g.e.*, s. 158).

11 Tark Zafer Tunaya, *a.g.e.*, s. 103.

12 "Rıfat Börekçi," *Ana Britannica*, Cilt: 4, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992, s. 547.

13 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 153.

ulema “erken Cumhuriyet hükümetine ve onun politikalarına karşı muhtelif türde tepkiler ve tutumlar”¹⁴ benimsemiştir. Bu tepkiler, bir ucunda tam işbirliğinin diğer ucunda muhtelif türde kararlı muhalefet ve direniş biçimlerinin olduğu bir yelpaze oluşturmuş, çoğunluk ise her iki ucu da tercih etmemiş ve orta bir yol izlemeye çalışmıştır.¹⁵ Şüphesiz bunda erken cumhuriyet hükümeti tarafından yurtiçindeki muhaliflere karşı olabildiğince sert bir tutum sergilenmesinin önemli rolü vardır. Hiçbir zaman avukat bulunmayan İstiklal Mahkemelerince şapka kanunu çıkmadan bir buçuk yıl önce şapkayı eleştiren bir broşür yayınladığı¹⁶ için huzur dersleri muhatabı ve *Sebilürreşad* dergisi yazarı İskilipli Âtîf Efendi’nin “geçmişe yürüyen ceza hukuksuzluğunun bir örneği”¹⁷ olarak yaşamına son verildiği bu dönemde “siyasî rejimden din anlayışına, hukuk sisteminden kılık kıyafete varıncaya kadar birçok yenileşmeyi adım adım yaşayan”¹⁸ Ebul’ulâ Mardin son derece temkinli bir tavırla “yaşama iradesini mesleğine sarılarak”¹⁹ bulacaktır.

Ebul’ulâ Mardin’in Hukuk Fakültesindeki vazifesi aynı zamanda kendisinin erken cumhuriyet dönemindeki temel faaliyetidir. Bununla birlikte medeni hukuk sahasındaki çalışmalarından ve tedris hayatından bahsetmeden önce Ebul’ulâ Mardin’in yeni dönemde aktif siyaset ile uğraşmadığını da belirtmemiz gerekmektedir. Ebul’ulâ Mardin’in aynı zamanda son Osmanlı Mebusan Meclisinde Mardin milletvekili olarak bulunduğunu ifade etmiştik. İstanbul’un işgalinin hemen ardından 18 Mart 1920’de son kez toplanan ve Meclis üyelerinin bazılarının tutuklanmasını protesto eden bir kararı kabul ettikten sonra kendini süresiz olarak tatil eden Meclis-i Mebusan 11 Nisan 1920’de padişah tarafından feshedilmiştir.²⁰ Hemen ardından 23 Nisan 1920’de Ankara’da toplanan Büyük Millet Meclisinin aldığı ilk karar şöyle olacaktır: “Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu kerre intihap eden [seçilen] azalarla [üyelerle] İstanbul Meclis-i Mebusanı’ndan

14 Amit Bein, a.g.e., s. 154.

15 Amit Bein, a.g.e., s. 154.

16 Taha Akyol, *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 506.

17 Taha Akyol, a.g.e., s. 513.

18 Ali Adem Yörük, “Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebul’ulâ Mardin,” *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebul’ulâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 99.

19 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 99.

20 Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Çev.: Boğaç Babür Turna, III. Edisyon, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008, s. 338.

iltihak eden azalardan müteşekkil bulunmasına karar verildi.”²¹ Bu karardan anlaşılabilirliği üzere her iki meclis arasında bir süreklilik olması söz konusudur.²² Bununla birlikte Ankara’da toplanan mecliste görev alma hakkı bulunan Ebul’ulâ Mardin, 1923 senesinde milletvekili olarak Meclis’te görev alan Necmeddin Molla Kocataş’tan²³ farklı olarak, yeni dönemde aktif siyasette rol almayacaktır.

Milli Mücadeleye destek olan; fakat erken cumhuriyet döneminde siyasi bir vazife üstlenmeyen Ebul’ulâ Mardin, geliştirmiş olduğu politik ilişkiler dolayısıyla siyaseten özel bir konuma sahip olan Necmeddin Molla Bey’le çok yakın bir ilişki içerisinde olması ve geçmiş dönem mesaisini yeni dönemde pek söz konusu etmeyerek daha çok hukukçuluğunu ön plana çıkarmasının da etkisiyle tasfiyeye uğrayan isimlerden biri olmayacaktır. Ebul’ulâ Mardin, yeni medeni kanunun toplumda yerleşmesine bir anlamda katkıda bulunmuş ancak açıktan bir rejim övgüsü de yapmamıştır. Son derece ihtiyatlı bir tavır sergileyen Ebul’ulâ Mardin, cumhuriyet öncesi dönemden itibaren iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu pek çok âlimin statü kaybı yaşadığı yeni dönemi, sahip olduğu konumu büyük ölçüde koruyarak geçirebilmiştir.

Hukuk alanı dışındaki ilmi kabiliyetlerini yeni dönemde kullanmayan Ebul’ulâ Mardin ancak *Huzûr Dersleri* ile kendini yeniden ifade etme imkânı bulacak ve ulema hâl tercümeleri yazma faaliyetine esas olarak bu eserle yeniden başlayacaktır. Yaşamının son yıllarını huzur dersleri âleminde yaşayarak geçiren Ebul’ulâ Mardin, söz konusu olan bu eserin önsözünde de “Bu hizmet ve himmet neticesinde ‘Makteli ekâbir’ olan nisyanı sayıları binleri aşan feragat sahibi büyük âlimleri kurtararak namlarını ve hizmetlerini tahlid gibi hadisi şerifde (ihya) diye tavsif buyurulan mazhariyete nail kılmak hakikaten gıptaya değer bir saadettir... Bugüne kadar başka vesilelerle yeniden şu mühim mevzua avdet müyesser olmadığından

21 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 22.

22 Sürekliliğe örnek olması bakımından Osmanlı Mebusan Meclisinin içtüzüğü olan dahili nizamnamenin TBMM’de de uygulandığını, ilaveten Mebusan Meclisi dağıtıldığında gündemindeki konu olan Ağnam Vergisinin aynı zamanda Ankara’daki meclisin de ele aldığı ilk kanun olduğunu belirtmek gerekir (Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 21-22).

23 “Gazi listesine hâlâ sarklı hocalardan da isimler koyma gereğini duymaktadır; şapka devrimi ile sarığı çıkarıp şapka giyeceklerdir.” (Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 267). Bu isimlerden biri de Necmeddin Molla Bey’dir.

tahakkukunu çok arzu ettiğim ulvî ümniyenin tahassülünden evvel gözlerimi yummak endişesiyle daima bîhuzur bulunuyorum”²⁴ diyecektir. Bu bağlamda da *Huzûr Dersleri*’nin, yeni dönemde ilmiye tarihi ile ilgili çalışma yapmaktan özenle sakınan Ebul’ulâ Mardin’in bu durumu telafi edebildiği eseri olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

İlmiye Sâlnâmesi’nin ortaya çıkışında önemli bir role sahip olan Ebul’ulâ Mardin, ancak 1951 senesinde *Huzûr Dersleri* adlı eserini yayınlatabilmiştir. Bunun en temel nedeni yeni dönemin koşullarının bu tarz bir eserin ortaya koyulabilmesi için pek uygun olmamasıdır. Bu sebeptendir ki, Ebul’ulâ Mardin yeni dönemde çalışmalarını sadece hukuk alanında yoğunlaştırmıştır. Çalışmamızın bu bölümünde de kendilerinin cumhuriyet dönemindeki faaliyetlerinden söz edecek olmamız nedeniyle kronolojiye de uygun olarak ulema hâl tercümeleri sahasındaki çalışmalarını sona bırakmak suretiyle öncelikle medeni kanunun ortaya çıkış sürecinde kendilerinin sahip olduğu rolden bahsetmenin daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

EBUL’ULÂ MARDİN VE TÜRK MEDENİ KANUNU

Türk Medeni Kanununun 4 Ekim 1926’da yürürlüğe girmesiyle “Osmanlı İmparatorluğu’nda 1868 tarihinden 1926 tarihine kadar, medeni kanun olarak, mer’i bulunan”²⁵ mecelle yürürlükten kaldırılmıştır. *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde 1908 yılında yayınlanan “Muhtelit Mahkemeler” adlı yazısında “hukuk-ı medeniyemizi ihtiva eden Mecelle”²⁶ ile ilgili olarak “Bu kanûn-ı celilin menâbi’i ise müdevvenât-ı ecnebiye değildir, ahkâm-ı fıkhiyyedir...Bugün ve ilâ mâşâ’allâh ihtiyâcâtımızı te’minâ bâliğan-mâ-belağ kifâyet eder...Kanun-ı medenîmizin yeniden tedvinine lüzûm var mıdır. Bugün Mecelle’mizin ihtiyâcâtımıza kifâyetini yalnız bazı garazkâr muharrirler kabul etmek istemiyor”²⁷ diyen Ebul’ulâ Mardin, uygulanmak-

24 Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 6-12.

25 Ebul’ulâ Mardin, “Mecelle,” *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 7. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957.

26 Mardinizâde Ebu’l-Ulâ, “Muhtelit Mahkemeler,” *Sırât-ı Müstakîm*, 11. Sayı, 10 Şevval 1326 - 23 Teşrinievvel 1324 - 05 Kasım 1908 (Sırâtımüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. 157)

27 Mardinizâde Ebu’l-Ulâ, “Muhtelit Mahkemeler,” *Sırât-ı Müstakîm*, 11. Sayı, 10 Şevval 1326 - 23 Teşrinievvel 1324 - 05 Kasım 1908 (Sırâtımüstakîm-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013, s. 157)

ta olan medeni kanunun²⁸ kaynağının herhangi bir yabancı ülkenin kanunu olmaması gerektiğini belirtmektedir. Bununla birlikte Türk Medeni Kanunu büyük ölçüde İsviçre Medeni Kanunundan iktibas edilerek 1926 senesinde yürürlüğe girecektir.

Türk Medeni Kanunu, Mahmut Esat Bozkurt'un adliye vekilliği görevini sürdürdüğü dönemde kabul edilmiştir. Bozkurt'un adliye vekili olarak atanmasından önceki süreçte ise mevcut kanunların eksikliklerinin giderilmesi amacıyla çeşitli komisyonlar kurulmuştur. 1923 senesinin başlarında Adliye Vekâleti tarafından kurulan komisyonlarla ilgili olarak "tâdili kavanin için muktezi lâyihamları ihzara memur komisyonların usulü mesaisine ve Vekâletle münasebetine ve rüesa ve âzasına ita olunacak mebalîğe dair"²⁹ bir talimatname tanzim edilmiştir. Bu talimatnamenin birinci maddesine göre "komisyonlar deruhte eyledikleri vazifenin icrasında muamelâtı nâsa erfak ve bilhassa memleketin terakkiyatı iktisadiyesinin inkişafına hâdim ahkâm vaz'ına sarfı mesai edecek husulü maksat için *gerek ahkâmı fıkhiye ve hukukiyemizden ve gerek mileli sairece kabul ve tatbik edilmiş esasattan istifade eyliyecektir.*"³⁰ Fıkıh hükümlerinden yararlanması uygun görülen komisyonlar ile ilgili olarak Velidedeoğlu, bilhassa şu hükme dikkat çekmektedir:

Birinci komisyon 1332 senesinde içtima ve müzakerata iptidar eylemiş olan Kanunu Medeni Komisyonunun mesaisini takiben mezkûr komisyonun tâli encümeninde, esasatı muhtevi olmak üzere olvakit ihzar kılınmış olan lâyihanın evvelemirde sür'atle müzakeresini itmam ve ikinci ahkâmı şahsiye komisyonu dahi kezalik

28 "Medeni kanun deyiminin 'medeniyet' (uygarlık) kavramıyla ilgisi yoktur." (Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996, s. 64). "Medeni kanun teriminin anlamı 'medeniyet kanunu' değil"dir (Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 529). Medeni Kanun, "şahıs, aile, eşyâ ve miras hukuku ile ilgili münasebetleri düzenleyen kanun"dur (İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyunca Târihi Seyri İçinde Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, Yay. Haz.: Kerim Can Bayar, 2. bs., İstanbul, Kubbealtı Yayınları (Milliyet Özel Baskısı) Kasım 2011, s. 785). Ebul'ulâ Mardin de medeni hukuku "fertlerin kendi aralarındaki münasebatı tanzim için mevzu ve dünyevi müeyyideleri haiz kavaidin hey'eti mecmuası" şeklinde tanımlamaktadır (Mardinî Zade Ebul'ulâ, *Hukuku Medeniye Dersleri Cilt 1: Umumi Zabıta, Şahsın Hukuku*, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1928, s. 15).

29 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku, Cilt I – Cüz 1: Umumi Esaslar*, 6. bs., Nur Ofset Matbaa, 1959, s. 70.

30 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 70.

tarihi mezkûrda müteşekkil komisyonu mahsusu istihlâf suretiyle mesaiye devam eyliyeceklerdir...³¹

Dolayısıyla bu talimatnameye göre yeni kurulacak olan komisyonlar, 1332 (1916) yılında kurulan komisyonların devamı niteliğindedir³² ve komisyonların başvuracakları ilk kaynak fıkıh hükümleri olacaktır.³³ Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu ve Vâcibat Komisyonundan oluşan Kanunu Medenî Komisyonunun³⁴ 1916'daki İhzâr-ı Kavânin Komisyonlarının devamı olarak görülmesi ve İhzâr-ı Kavânin Komisyonları ile aynı yöntemi takip etmesinin istenmesi, "çalışmaların muhafazakâr biçimde sürdürüleceğini göstermektedir."³⁵ Adliye Vekâletinin 1339 (1923) senesindeki bu girişimi radikal değildir.³⁶

Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonunun 2 Mayıs 1923 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilen ilk toplantısında "hazırlanacak lâyiha hükümleri için *şer'i istinatgâh* aramak meselesi"³⁷ söz konusu edilmiş ve komisyondaki müzakereler sonucunda "heyeti içtimaiyemizin menafii hangi ahkâmın vaz'ını istilzam ediyorsa, komisyonca bilmüzakere o hükümlerin vaz'ı ve bunlardan kütübü şer'iyede istinatgâhı bulunanlar için kabullerine sâik olan esbabı saire ile beraber *senedi şer'ilerinin dahi iraesî*"³⁸ kararlaştırılmıştır. Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonuna benzer şekilde Vâcibat Komisyonunun hareket noktası da 1916'da kurulan Kanunu Medenî Komisyonunun almış olduğu kararlardır. Vâcibat Komisyonunda " 'ahkâmı şeriye'ye muhalif olmamak üzere, fakihler arasında tartışmalı olan konularda hangi müctehidin hükmü mevcut ihtiyaçları karşılıyorsa, onun reyî tercih edilerek, Mecelle'nin ilgili konusundaki hükümlerinin ona göre tadil olunacağı, fıkıh ile uyumu muhafaza suretiyle tüm hukuk kurumlarından yararlanılacağı, hâkimlere takdir yetkisi tanınmayacağı

31 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

32 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

33 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

34 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

35 Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010, s. 185

36 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

37 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

38 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 71.

esaları' benimsenerek 1916 Mecelle Komisyonu'nun çizgisinde"³⁹ çalışmalara devam edilmiştir.

Adliye Vekâletinin "kanunları gözden geçirmek ve kanun tasarıları hazırlamak için"⁴⁰ komisyonlar kurduğu bu dönemde "Osmanlı reformizmine benzer bir evrimci bakışın"⁴¹ hâkim olduğu görülmektedir. Bununla birlikte mecliste İslam hukuku temellerine dayanan gelişimci bir kanunlaştırma fikrinin yanı sıra "devrimci, radikal görüşler"⁴² de dile getirilmiştir. Mecliste 25 Şubat 1924 tarihinde şu tartışma yaşanmaktadır:

Saracoğlu Şükrü Bey (İzmir) – Milletimiz kendisini yalnız kendisi vasıtasıyla idare etmek istiyor, istiyor ki, bütün kavanin ne Frengistan'dan gelsin ne de Arabistan'dan gelsin, istiyor ki kendi ihtiyacı, kendi ruhiyatı kendi evlatları tarafından kanun şeklinde tanzim edilsin ve kendi tarafından tatbik edilsin: Adliyenin milli bir tane kanunu yoktur. Bütün kanunlarımız Freng ve Arap kanunlarının karma-karışık edilmesinden mürekkep bir halitadır. Diyorlar ki bilmem hangi millet bir kanun-ı medenî yapmak için on dört sene uğraşmış. *Ahmet Mahir Efendi* (Kastamonu) – Ayrıca Arap kanunu yoktur.

Hafız İbrahim Efendi (Isparta) – Arap kanunu senin mensub olduğun din-i İslâm'dır Şükrü Bey, dinin kanunudur.

Saracoğlu Şükrü Bey (Devamla) – Bendeniz söylüyorum. Benim de hepiniz kadar hakk-ı kelâmım [söz hakkı] vardır.

Ahmet Mahir Efendi (Kastamonu) – Söyleyemezsiniz, burası diyanet yeridir...⁴³

"Meclisteki muhafazakârları bile hilafetin kaldırılmasına İslami gerekçelerle ikna eden"⁴⁴ Adliye Vekili Seyyid Bey de "alelacele kanun

39 Gülnihâl Bozkurt, *a.g.e.*, s. 186. Velidedeoğlu, bu komisyonun benimsediği yönetime de dikkat çekmektedir: "Komisyonca kanun tanziminde takip olunan metod mücerret değil, kazüisttir" diyen Velidedeoğlu, komisyonun hâkime geniş salâhiyet verilmesine taraftar olmadığını da belirtmektedir. Konuyla ilgili olarak bkz. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 103-104.

40 Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 532.

41 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 532.

42 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 532.

43 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 532-533.

44 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 533.

çıkarmanın fayda değil zarar getireceğini”⁴⁵ söyleyerek Avrupa’dan tercüme kanunlar alınmasına karşı çıkar:

Ben size bir ayda büyük bir kanun, devletin medeni kanununu bile getirebilirim, ne yaparım? Alman veya İsviçre Kanun-ı Medenisini tercüme ettirerek yüce heyetinize takdim edebilirim. Lâkin ona Türkiye kanunu denmez. Muhterem Saracoğlu Şükrü Bey’in tâbiri ve hile ‘Türk’ün ruhundan doğan kanun’ denmez, Alman veya İsviçre kanunu denir. Almanya ve İsviçre başka, Türkiye başkadır. Türkiye’de Türkiye kanunu lazımdır. Bu da uzun uzadıya tetkike muhtaçtır.”⁴⁶

Akyol’a göre Seyyid Bey’in konuşması “fıkıh açısından hayli reformist, fakat devrimci anlayışa göre muhafazakârdır.”⁴⁷ Nitekim Seyyid Bey döneminde hazırlanan Hukuk-ı Aile Kanunu tasarısı da “1917 tarihli Kararname’nin benzeridir.” Bu tasarı “Şerîye Komisyonu’na gönderilecek ve orada kalacak”tır.⁴⁸ İlerleyen süreçte “devrimci anlayışa göre muhafazakâr”⁴⁹ olan Adliye Vekili Seyyid Bey görevden alınmıştır. “Meclisteki muhafazakârları bile hilafetin kaldırılmasına İslami gerekçelerle ikna eden”⁵⁰ Seyyid Bey, “hilafetin ilgasından üç gün sonra 6 Mart 1924’te kurulan İsmet Paşa hükûmetine alınmamış, Adliye Vekilliğine Mustafa Necati Bey getirilmiş”⁵¹ ve Mustafa Necati Bey döneminde de Şerîye Mahkemeleri kaldırılmıştır.⁵² Buna karşılık, Mustafa Necati Bey döneminde devam eden medeni kanun çalışmaları da “devrimci” bakış açısıyla yapılmamıştır.

Mustafa Necati Bey’in adliye vekili olmasından sonra Ahkâmı Şahiye ve Vâcibat komisyonları, 19 Mayıs 1924’te “Tâdili Kavanin Komisyonlarının suret ve tarzı faaliyetine dair”⁵³ yeni bir talimatname yapılmasından

45 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 534

46 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 534

47 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 534

48 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 535.

49 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 534.

50 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 533.

51 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 535.

52 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 537. Adliye Vekili Mustafa Necati Bey, şerîye mahkemelerinin kaldırılmasının temel gerekçesi olarak laikliği değil, yargı birliğini (vahdet-i kaza) göstermiştir (Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 537).

53 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 76.

sonra tekrar çalışmaya başlamıştır. “Bu talimatnamede, ilk talimatnamedeki gibi *Ahkâmı fıkhiyeden bahis yoktur*. Adliye Vekâletinin komisyonlardan beklediği iş, talimatnamenin sonunda şöyle ifade olunmuştur: ‘Komisyonlardan Vekâletin beklediği gaye, tedvin edilecek kavaninin *tamamen asrî bir Devlet mefhumat ve esasatı* âliyesiyle azamî bir tetabuku haiz olması ve memleketin ihtiyacatı nazardan dûr tutulmamasıdır. Bu maksadın istihsâli için gerek mevzuatı hazıradan, gerek bilcümle yüksek medeniyeti temsil eden garp milletleri âsar ve kavanini mütekâmilelerinden icap eden bilcümle esaslar ahiz ve istinbat olunmalı ve tahsisen Ticaret Kanunu için beynelmîlî hukuk ve örf-ü âdât asla ihmal olunmamalıdır.’”⁵⁴ Talimatnamede Garp hukukundan vurgulu bir biçimde bahsedilmekle beraber, kurulan yeni komisyonlar çalışmalarını talimatnameye uygun olarak yürütmemişlerdir. “Yeni Ahkâmı Şahsiye Komisyonu 1340-1341 (1924-1925) yılları zarfındaki çalışmaları neticesinde hukuku aileye müteallik bir lâyiha”⁵⁵ hazırlamış fakat; bu projenin pek çok hükmü 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesindekilerin aynısı olmuştur. Benzer şekilde Yeni Vâcibat Komisyonunun çalışmalarında da “Mecellenin tadil edilen maddeleri zikrolunmuş”⁵⁶ ve kazüist metod takip edilmiştir. Komisyon mecelleye köklü bir yenilik getirmemiştir. Bununla birlikte ilgi çekici bir husus, komisyonun hazırladığı Borçlar Kanunu hükümlerinin mecelle ile garp mevzuatının birleştirilmesi ile oluşmuş olmasıdır.⁵⁷ Bütünüyü yabancı bir ülkenin kanununun benimsenmesi ise söz konusu değildir. Garp mevzuatlarından birinin Türk Medeni Kanunu olarak benimsenmesi fikri Mahmut Esat Bozkurt’un adliye vekilliği döneminde gerçekleşecektir.

8 Kasım 1924 günü Meclis kürsüsünde “Arkadaşlar! Bir Adliye Vekâleti vardır, vekili çalışmıştır. Adliye Vekâleti’ni birtakım yeni şekillere koymuştur. Fakat unutmayınız ki, içindeki kanunlar on üç asır evvel Bağdat çöllerinde yazılmış ve on üç asırdan beri Türk’ün mukadderatını idare eden kanunlardır hâlâ”⁵⁸ ifadelerini kullanan Mahmut Esat Bey, “bu konuşmasın-

54 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 76.

55 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 76.

56 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 77.

57 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 78.

58 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 538.

dan dört ay sonra, 3 Mart 1925'te İsmet Paşa'nın üçüncü defa kurduğu hükümette adliye vekili olmuştur."⁵⁹ Mahmut Esat Bozkurt'un adliye vekilliği döneminde medeni hukuk alanını düzenlerken fıkıh hükümlerini göz önünde bulundurmak suretiyle yabancı hukuk sistemlerinden yararlanabilmesi uygun görülün⁶⁰ komisyonlar lağvedilmişlerdir. Bunun nedeni ise komisyonların "Türk Devriminin gerektirdiği kanun tasarılarını verememiş"⁶¹ olmalarıdır. "Dört mezheble beraber bütün dünya medeni kanunlarından"⁶² yararlanarak yeni bir medeni kanun hazırlamaya koyulan komisyonları toplantıya çağıran ve yaptığı konuşmayla birlikte komisyonların çalışmalarına son veren⁶³ yeni Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt'a göre "komisyonlar şu kanaatte idiler: Her milletin kanunu kendi ihtiyaçlarına göre yapılır, bizim kanunlar da bize göre yapılmalıdır,"⁶⁴ lâkin Bozkurt komisyonlarla aynı düşünceye sahip değildir. Hem İslam hukukundan hem de Batı hukukundan yararlanarak faaliyetlerine yön veren komisyonların çalışmalarını Bozkurt, "Bir hüküm Alman kanunundan, bir hüküm Hanbeli mezhebinden, bir hüküm Fransız kanunundan, bir hüküm Şafiden, Hanefiden, diğer bir hüküm İsviçreden!.. Diğer kanunlar da böyle... Kanun maddeleri arasında uygunluk hak vere... İşin asıl hazin olan yanı, birbirine anlam bakımından bu kadar zıd olan bu hükümleri bir araya getirmekle, fakat nasıl arz edeyim? Mesela, İsviçre Medeni Kanunu şârihi redingotlu Curti'nin başına silindir şapka yerine yeşil sarık sararak, kıyafetinin üst tarafı olduğu gibi bırakılmış, yine, İmamı Hanefî'nin yeşil sarığı çıkartılarak başına silindir şapka geçirildikten sonra elbisesinin üst yanı muhafaza edilmiş oluyordu!.. İş bu kadar gülünç idi."⁶⁵ sözleriyle tenkit edecektir. "Tadil-i Kavanin komisyonlarında hazırlanacak yeni kanun layihalarından pek ümitvar olmayan ve Türk mille-

59 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 539.

60 Ünal Emiroğlu, *Atatürk İnkılaplarının Ayrılmaz Bir Parçası Olarak Medenî Hukuk Reformu*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji Programı, İstanbul, 1987, s. 61.

61 Aytekin Ataay, "Neden İsviçre Medeni Kanunu?," *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü: Medenî Kanun 50. Yıl Sempozyumu*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978, s. 62.

62 Hulûsi Yavuz, "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri," *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 100.

63 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 539.

64 Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996, s. 172.

65 Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?," *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 9.

tine Batılı bir medeni kanun isteyen aydınların başında gelen”⁶⁶ Adliye Vekili Mahmut Esat Bozkurt, komisyonların çalışmalarına son verdiğini bildiren şu konuşmayı yapacaktır:

Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız, şartsız kendisine mal etmek, benimsemektir. Bu karar o kadar kesin bir azme dayanmaktadır ki, önüne çıkacaklar demirle, ateşle, yok edilmeğe mahkûmdurlar. Bu prensip bakımından, kanunlarımızı oldukları gibi batıdan almak zorundayız. Böylelikle, Türk ulusunun iradesine uygun harekette bulunmuş olacağız. Keyif ve isteklerimize göre değil, milletimizin dileklerine göre iş başarmağa borçluyuz. Şimdiye kadar geçen hizmetlerinize teşekkür eder ve komisyonların vazifelerine son veririm.⁶⁷

Ebul’ulâ Mardin, Mahmut Esat Bozkurt’un Türk devriminin gerektirdiği kanunları yapmamakla eleştirdiği ve bu nedenle çalışmalarına son verdiği komisyonların üyelerinden biridir, kendileri bu sıralarda Vâcibat Komisyonu üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir.⁶⁸ Bununla birlikte Ebul’ulâ Mardin’in de içinde bulunduğu ve hükümetin isteği üzerine tesis edilen komisyonların medeni kanun hazırlama çabaları neticelerinin hoş karşılanmaması üzerine medeni kanun oluşturma faaliyetleri akim kalmış, dolayısıyla Ebul’ulâ Mardin’in devrinin en iyi medeni hukuk müderrislerinden biri olması ona üyesi olduğu diğer komisyon üyeleriyle birlikte kanun hazırlayabilmeye yönelik bir imkân tanımamıştır.

Tâdil-i Kâvanin komisyonlarının lağvedilmesinin ardından Türk Medeni Kanunu 1926 yılında büyük ölçüde İsviçre Medeni Kanunundan iktibas edilerek yürürlüğe girmiştir. Belirtilmelidir ki, yabancı bir ülkeden medeni kanun alınması fikri cumhuriyet dönemine özgü değildir. 19.

66 Ömer Turan, “1926 Hukuk İnkilâbının Fikri Temelleri,” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Sayı:32, Ankara, Temmuz 1995.

67 Mahmut Esat Bozkurt, a.g.y., s. 11.

68 Mardinizâde Ebû’l-ulâ, “Tadil-i Kâvanin Komisyonlarını Teşkil Etmesi Tensib Olunan Heyetlerin Esamisi,” *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:2, Sayı:14, İstanbul, 1340-1342, s. 316.

yüzyılın ikinci yarısında Âli Paşa, Fransız Medeni Kanununun olduğu gibi alınması fikrini savunmuş⁶⁹ ve bu dönemde memlekette iki cereyan husule gelmiştir: “Biri Fransa elçisinin başa geçerek fikr-i sabit halinde kabul ettirmeye çalıştığı muasır medenî kanunların anası olan 1804 tarihli Fransa Medenî Kanunu’nu kabul etmek cereyanı, diğeri Cevdet Paşa’nın önderliğini yaptığı Hanefî fıkıhî hükümlerinden iktibas sureti ile öz, millî medenî bir kanun vücade getirmek cereyanı.”⁷⁰ Bu fikir ayrılığının sonucunda “Ahmet Cevdet Paşa’nın temsil ettiği görüş benimsenerek, İslam ve Türk hukuk tarihinin ilk Medeni ve Borçlar Kanunu olan Mecelle hazırlanmıştır.”⁷¹ Batıdan kanun alma fikrinin bir kez daha gündeme gelmesi İttihat ve Terakki yönetiminin Leon Ostrorog’a “Osmanlı medeni kanununu Avrupa’daki medeni kanunlarla uyumlu hale getirme”⁷² vazifesi vermesi ile söz konusu olacak, bu fikir ancak 1926 senesinde hayata geçirilecektir.

Ülkemizde hukuk alanındaki değişiklikler, siyasetteki değişikliklere bağlı olarak gerçekleşmiş,⁷³ yeni devletin genel siyasetinin Batıcılığa olması sebebiyle “toplum kimliği ve yaşantısının yeni siyasete göre biçimlendirilmesi Batı’dan aktarma belli kanunlaştırmalar biçiminde ortaya çıkmıştır.”⁷⁴ “Hukuk-u medeniyede, hukuk-u ailede takip edeceğimiz yol ancak medeniyet yolu olacaktır”⁷⁵ diyen Kemal Atatürk, 25 Ekim 1925’te yeni başkentte kurulan Hukuk Fakültesinin açılışında “Türk Devrimi, sözcüğün ilk anda akla getirdiği anlamdan başka ve ondan daha geniş bir değişim anlamı taşır. Onun gerçek anlamı, din bağına dayanan yüzyıllık bir siyasal birim yerine başka bir bağa, ulusallık bağına dayanan bir birim koymaktır... Artık devrimin hukuk

69 Ali Fuat Başgil, “Önsöz,” *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. X.

70 Ebul’ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 46.

71 Seda Örsten Esirgen, “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 31.

72 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 60.

73 Ertan Eğribel, “Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı,” yayınlanmamış ders notları, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 1996, s. 125.

74 Ertan Eğribel, *a.g.e.*, s. 121.

75 *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 5. bs., y.y., Divan Yayıncılık, 2006, s. 345.

temellerini atmak, devrimimizin düşün biçimine ve gereklerine uygun hukukçular yetiştirmek zorundayız”⁷⁶ sözleriyle dönemin yeni hukuk anlayışını dile getirecektir. Bu anlamda yeni medeni kanun da “Cumhuriyet devrimciliği ilkesini somut toplum yaşamına uygulamada en etkili araç”⁷⁷ olacaktır.⁷⁸

Medeni kanun, “bir ulusun siyasal ve toplumsal varlığının tümünü kapsayan bir kurallar sistemi olmamakla birlikte, toplumsal hayata yeni bir düzen vermede en büyük etkidir.”⁷⁹ Yeni medeni kanunun Türk cemiyetine yeni bir yön verdiğini söyleyen Hasan Âli Yücel, Türk Medeni Kanununun bir “medeniyet alışı” olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰ Kanunun Esbab-ı Mucibe Lâyihasında da bu görüş, “Türk Medeni Kanunu yürürlüğe girdiği gün milletimiz... eski medeniyetin kapılarını kapayarak hayat ve ışık bahşeden çağdaş medeniyetin içine girmiş bulunacaktır”⁸¹ sözleriyle ifade edilecektir. Burada “eski medeniyetin kapılarının kapanması” deyimi büyük ölçüde yeni medeni kanunun kaynağını İslam hukukundan değil Batı hukukundan alması ile ilgilidir. Nitekim mecellenin aksine kaynağını Hanefi fıkından almayan yeni medeni kanunun yürürlüğe girmesiyle “dini hukuk ile olan asırlık bağlar çözülmüş, modern Türkiye artık Garp hukukuna dayanır olmuş,”⁸² “Sünnî İslam dünyasında on üç asırdan daha fazla bir müddet hâkimiyetten sonra Sünnî İslam Hususi Hukuku, pek yakına kadar asırlardır en büyük ve en kuvvetli destekleyicisi bulunan Türklerin diyarında artık kanun olmaktan çıkmıştır.”⁸³ Kanunların din hükümlerine dayanmamasına ilişkin görüş, 1924 yılında Ziya Gökalp tarafından da dile getirilecektir: “Bu yüzyılın milletleri arasına girebilmek için, en esaslı şart, milli hukukun bütün dallarını

76 Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz.: Ahmet Kuyaş, 12. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008, s. 530.

77 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 531.

78 Gülnihal Bozkurt da “hukuk devrimi doğal olarak gündelik yaşamı en fazla etkileyen devrim oldu” demektedir (Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 209).

79 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, s. 532.

80 Hasan Âli Yücel, “Önsöz,” *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. III. Şükrü Kaya da “bu kanunu medeni aynı zamanda bir kanun-u medeniyettir” demiştir (Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 195).

81 Gülnihal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 193.

82 Ali Fuat Başgil, *a.g.y.*, s. X.

83 Count Léon Ostrorog, *Ankara Reformu*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1729, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972, s. 93.

teokrasi ve klerikalizm artıklarından büsbütün kurtarmaktır.”⁸⁴ Gökalp’ın bu şekilde ifade ettiği düşünce yine Esbab-ı Mucibe Lâyihasında “Mecellenin kaidesi ve ana hatları dindir. Halbuki hayat-ı beşer her gün, hatta her an esaslı tahavvüllere maruzdur. Bunun tahavvüllerini, yürüyüşünü hiçbir zaman bir nokta etrafında tesbit etmek ve durdurmak mümkün değildir. Kanunları dine müstenit olan devletler kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin mütealebelerini tatmin edemezler”⁸⁵ şeklinde dile getirilecektir.

Yapılacak olan yeni medeni kanunun dini hükümlere dayanmasının tasvip edilmemesi sonucu Türk Medeni Kanunu, kaynağını İslam hukukundan değil, Batı hukukundan⁸⁶ alacak ve büyük ölçüde İsviçre Medeni Kanunundan⁸⁷ iktibas edilerek hazırlanacaktır. “İsviçre Medenî Kanunu’nun bazı tadiilatla ve bir kül halinde iktibası”⁸⁸ kararlaştırıldıktan sonra bir heyet oluşturulmuş ve komisyon başkanlığına da Şükrü Kaya⁸⁹ getiril-

84 Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Yay. Haz.: Yalçın Tokar, 6. bs., Ankara, Tokar Yayınları, 2008, s. 175.
85 Yıldızhan Yayla, “Adalet ve Yargı,” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y. s. 910.

86 Batı hukukundan kaynağını alacak şekilde Türk Medeni Kanununun yapılması hususunda Batılı hukukçular da kendi fikirlerini ifade etmişlerdir. Örneğin Kont Ostrorog, kabul edilmiş olan Türk Medeni Kanunu için “Türkiye Cumhuriyeti tarafından Avrupa hukukunun alınması, 14 asırdan, yani İslamiyetin teessüsünden beri yakın şark tarihinin en önemli olaylarından birini teşkil eder” yorumunda bulunmuş (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “İsviçre Medeni Kanunu Karşısında Türk Medeni Kanunu,” *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 405), “Medeni Kanun’un ilk yıllarında Türk Adalet Bakanlığı’nda danışmanlık görevi yapan İsviçreli hukukçu Sausser-Hall de’.. Tarih, hiçbir ülkede, bu kadar köklü ve ani değişikliği örnek göstermez. Bir ülkede ve bir toplum üzerinde yapılmış bundan daha cesur bir deneyim yoktur” yorumunu getirmiştir.” (Gülnehal Bozkurt, a.g.e., s. 212, 213).

87 Buradaki önemli hususlardan biri Garip memleketleri kanunlarından neden İsviçre Medeni kanununu tercih ettiğimiz meselesidir (Ali Fuat Başgil, a.g.y., s. XII). Bu tercih konusunda da farklı fikirler mevcuttur. Mahmut Esat Bozkurt, Fransız Medeni Kanununun “çok ihtiyar” olduğunu (Mahmut Esat Bozkurt, a.g.y., s. 11), İsviçre Medeni Kanunu’nun ise “dünya medeni kanunları içinde en yenisi, anlaşılması en kolay, en demokrat ve en pratik” (Mahmut Esat Bozkurt, a.g.y., s. 12), olduğunu söylemektedir. Velidedeoğlu ise İsviçre Medeni Kanununun kabul edilmesinin sebebi olarak bu kanunun hâkime geniş yetkiler veren elastik karaktere sahip olmasını göstermektedir (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *Türk Medeni Hukuku*, Cilt I – Cüz I: *Umumi Esaslar*, 6. bs., Nur Ofset Matbaa, 1959, s. 87). Fındıkoğlu’na göre ise İsviçre Medeni Kanununun seçilmesi bir tesadüf sonucudur. “... kabul hâdisesi, temamiyle tesadüf faktörünün eseridir. Mahmut Esat adında bir genç I. Dünya Harbi sıralarında bir çok Türk gençleri gibi Avrupada Hukuk tahsil etmişdir, tesadüf onu İsviçreye sevk ediyor” (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Medeni Kanunumuz Etrafında Bazı Sosyolojik Meseleler,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 1, Mart 1958, s. 181), diyen Fındıkoğlu, Bozkurt’un İsviçre’de eğitim görmesini İsviçre Medeni Kanununun örnek alınmasının sebebi olarak gösterecektir.

88 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, a.g.e., s. 80.

89 “Şüphesizdir ki, Cumhuriyet, Saltanat ve Hilâfet artığı olan kanunlarla idare edilemezdi” (Gülnehal Bozkurt, a.g.e., s. 196), diyen Şükrü Kaya’nın şu sözleri de bilhassa ilgi çekicidir: “Efendiler! Her kanun

miştir. Ebul'ulâ Mardin bu komisyonda da görev almıştır. Türk Medeni Kanununun hem komisyon çalışmalarının hem de meclis görüşmelerinin oldukça aceleyle getirilmesi sonucu, toplam 907 maddeden oluşan kanun 17 Şubat 1926 tarihinde saat 14:30'da görüşülmeye başlanmış, maddeler üzerinde müzakere edilmeyerek görüşülmesi kırk dakikada tamamlanmış ve saat 15:20'de de oybirliğiyle kabul edilmiştir.⁹⁰

Tâdil-i Kâvanin komisyonlarının lağvedilmesinin ardından İsviçre Medeni Kanununu tercüme ederek “az sayıdaki değişiklik”⁹¹ kabul eden komisyonda da görev alan ve yaşam öyküsünde buradaki vazifesiyle ilgili olarak “İsviçre Medenî Kanunu’nu bünyemize ve ihtiyaçlarımıza göre adapte etmek üzere kurulan bütün ilmi komisyonlarda çalıştım”⁹² diyen Ebul'ulâ Mardin’in kabul edilen yeni medeni kanun ile ilgili ders notları muhtelif tarihlerde *Hukuk-ı Medeniye Dersleri* başlığı altında yayınlanmıştır. Bu sıralarda Hukuk Fakültesinde hukuk-ı medeniye müderrisi olarak görev yapmakta olan Ebul'ulâ Mardin’in yeni medeni kanun ile ilgili görüşlerini bu çalışmalar aracılığıyla takip etmek mümkündür. Biz de kendisinin Türk Medeni Kanunu ile ilgili görüşlerine 1928 yılında yayınlanmaya başlanan *Hukuku Medeniye Dersleri* adlı ders notlarını temel alarak yer vermeye çalışacağız.

Hukuku Medeniye Dersleri’nin ilk cildinde öncelikle “umumi zabıta”a yer veren Ebul'ulâ Mardin, “kâinatda halen hükümrân kavanini medeniye”yi⁹³ özellikleri bakımından beşe ayırmaktadır: Bunlardan ilki Fransız hukukundan mülhem kanunlardır. “İtalya, İspanya, Romanya, Yunanistan kavanini medeniyesi hep bu membadan ilham almışlardır. Hatta bazı Amerikayı Cenubi hükûmetlerinin medenî kanunları ve keza Mısır kanunu medenisi ‘Kot Napoleon’den mülhemdir. Mısır kanunu medenisinin bazı

kendi devrini yaşar ve her devrin kendi kanunu var. Milletın seve seve ve kendine bir felâh olmak üzere ilân ettiğî Cumhuriyet zaten başka kanunlarla yaşayamaz. Memleketin selâmetini müekked olan Cumhuriyeti tahkim ve takviye etmek istiyorsanız, Cumhuriyete lâyük kanunlar yapınız ve irtica besleyen kaideleri ilga ediniz. İrtica besleyen kanunlar bir taraftan merî iken, diğer taraftan inkılâp kendisini kendi mantığı ile, kendi hissiyle ve kendi kuvveti ile müdafaaya mecbur kalır.” (Gülnehal Bozkurt, *a.g.e.*, s. 195).

90 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 541-542.

91 Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 541.

92 Yusuf Mardin, *Kocataş Yalısı Anıları*, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 40.

93 Mardinî Zade Ebul'ulâ, *Hukuku Medeniye Dersleri Cilt I: Umumi Zabıta, Şahsî Hukuku*, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1928, s. 57.

maddeleri, Fransız kanunu medenisinin kelime kelime tercümesidir.”⁹⁴ İkincisi Alman kanunu medenisinden mülhem kanunlardır. “Avrupanın mühim bir kısmı bunun tahtı tesirindedir. İsviçre, Türk kanunları bu cümledendir...Alman kanunu medenisi bize de membaı ilham olmuştur. Alman kanunu medenisi ilim sahasında da bir şah eser telâkki olunur. Çok derindir, güzel bir tasnifi ilmî vücude getirmiştir, yalnız bir az muğlaktır. İsviçre kanunu medenisi ve bizim kanunu medeni daha eyi anlaşılır, daha ziyade harcı alemdir.”⁹⁵ Üçüncüsü olan Anglo-sakson hukukunda ise “ürf ve âdet hâkimdir, kanunları ekseriyet itibariyle gayri mektuptur.”⁹⁶ Bir diğer medeni kanun ise Japon hukuku kaynaklıdır. Bu “tamamen mülâffak bir hukuktur, muhtelif kanunlardan iktifat edilmiştir, aksayi şark telâkkiyatıyla garp hukukunun bir şekli memzucudur. Fransa, İsviçre, İspanya, Almanya, Amerika kanunu medenisinden, Hint hukukundan, Karadağ kanunundan bile hükümler almışlardır. Yalnız irs ve aile mes’eleleri mahalli ürflerle telif edilmiştir.”⁹⁷ Son olarak Rus hukukundan bahseden Ebul’ulâ Mardin, “Rusların inkılâptan evvel hukuku medeniyelerinde vahdet görülmezdi. Köylülere gayri mektup ahkâm ile, ürf ile amil olurlardı. Orta sınıf ile asılzadekân için mektup kanunlar mevcuttu. İnkılâptan sonra sunufu içtimaiye arasında tek bir kanun olsun, vahdet olsun denildi. Vahdet öyle bir surette temin edildi ki; hukuku hususiyeden ziyade hukuku amme mahiyetini aldı. Bütün hükümler devlet sermayedarlığı esasına matuf ve devlet sermayedarlığını işkal etmeyecek şekildedir”⁹⁸ demektedir.

Ebul’ulâ Mardin bu kanunların umumi noktalarında müşterek temayüllere tesadüf edildiğini ifade etmektedir.⁹⁹ Bunlar, taknin temayülü, ferdiyet temayülü, insaniyet temayülü ve beynelmileliyet temayülüdür. Taknin temayülü, “kabil olduğu kadar hukuku medeniyeyi kanun şekline

94 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 57.

95 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 57.

96 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 58.

97 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 58. Ebul’ulâ Mardin’in Japon hukuku ile ilgili söyledikleri özellikle dikkat çekicidir. 1928’de yazılmış bu metinde Ebul’ulâ Mardin’in farklı medeni kanunlardan yararlanılarak yeni bir medeni kanun oluşturulması konusunda ifade ettikleri, Mahmut Esat Bozkurt’un “bir hüküm Alman kanunundan, bir hüküm Hanbeli mezhebinden, bir hüküm Fransız kanunundan, bir hüküm Şafiden, Hanefiden, diğer bir hüküm İsviçreden!” (Mahmut Esat Bozkurt, *a.g.y.*, s. 9). sözleriyle benzerlik taşımaktadır.

98 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 58.

99 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 60.

koymaktır.”¹⁰⁰ Bizde hukuku medeniyeye için taknin mecellenin neşredilmesiyle beraberdir¹⁰¹ lâkin mecellede aile, vasiyet, nesep gibi konuların bulunmaması dolayısıyla “bizde hukuku medeniyede tam olarak taknin yeni kanunlarımızla tecelli etmiştir.”¹⁰² Ferdiyet temayülü ise “ferdi hukuka kıymet vermektir.”¹⁰³ Medeni kanunların ortak temayülü fertlerin müsavatını temin etmek ve fertleri araziye olan merbutiyetten kurtarmaktır.¹⁰⁴ Örneğin “büyük bir malikâne bir adamdan diğer bir adama intikal ettiği zaman, o malikânede çalışan fertler de âdeta malik değiştirmiş olurlardı. İnkılâp işte; bu kabil gayri insani telâkkiye nihayet”¹⁰⁵ vermiş ve fertleri az çok arazi sahibi kılmıştır. “Zamanımızda Ruslar müstesna olmak şartıyla her devlet tamamen ferdiyet esasını takip ile bunu takviyeye çalışır”¹⁰⁶ diyen Ebul’ulâ Mardin, ferdiyet temayülünün istisnası olarak da Rus hukukunu gösterir. Ebul’ulâ Mardin’in bahsettiği bir diğer özellik ise insaniyet temayülüdür. Bu, “beşer için müşfik hükümler vazetmektir.”¹⁰⁷ Bu temayülü Ebul’ulâ Mardin, “Hemen her gün sanayi kazaları iştiriz; filân amele kolunu makineye kaptırmış, bir diğerinin parmağı kopmuş bir üçüncünün bacağı kesilmiş... Acaba burada kime mes’uliyet düşecek... Diyebilmeliyiz ki; sermayedar için bu kabil ahvalde mes’uliyet asıldır. Fakat def’an bütün tedbirleri ittihaz etmiş olduğunu isbat ederse kendisini mes’uliyetten kurtarır. İşte; yeni kanunumuz bütün hasardan sermayedarı mes’ul tutuyor. Amele bu hususta bir şey’i isbatla mükellef değildir”¹⁰⁸ şeklinde örneklendirmektedir. “Kavanini medeniyeyi beynelmilel bir hale ifrağ”¹⁰⁹ olarak tanımlanan beynelmileliyet temayülü ise diğer temayüllere göre gerçekleşmesi en zor olanıdır, “cazip bir hayal”dir.¹¹⁰ Taknin, ferdiyet, insaniyet ve beynelmileliyet temayülünden bahsetmesinin ardından

100 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 60.

101 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 60.

102 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 60.

103 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 60.

104 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 60.

105 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 60.

106 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 61.

107 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 61.

108 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 62-63.

109 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 68.

110 Mardini Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 68.

Ebul'ulâ Mardin "medeni kanunumuzun temayülâtı"ndan ve öne çıkan bazı özelliklerinden söz edecektir.

Ebul'ulâ Mardin'e göre "bizim kanunumuz da İsviçre kanunundan ilham aldığı için anın hasaisine maliktir."¹¹¹ "Müsavat esasını sureti mutlakada kabul etmiş"¹¹² olan medeni kanunumuz "ne içtimâî sınıflar ve ne kadın, erkek arasında bir fark gözetmiştir."¹¹³ "Ahkâmı diniyede kadınla erkek arasında ekseriya ikili birli tevarüs caridir. Halbuki yeni kanunumuz ikili birli tevarüse bedel müsavat esasını kabul etmiştir"¹¹⁴ diyen Ebul'ulâ Mardin, bu hükmü mücerretin, hükmü diniye muhalif olsun diye vaz edilmiş olmadığını¹¹⁵ da sözlerine eklemektedir. Nitekim Ebul'ulâ Mardin'e göre medeni kanunumuzun "dinî hükümlerle alâkası yoktur, içtimâî, iktisadî ihtiyaçların mahsulüdür, lâyiktir."¹¹⁶ Bununla birlikte medeni kanunumuzun "mahiyeti ne dinin vücudiyle ve ne de ademiyile meşguldür. Bir hüküm, mücerret dinî hüküm olduğu için kabul edilmiş değildir. Keza bir hüküm, mücerret dine muhalif olsun diye de kabul edilmiş değildir. Hükümler din düşüncelerinden tamamen azade olarak tedvin edilmiştir."¹¹⁷ Dolayısıyla medeni kanunumuzun önemli özelliklerinden biri laik niteliğe sahip oluşudur, Ebul'ulâ Mardin medeni kanunumuzun lâdini bir kanun olduğuna işaret etmektedir.¹¹⁸

Ebul'ulâ Mardin'e göre yeni medeni kanunumuzu evvelki medeni kanunumuzdan ayıran en önemli özelliklerinden biri "hâkimlere vasi takdir salâhiyeti temin"¹¹⁹ etmiş olmasıdır.¹²⁰ Bu hususla ilgili olarak Ebul'ulâ Mar-

111 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 78.

112 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 78.

113 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 78.

114 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 80.

115 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 79.

116 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 79. Ebul'ulâ Mardin'e göre "...Laiklik ise dinsizlik demek değildir." (Yusuf Mardin, "İbnülemin'in Mısır Yollarında...", *Yıllarboyu Tarih*, Cilt:8, Sayı:1, İstanbul, Ocak 1982, s. 60).

117 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 79.

118 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 79.

119 Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 81.

120 Medeni kanunumuzun ilk maddesi şu şekildedir: "Kanun lâfziyle veya ruhiyle temas ettiği bütün mes'elelerde mer'idir. Hakkında kanuni bir hüküm bulunmayan mes'eleda hâkim ürf ve âdetle göre, ürf ve âdet dahi yok ise kendisi vâzın kanun olsa idi bu mes'eleye dair nasıl bir kaide vazedecek idi ise ona göre hükmeder. Hâkim, hükümlerinde ilmi içtihatlardan ve kazai kararlardan istifade eder." (Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 92).

din, “vaz’ı kavaninde iki usul”¹²¹ bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki “mümkün olduğu kadar hadisatı istikra ve hurda teferruata kadar düşünerek hükümleri tespit etmek ve hâkimin takdirine kabl olduğu kadar az mes’ele bırakmaktır.”¹²² Ebul’ulâ Mardin’e göre “Bu usule tevfikân kanun tanzimi gayet güçtür. Zira hadiseler mütenevvidir.”¹²³ Bununla birlikte “Mecelle bu sisteme mensuptur.”¹²⁴ İkinci usul ise “hadisatı istikraen nazara alınmaksızın umumî zabıta ve esaslar vaz’ıyla iktifa eylemektir ki hâkimin takdirine vasi bir saha açılmış demektir. Bu usulün en büyük faidesi hâkimin icabı hal ve zamanı ahval ve şeraiti nazara almağa müsait bulunmasından dolayı adilâne hükmü temin etmesidir... Bu usulün yegâne mahzuru hukukî malûmat noktasından hayatî şeraite vukufu tam sahibi, istikamet noktasından gayet yüksek faziletlerle mücehhez ilim ve irfan noktasından medenî hukuka ve onu alâkadar eden içtimâî ve iktisadî ve emsalî ilimlere kemaliyle vakıf ve ilmi içtihadatı ve kazâî mukarreratı derin bir surette mütetebbi hâkim bulmaktaki müşkülâtıdır.”¹²⁵ Bununla beraber “İsviçre kanunu gibi kanunumuz da bu usulü ihtiyar etmiştir.”¹²⁶ Bütün teferruatı mümkün olduğu kadar tespit ederek hâkimin takdirine az mes’ele bırakan ve daima cezrî olarak meseleyi halle çalışan Mecellenin¹²⁷ aksine yeni medenî kanun, hâkimlere daha geniş takdir salâhiyeti temin etmiştir; fakat hâkim “takdirinde hak ve

121 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 194.

122 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 194.

123 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 194.

124 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 194.

125 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 194. Ebul’ulâ Mardin’in hâkimlere geniş takdir salâhiyeti verilmesinin tek sakıncası olarak gösterdiği nedenin benzeri, daha önceki yıllarda Ebul’ulâ Mardin’in de üyesi bulunduğu, Vacibat Komisyonunca benimsenen esasların yer verildiği raporda dile getirilmiştir. ‘ 3. Esas: Mevaddî kanuniyenin terip ve tanziminde her cihet mümkün olduğu kadar tasrih edilerek hükkâma fazla salâhiyeti takdiriye bahşedilmeyecektir.’ 1916’daki eski Mecelle Komisyonunun tâli encümenince vaktiyle kabul edilmiş olan bu esas Vacibat Komisyonu şu esbabı mucibe ile aynen benimsemiştir: ‘ Hükkâma diğer devletlerin verdikleri salâhiyet derecesinde salâhiyeti takdiriye bahşedilmesi daha münasip olacağı, âza tarafından dermneyen edilmiş ise de, mezkûr tâli encümenince tanzim olunan lâyhada pek doğru olarak beyan edildiği veçhile: Zamanımızda ehliyet ve kıfayeti haiz hükkâm pek az bulunduğundan mevaddî kanuniyenin hini tahririnde bazı devletlerin kanunlarında olduğu gibi hükkâma fazla takdir bahşetmek birçok hataların vukuunu teviz eylemek demek olacağı gibi, vazifesini suiistimâl istidadında bulunanlar için de vâsi bir meydan bırakılmış olacağından ahvali mezkûreye mahal bırakmamak için mevaddî kanuniyenin hini tanziminde zikrolunan 3 üncü esasın umde ittihaz edilmesi pek muvafık olacağı ve binaenaleyh esası mebhûsusnanhin kabulü karargir olmuştur.’ ” (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *a.g.e.*, s. 72).

126 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 194.

127 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 195.

nısfet kaideleriyle takayyüt etmelidir.”¹²⁸ Ebul’ulâ Mardin de hâkimin, takdir yetkisini hak ve nısfet kaidelerine bağlı kalmak şartıyla kullanabileceği konusuna oldukça geniş yer verecektir.¹²⁹

Ebul’ulâ Mardin’in, yeni medeni kanunumuz ile ilgili olarak “asrı hazır hukukunun medarı iftiharını addolunsa sezadır”¹³⁰ şeklinde bahsettiği önemli bir kaide de hüsnüniyet kaidesidir. Hüsnüniyeti zabıta halinde taknin şerefine İsviçre’ye nasip olduğuna¹³¹ işaret eden ve ahkâm-ı sabıkamızda hüsnüniyet kaidesine zabıta halinde tesadüf edemeyeceğimizi¹³² söyleyen Ebul’ulâ Mardin, ahkâm-ı sabıkamızdaki hukukî hilelerin hüsnüniyet kaidesiyle bertaraf edilebildiğini¹³³ ifade etmektedir.¹³⁴ Hüsnüniyet kaidesine göre “medeni hakkın istimalinde, bir medeni hakkı iktisapta her hangi hukukî bir vecibeyi ifada, bu fiilleri yapan adam namuslu bir adam gibi hareket etmelidir.”¹³⁵ “Vâzı kanunun burada maksadı bir ahlâk kaidesi vazetmek, yani herkese namuslu olmağı tavsiye eylemek değil, hukukî muamele yapılırken namuslu bir adamın yapacağı bir tarzda o muameleyi

128 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 200.

129 Yeni medeni kanunun “Kanunun hakkı takdir verdiği ve icabı hale yahut muhik sebeplere nazaran hüküm vermekle mükellef tuttuğu hususlarda hâkim hak ve nısfetle hükmeder” (Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 192). şeklindeki dördüncü maddesini Ebul’ulâ Mardin şu şekilde örneklemiştir: “Zevceyn boşanma suretiyle yekdiğerinden ayrılırlar. Çocukları var. Hakkı vilâyet bundan sonra nasıl istimal olunacak? Ebeveyn ile çocuklar arasındaki şahsî münasebetler nasıl tanzim edilecek? Bunun için tedbirler almak lâzımdır. Bunları vâzı kanun birer birer tesbit etmiş değildir. Hâkime takdir salâhiyeti vermiştir. Fakat hâkim bu tedbirleri alırken bu takdirini hak ve nısfet kaideleriyle mukayyet olmak üzere istimal edecektir...Boşanmadan sonra çocuğu kimin yanında bırakmalı? Mutlak olarak kadının veya erkeğin dense veya haklı çıkan tarafın dense maslahat temin olunamaz. Düşününüz! Çocuğa daha iyi terbiye vereceği muhakkak olan hafif kabahatlı tarafa mücerret kabahatlıdır, hükmü kanun yerine getirilmelidir diyerek çocuk verilmezse ne elim netaiç husule gelir...Bütün bu işaret ettiğimiz hadiselerde takdirini kullanırken hâkimin hak ve nısfet kaidelerinden ayrılmaması lâzımdır.” (Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 200-202).

130 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 111.

131 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 116.

132 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 123.

133 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 131.

134 Medeni kanunumuzun ikinci maddesi “Herkes, haklarını istimalde ve borçlarını ifada hüsnü niyet kaidelerine riayetle mükelleftir. Bir hakkın sırf gayri ızzar eden süi istimalini kanun himaye edemez.” üçüncü maddesi ise “Bir hakkın doğumu için kanunen hüsnü niyet şart kılınan hallerde aslanan, onun vücududur. Ancak, icabı hale göre kendisinden beklenen ihtimamı sarf etmeyen kimse hüsnü niyet iddiasında bulunamaz.” şeklindedir (Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 115).

135 Mardinî Zade Ebul’ulâ, *a.g.e.*, s. 114.

yapmaktır"¹³⁶ diyen Ebul'ulâ Mardin bu anlamda maksadın "namuslu olmak değil, namushu bir adam gibi hareket etmek"¹³⁷ olduğunu ifade etmektedir. Nitelikim kişi, "namussuz olduğu halde namuslu bir adam gibi hareket etmiş ise hüsnü niyetin ve namushu bir adam olduğu halde namussuz bir adam gibi hareket etmiş ise süi niyetin afakî manası tecelli"¹³⁸ etmektedir. Hüsnüniyet kaidesini "şayanı iftihar bir tekâmülü hukukî"¹³⁹ olarak gören Ebul'ulâ Mardin, bunun gerekçesini şöyle açıklayacaktır:

Afakî bir takım kaideler mevcuttur. Namuslu adamlar o kaidelerin icabatından ayrılmazlar... İnsanların şeytanatları en kat'i ve mantıkî metinlere karşı çare bulacak derecelerdir. Kanun vazedenlerin zekâsı karşısında binlerce, milyonlarca adamın zekâsı mücadele etmektedir. Bir zekâ ne kadar yüksek ve müstesna olursa olsun milyonlarca zekâ ile mücadeleyi başaramaz. Kanunun hurda nukatını muhakkak bulurlar, vâazı kanunu da atlatırlar. Bunlara karşı esaslı bir çare, esaslı bir tedbir bulmak lâzımdır ki; hukukî tabiiyelerle gayri meşru netayic elde edilemesin. Hâkimlerin elinde bu kabil taarruzlara karşı bir müdafaa vasıtası, bir silâh bulunsun. Düşünecek olursanız bu nazariye, hüsnü niyet nazariyesi hakikaten bu maksadı termin eder mahiyettedir... Bu asrı hazır için bir tekâmülü hukukidir.¹⁴⁰

Hüsnüniyetin zabıtâ halinde medeni kanunda yer alması, hâkimlere hak ve nisfet kaidelerine uymak şartıyla geniş takdir yetkisi verilmesi gibi hususları medeni kanunumuzun daha gelişkin bir hale gelmesi bakımından önemseyen Ebul'ulâ Mardin *Hukuku Medeniye Dersleri*'nde yeni medeni kanuna ilişkin oldukça olumlu bir tutum sergilemektedir.¹⁴¹

¹³⁶ Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 119.

¹³⁷ Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 115.

¹³⁸ Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 142.

¹³⁹ Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁴⁰ Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 119-120.

¹⁴¹ Medeni kanunun kimi hususlarını gerçekten metheden Ebul'ulâ Mardin'in bu dönemde inkılap hükümlerini muhafaza etmeye yönelik bir kaygıya sahip olduğu da dile getirilmektedir; (Ali Adem Yörük, *a.g.y.*, s. 99). lâkin 'Medeni Hukuk Dersleri: Aile Hukuku' isimli ders notlarında eski hukukumuzda delinin veli marifetiyle evlenmesinin caiz görüldüğünü belirten Ebul'ulâ Mardin'in (Mardini Zade

Gözden kaçınılmaması gereken önemli bir husus da yeni medeni kanunun hükümleri ile İslam hükümleri arasında Ebul'ulâ Mardin'in kurmuş olduğu ilişkidir. Yeni medeni kanunun hükümleri ile İslam dinine ait hükümler arasında müspet bir bağ kurmaya çalışan Ebul'ulâ Mardin'in *Hukuku Medeniye Dersleri: Aile Hukuku* adlı eserinde bunun en kayda değer örneklerinden birine rastlanmaktadır.

Ebul'ulâ Mardin, yeni medeni kanunun hükümlerinin dine muhalif olsun diye kabul edilmediğini ifade etmesinin yanı sıra, medeni kanunun bazı hükümlerini de İslam hükümlerine aykırı olmamalarıyla açıklamaya çalışmaktadır. Bunun dikkat çekici örneklerinden biri tek eşlilik ile ilgilidir. İslamiyet ile beraber “kendisiyle mücadele edilen, önü alınmak istenilen mes'elelerden biri de taaddüdü zevcat idi. Çünkü İslamiyetin teessüsünden evvel tezevvüç edilebilecek kadınların adedi mahdud değildi, her erkek istediği kadar evlenebilirdi.”¹⁴² Bunun sınırlandırılmasının İslamiyet ile beraber olduğunu söyleyen Ebul'ulâ Mardin, kadınlara hayat hakkı tanınması noktasında da İslamiyetin ilk döneminde mücadele verildiğini söylemektedir. “En iyi damat mezardır diye tercüme edebileceğimiz bir darbımeselleri”¹⁴³ olan “Araplar bu mücadeleler neticesinde kadınlara hayat hakkı”¹⁴⁴ tanımışlardır. Bunda “Risaletpenah efendimizin kız çocuk doğuranların evlerine giderek aileyi taltif buyurmaları, kız babalarının refaha mazhar olacakları yolundaki tebşirleri”nin¹⁴⁵ de katkısı bulunduğu dikkat çeken Ebul'ulâ Mardin, İslamiyet ile beraber kadınlara hayat hakkı tanındığını, ayrıca sayısız kadın ile evlenebilme durumunun da kısıtlandığını belirtmektedir.

“İslamiyet aslolarak 'vahdeti zevce' esasını kabul ediyordu”¹⁴⁶ diyen Ebul'ulâ Mardin'e göre dörde kadar cevaz keyfiyeti derhal mevzu bahis olmakta, bu noktaya da tedricen gelinmektedir.¹⁴⁷ İşkânda, infakta, ilbasta ve

Ebul'ulâ, “*Medeni Hukuk Dersleri Cilt 3, Aile Hukuku*, İstanbul, Güneş Matbaası, 1934, s. 34) “Delinin evlenmesine asla müsaade etmemek keyfiyeti medeni hukukumuzda bir inkılâp noktası; bir inkılâp hükmüdür” (Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 25). ifadesinin üzerinde ~~temel bir düşünülmalıdır.~~

¹⁴² Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 65.

¹⁴³ Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁴ Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 65.

¹⁴⁵ Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁶ Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 66.

¹⁴⁷ Mardini Zade Ebul'ulâ, a.g.e., s. 66.

şefkatte müsavat temin edebilmek şartıyla ikiye, üçe ve nihayet dörde kadar cevaz gösterildiğini¹⁴⁸ ifade eden Ebul'ulâ Mardin, “vakîâ zenginler için saydığımız şeylerden üçünde yani iskânda, ilbasta, infakta müsavatı temin mümkünse de dördüncüsünde yani şefkat ve muhabbette müsavatı temin âdeten gayrimümkündür. Müsavat da temin olunamayınca tek bir kadın ile iktifa lüzumu bir emri mansustur”¹⁴⁹ demektedir. Ebul'ulâ Mardin'e göre herkesin bu emre uymamasının altında yatan temel neden, dini hükümlerin müeyyidesinin bulunmamasıdır. “Fakat bu memnuiyetin müeyyidesi manevî idi, ‘mahafetullah’dı, yani Allah korkusu idi. Ortada hukukî, maddî bir müeyyide olmadığı için tatbikatta müsavatı temin etmeksizin erkekler dört kadın alabilmek imkânını buldular. Eğer müeyyide olarak birinciye velyeden evlenmeğe karşı bir fesih hakkı isbat edilmiş olsaydı mes'ele, hukukî bir şekilde manzur olur ve müsavatı ihlâl suretile taaddüdün önüne geçilirdi. İşte fıkıhta hukukî böyle bir müeyyide bulunmadığı için şu memnuiyet hükmü ahlâkî sahadan öteye geçemedi... Dinî hükümlerin müeyyidesi ancak Allah korkusundan ibaret bulunduğundan memleketimizde cabeca şart tahakkuk ettirilmeksizin zevcelerin taaddüdü görülüyordu.”¹⁵⁰ Bu bağlamda, İslamiyetin vahdeti zevce esasını kabul ettiğini söyleyen¹⁵¹ Ebul'ulâ Mardin, yeni medenî kanunun çok eşli evliliklere izin vermemesi ile ilgili olarak “Yeni kanunumuz bu kabil evlenmeleri batıl telâkki etmek yolundaki hukukî müeyyidesiyle Şarkta asırlardanberi beklenen büyük gayeyi tahakkuk ettirmiştir, binaenaleyh Türkiye Cumhuriyeti bu hayırlı ve feyizli eserile ne kadar iftihar etse azdır”¹⁵² şeklinde fikrini beyan edecek ve talebelerine de “Şunu da unutmamalısınız ki evlenme müessesesinde erkek kadından ne istiyorsa kadın da erkekten aynı şeyi istemekte haklıdır. Birden fazla karısı olanların ise iyi bir aile teşkil edemedikleri muhakkaktır. Bilmem tanıdıklarınız arasında müteaddit zevcesi olan kimseler var mıdır? Varsa onların tabiri marufile ‘hali pürmelâlini’ göz önüne getiriniz. Onlar da aile saadetinden eser görür müsünüz?”¹⁵³ diyecektir.

148 Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 66

149 Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 66.

150 Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 66-73

151 Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 73.

152 Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 73.

153 Mardini Zade Ebul'ulâ, *a.g.e.*, s. 69.

Ebul'ulâ Mardin'in yeni medeni kanunun hükümlerinin İslami telakkiler ile uyumlu olduğuna ilişkin verdiği örnekler salt "vahdeti zevce" konusu ile sınırlı değildir, medeni kanunumuzda yer alan evlilikteki karabet engeli konusu da vermiş olduğu örneklerden biridir. Şöyle demektedir Ebul'ulâ Mardin:

Evlenmenin şu karabet maniini evvelâ semavi dinler noktai nazardan tetkik edeceğiz. Musevilğin, Hristiyanlığın, Müslimanlığın bu husustaki telâkkilerini gözden geçireceğiz, sonra da medenî muasır mevzuatın telâkki tarzlarını göreceğiz. Yani karabet mani-in, Fransa, Almanya, İsviçre, Türkiye medenî kanunlarındaki hükümlerini sırasile söyleyeceğiz. Ümit ediyorum ki bu tetkik tarzı hayli karışık olan şu mevzuun kolayca ihatasını temin edecektir. Museviler civar hısımlarından ikinci derecedekilerle evlenemezler yani; kardeşler arasında evlenme memnudur, fakat üçüncü derece dediğimiz hısımlarla evlenmeğe cevaz vardır. Bir kadın amcasile, daysile evlenebilir. Keza bir erkek teyzesini, halasını alabilir... Hristiyanlık memnuiyetin derecelerini, hududunu çok geniş tutmuştur... Hristiyanlıkta evlenmeye mani karabet vaziyetini civar hısımlığı için tesbit icabederse diyeceğiz ki bir kimse amca zadesini dayı zadesini, halazadesini, teyzezadesini alamazsa da bunlardan uzaktakilerini alabilir. İslamiyetin bu husustaki telâkkisine gelince, görürüz ki kabul edilen tahdit asrı hazrın telâkkilerine muvafıktır, kanunumuzun kabul ettiği tarzda makul ve mutedil bir tahdittir... Binaenaleyh dördüncü derecede bulunan civar hısımları ile evlenmek mümkündür. Yani bir adam amcazadesile evlenebilir. Muasır medenî mevzuata gelince: Fransa hukukunda bu memnuiyet usul ve fûrua ve kardeşlere hasredilmiştir. Yani büyük inkılâptan sonra Code Napoléon Hristiyanlığın fazla memnuiyet tarzını bertaraf etmiş, dördüncü derecedekilerle evlenme memnuiyeti şöyle dursun üçüncü derecedekilerle bile evlenmeği resmî bir müsaade istihsali suretile mümkün görmüştür. Yani müsaadei mahsusa ile amcanın, dayının, halanın, teyzenin yeğenile evlenebilmesini kabul etmiştir.

Musevi telâkkisinden farkı cevazın müsaadeye mütavakkif bulunmasıdır. Nasıl ki Alman kanunu medenisi müsaadesiz de bunlar arasında evlenmenin cevazına kaildir. Demek bu kanun üçüncü dereceye kadar olan memnuiyet hududunu daha daraltmış amca ile yeğen arasında evlenmeyi tecviz etmiştir. Şu halde Fransa hukukunda istisnâî olan bir vaziyet Alman hukukunda kaide icabıdır. İsviçre kanunu medenisile andan ilham almış olan bizim medenî kanuna gelince: Görürüz ki evlenmek isteyenler için karabet memnuiyeti usul ve fûru arasında mutlak ve civar hısımları arasında üçüncü dereceye kadar olmak suretile mukayyettir. Binaenaleyh dördüncü derecede bulunan civar hısımları yani kardeş çocuklarıyla büyük amcaları, büyük dayıları, büyük teyzeleri, büyük halaları evlenebilirler ve bunlardan sonraki derecelerde bulunan civar hısımlar arasında artık evleviyetle cevaz hükmü cereyan eder.¹⁵⁴

“İslamiyette esasen nikâhın dini eşkâl ve merasimi yoktur”¹⁵⁵ diyen Ebul’ulâ Mardin, medenî nikâh konusunda da yeni medenî kanunun İslam hükümlerine aykırı hüküm içermediğini anlatmakta ve medenî nikâhın yapılmasından sonra dinî nikâh yapılmasının da yasaklanmadığını belirtmektedir.¹⁵⁶

Türk Medenî Kanununun kabulünü birçok açıdan olumlu bularak bilhassa hüsnüniyet kaidesinin zabıta halinde kanunda yer alması, “hakimlere vasi takdir salahiyeti” tanınması, “vahdeti zevce” esasının kabul edilmesi gibi hususlara son derece önem vermekle beraber Ebul’ulâ Mardin, yeni medenî kanunun İslami telakkilere muhalif olma gibi bir amaç taşımadığını çalışmasının muhtelif kısımlarında belirtmektedir. İlaveten Ebul’ulâ Mardin’in, İslam hükümlerini eleştirerek, yeni medenî kanunun bu hükümleri ortadan kaldırmak amacı güttüğünü ifade etmesi söz konusu değildir.¹⁵⁷ Bilâkis Ebul’ulâ Mardin, medenî kanunun “vahdeti zevce,”

154 Mardinî Zade Ebul’ulâ, a.g.e., s. 89-91.

155 Mardinî Zade Ebul’ulâ, a.g.e., s. 19.

156 Mardinî Zade Ebul’ulâ, a.g.e., s. 20.

157 “...Bu dinlerin en yenisi, Muhammet dini idi. Bugün 1360 ıncı yaşına girmiş bulunuyor. İsa dini 1942, Musa dini ise 3500 yıllık bir ömre maliktirler! İnsanlığın bugünkü tekâmülü, ilerleyişi ve ileri hayatının icapları karşısında bu dinlerin hak kuralları pek geri, çok ilksel idi.” (Mahmut Esat Bozkurt,

nikâhtaki karabet engeli, yeni nikâh usulü gibi hususlarını ön plana çıkarak bunların İslami hükümlere karşı aykırılık taşımadığını belirtmektedir. Yeni medeni kanunun İslami hükümlerle kesiştiği noktalarının üzerinde özellikle duran Ebul'ulâ Mardin'in, dönemin sert koşullarından dolayı yeni medeni kanuna güçlü bir eleştiri getirmemesi, birçok akademisyenin tasfiyeye uğradığı üniversite reformunda dahi kadro dışı bırakılmamasının muhtemel sebeplerinden biri olacaktır.

ÜNİVERSİTE REFORMU SÜRECİ

Toplam 240 kişilik darülfünun müderris ve muavin kadrosundan 157'sinin açığa alındığı¹⁵⁸ üniversite reformunun yapılmasının temel nedeni darülfünunun "Kemalist Türkiye'nin kendisinden beklediği ve talep ettiği ödevleri yerine getirecek"¹⁵⁹ durumda olmamasıdır. Özellikle Latin harflerinin kabulü, ortaya atılan dil ve tarih tezleri gibi cumhuriyet döneminde yapılan inkılaplara yeterince sahip çıkmadığı düşünülen darülfünunun yeniden yapılandırılması tartışmaları 1930'ların başlarında giderek şiddetlenmiş, Cumhuriyet Halk Fırkasının 1931 yılındaki kurultayında darülfünun tensikâtı konusunun gündeme taşınmasından iki sene sonra da İstanbul Üniversitesi Kanunu çıkarılmıştır.¹⁶⁰ "1933 İstanbul Üniversitesi Kanunu ile asıl yapılmak istenilen, üniversiteyi parti devleti politikasının içine çekmektir; nitekim bu dönemde muhtariyeti, tüzel kişiliği ve teşkilatı ile diğer sosyal kurum ve kuruluşların aksine Darülfünun, parti denetimi dışında kalabilen ve muhalifleri barındıran tek kurumdur."¹⁶¹ Bu durum,

"Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?," *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944. s. 7).

¹⁵⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010, s. 335

¹⁵⁹ Ernst E. Hirsch, *Hâtıralarım*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s. 338.

¹⁶⁰ Ekmeleddin İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 326.

¹⁶¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, *a.g.e.*, s. 335. Bu süreçte *Kadro* dergisinin "Üniversite Reformunu kamuoyunun gözünde meşru hale getirmeyi kendisine misyon edinmiş" olduğunu belirten Demirtaş, dergi yazarlarından İsmail Hüsrev Tökün, Burhan Asaf Belge ve Şevket Süreyya Aydemir'in darülfünuna yönelik ağır eleştirilerde bulunduklarına dikkat çekmektedir (Aydın Demirtaş, "Sosyolojik Açından 1933 Türk Üniversite Reformu," Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Bursa, 2010). İsmail Hüsrev, darülfünunu inkılabın dışında kalmakla suçlamaktadır: "İnkılabın dışında ve İnkılabı bitaraf kalan cemiyet müesseseleri ve fertler, ancak menfi müesseseler ve menfi fertlerdir. İnkılapta bitaraflık tasavvur edilemez... Bitaraf unsur bitaraf müessese bilerek veya bilmiyerek irticayı desteklemiş olur. Hele bu müessese Darülfünun olursa..." (İsmail

üniversite reformu ile birlikte değişecek ve akademisyenlerin büyük çoğunluğu üniversiteden uzaklaştırılacaktır.

Üniversite reformunun gerçekleşmesinden on gün önce Ebul'ulâ Mardin'in ve Hacı Adil Arda'nın kadro dışı bırakılacağına ilişkin bir haber basında yer almış,¹⁶² bununla birlikte 1 Ağustos 1933 tarihinde Ebul'ulâ Mardin'in kadroda kaldığı; fakat Hacı Adil Arda'nın kadro dışı bırakıldığı yine aynı yayın organında kamuoyuyla paylaşılmıştır.¹⁶³ Bu kısa müddet içinde nasıl bir süreç yaşandığına dair elimizde bir veri olmadığını belirterek, "Darülfünunun ilgasından dolayı 31 Temmuz 1933'te Darülfünun Hukuk Fakültesi Hukuk Medeniye müderrisliğinden ayrıldığı, 1 Ağustos 1933'te Medeni Hukuk ordinaryüslüğüne atandığı"¹⁶⁴ kendisine bildirilen Ebul'ulâ Mardin'in sonuç itibarıyla bu süreçte tasfiye edilmeyen isimlerden biri olduğunu söyleyebiliriz. "Siyasal düzeyde medrese zihniyetinin tasfiyesi olarak sunulan 1933 Üniversite Reformunda"¹⁶⁵ yerini koruyan Ebul'ulâ Mardin'in Andreas Schwarz'ın göreve başlayacak olması sebebiyle kadro dışı kalacağı, üniversite reformundan yaklaşık bir yıl sonra¹⁶⁶ ilginç bir şekilde tekrar söz konusu edilecek, fakat bu da gerçekleşmeyecektir.¹⁶⁷ Ebul'ulâ Mardin'in üniversite reformunda tas-

162 "Darülfünun'dan Hangi Müderrisler Çıkarılıyor," *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1933, s. 1, 4.

163 "Yeni Üniversitenin Kadrosu," *Cumhuriyet*, 01 Ağustos 1933, s. 5.

164 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 107.

165 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 100

166 "Rektör Neşet Ömer B.İn İstifası Teyyüt Etti," *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1934, s. 6.

167 Ayrıca Ord. Prof. Dr. Andreas B. Schwarz'ın, Ebul'ulâ Mardin'in tedris hayatının otuzuncu yıl dönümü dolayısıyla kaleme almış olduğu makaledeki "Burada müdafaa edilen kanaatin, Türk hukuk ilminin muhterem üstadı ve birçok Türk hukukçu nesillerinin yetiştiricisi olan EBUL'ULA MARDİN'in tasvibine mazhar olması ümidini sonda izhar etmeğe müsaade buyrulsun; bu makale, şahsiyetine ve eserine karşı beslediğim samimi ihtiramatımın mütevazı bir nişanesi olmak üzere, sıhhat ve saadet içinde daha yıllarca başarılı ve yaratıcı çalışmalarına devam etmesi hakkındaki en candan dileklerle birlikte kendisine ithaf edilmektedir" (Ord. Prof. Dr. Andreas B. Schwarz, "Türk Borçlar Hukukuna Göre Akdin İhlali Sebebiyle Fesih," Çev.: Bülent Davran, *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası*

fiye edilen isimler arasında yer almamasına karşın, daha önce Ebul'ulâ Mardin'in birlikte çalışma yaptığı bazı isimler (*Kelime-i Tayyibe* dergisini birlikte çıkardığı ilim adamlarından biri olan Babanzade Ahmet Naim, *İlmiyye Sâlnâmesi*¹⁶⁸ ne katlıda bulunmuş isimlerden Ahmet Refik Altınay¹⁶⁹ vd.) üniversiteden uzaklaştırılmışlardır. Bu süreçte Ebul'ulâ Mardin'in üniversite reformu ile ilgili beyan ettiği herhangi bir görüşe rastlamamakla beraber, *Hukuk Dünyası* adlı derginin 1945 tarihli bir sayısında kendilerinin “Müessesemizde Darülfünunun ilgasına kadar ders taktir eden hocalarımızın tayin sırası ile isimlerini yazıp bir liste halinde mecmuanıza ithaf etmeyi muvafık buldum”¹⁶⁹ demesinin kanaatimizce bir anlam taşıdığını da ayrıca belirtmeliyiz.

EBUL'ULÂ MARDİN'İN ÖĞRETİM METODU

Üniversite reformu dahil olmak üzere üniversitedeki görevine ariksız olarak devam eden Ebul'ulâ Mardin'in Hukuk Fakültesindeki yılları, kendisinin öğrencisi olup hocalarının vefatının ardından yazı yazanlar tarafından, daha çok kendisinin öğretim metodu ve öğrencileriyle kurmuş olduğu ilişki temelinde söz konusu edilmektedir. Öğrencileri, özellikle Ebul'ulâ Mardin'in öğretim metodundan bahsetmekte, hocalarının öncelikle kendilerine “hukuk zevki” aşalamaya çalıştığını ifade etmektedirler. Sungurbey, hocasının öğretim metodu ile ilgili olarak “Ebul'ulâ Mardin'in öğretim metodu, üstün bir pedagojik değer taşımaktadır. Derslerinde daima basitten mürekkebe doğru gider, birçok hukuk kurallarını ‘ana kaide’ dediği prensiplerine irca eder, münferit mes‘elelerin çözümünde Mecelle'nin yazılı mantık mâhiyyetinde olan en genel, en soyut ‘külli kaidelelerinden, yeni hukukun ana-düşüncelerini, temel ilkelerini, özelliklerini de azamî dikkatle göz önünde tutarak yararlanır, bir meselenin öğrencilerine çetin geldiğini, iyice kavranamadığını derhal sezer ve ‘Bakışlarınızdan

Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebul'ulâ Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 793). ifadesi de Ebul'ulâ Mardin'in Alman hocalarla aynı çatı altında bulunarak kıymetini onlara da takdir ettirmesinin (Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 100). bir örneği olacaktır.

¹⁶⁸ Ahmet Refik Altınay yaşamının son yıllarını sefalet içinde geçirecek ve sahip olduğu kütüphaneyi de peyderpey satmak zorunda kalacaktır.

¹⁶⁹ “Ahmed Salâhaddin Hakkında İki Mektup: Sayın Hocamız Ebul'ulâ Mardin'in Mektubu,” *Hukuk Dünyası*, Sayı: 4-5, Ocak-Şubat 1945.

mes'elenin gaamız geldiğini anlıyorum, biraz canlandırayım' diyerek ilgi çekici örneklerle mes'eleyi açıklar, böylece öğrencilerine hukukî düşünüş kabiliyeti vermek ve kendi deyimiyle 'hukuk zevki' aşlamak amacını güderdi"¹⁷⁰ demektedir. Ebul'ulâ Mardin, öğrencilerine "çok bilgi vermekten ziyade esaslı bilgi vermeyi, hukuk zevkini aşlamayı, onlara hukuk terbiyesi kazandırmayı ve böylece herhangi bir hukuk meselesini bütün inceliklerini bularak çözebilecek kabiliyette hukukçular yetiştirmeyi"¹⁷¹ gaye edinmiştir.

Ebul'ulâ Mardin'in öğretim metodu ile ilgili olarak üzerinde durulan bir diğer husus, kendilerinin mukayeseye çok önem vermesidir. "Ebul'ulâ Mardin, hukukî mes'eleleri daima tarihi ve mukayeseli metotla incelemek sûretiyle büyük bir külli ihata kudreti göstermiştir"¹⁷² diyen Sungurbey, hocasının "hukukî mes'eleleri incelerken, öğrencilerine, eski Roma hukukundaki, kendi deyimiyle 'evvelki hukukumuzda'ki, Fransız ve Alman hukukundaki çözümleri"¹⁷³ de gösterdiğini, ayrıca "İsviçre-Türk şârih ve yazarları arasındaki görüş ayrılıklarını"¹⁷⁴ da belirttiğini ifade etmektedir. Yine bu hususta Ebul'ulâ Mardin'in öğrencilerinden biri olan Recai Seçkin de hocası için "derslerinde bir hukukî meselenin sadece kanunumuz bakımından nasıl halledilmiş olduğunu söylemekle kalmaz, Fransız ve Alman kanunlarına ve İslam hukukuna göre de nasıl halledilmiş bulunduğunu söyleyerek mukayeseye pek önem verirdi" ifadelerini kullanmaktadır.¹⁷⁵

170 İsmet Sungurbey, "Önsöz," Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXVIII.

171 Recai Seçkin, "Ebul'ulâ Mardin ve Eserleri," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 184.

172 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXVIII.

173 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXVIII.

174 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXVIII.

175 Recai Seçkin, "Ebul'ulâ Mardin ve Eserleri," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, No: 2, Haziran 1958, s. 183. Bu noktada mukayeseli metodu kullanarak Ebul'ulâ Mardin'in 'geçiş hukuku' bakımından önem arz eden çalışmalar yapmasının Mustafa Kemal Atatürk'e de şikayet edildiğini; fakat Atatürk'ün "Ebul'ulâ Bey, evvelki hukukumuzla yeni hukukumuz arasındaki köprüyü kuruyor" (İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXVIII). diyerek Ebul'ulâ Mardin'e ilişkin menfi bir tasarrufta bulunmadığını belirtmeliyiz. Kanaatimizce bu durum, Ebul'ulâ Mardin'in yeni medeni kanunun bir anlarında meşrulaştırılmasını ve 'geçiş hukuku' sağlanmasını en iyi şekilde yapabilecek hukukçuların başında gelmesi ile açıklanabilir.

Osmanlı döneminde köklü bir eğitim görmesinin, İslam hukukuna vâkıf olmasının,¹⁷⁶ “Osmanlı hukukundan başka Batı hukukunu ve pozitif Türk hukukunu da bilmesi”nin¹⁷⁷ katkısıyla Ebul'ulâ Mardin'in, derslerinde hukuki meseleleri mukayeseli metodla ele alması ve dersine katılanlara “hukuk zevki” aşılama çabası öğrencileri tarafından özellikle üzerinde durulan iki husustur. Bunun yanı sıra öğrencilerinin, Ebul'ulâ Mardin'in kendileri ile kurmuş olduğu ilişkiyi de hayırla yâd ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Öğretim metodu “üstün bir pedagojik değer”¹⁷⁸ taşıyan Ebul'ulâ Mardin'in öncelikle “takrirlerinde talebenin iyi anlayabilmesi için her meseleyi en ince teferruatına kadar”¹⁷⁹ açıklayarak “bu hususta büyük bir titizlik ve itina”¹⁸⁰ göstermesi öğrencilerine verdiği kıymete işaret etmektedir. Öğrencilerine “nur-ı aynım” diye hitap eden, derslerini hiçbir zaman aksatmadan yapan, ayrıca “Fakülte'de ders başlamadan önce meraklılarına sabah 8-9 arası ders”¹⁸¹ veren Ebul'ulâ Mardin, emekliliği döneminde kendileriyle yapılmış olan bir röportajda da öğrencilerini “evlatları” olarak gördüğünü ifade etmiştir.¹⁸² İçlerinden güç şartlarda oku-

176 Cevdet Yavuz, “Ebul'ulâ Mardin,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 10., İstanbul, 1994.

177 Cevdet Yavuz, a.g.m.

178 İsmet Sungurbey, *Ebul'ulâ Mardin*, İstanbul, Kültür ve Turizm ve Bakanlık Yayınları, 1988, s. 40.

179 Semiha Omay, *Huzûr Dersleri ile İlgili Konuşmalar*, İstanbul, Hüsnütiyat Matbaası, 1965, s. 6. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ebul'ulâ Mardin'in derslerinde konuları ayrıntılarıyla anlatması ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Öğrenciler onun dersinden çok korkarlardı. Nedeni de, medeni hukuk konularının en ince ayrıntılarına girmesiydi. Osmanlı döneminde şeriata dayanan eski hukuk ve Mecelle ile yetişmiş, uzun yıllar bunları okutmuş olduğu halde, İsviçre örneğine göre hazırlanmış olan medeni kanunu açıklamalı olarak okutmak ona zor gelmemişti. Bunun nedenlerinden biri, kendisinin gerçek bir hukukçu kafası taşıması, ikincisi de kafa yapısının, yalnız hukukta değil her alanda yeniliklere açık olmasıydı. Çok güçlü bir belleği vardı. Mecelle'nin ve eski gayrimenkul hukukunun bütün ayrıntıları canlı olarak yaşardı belleğinde. Tipki bunun gibi, Türk Medeni ve Borçlar Kanunu'nu da çabuk öğrenmişti. Yalnız ders anlatma yöntemi, ayrıntılı bir yöntemdi.” (Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, “Gerçek Hukuk Bilgini Ebul'ulâ Mardin'den Anılar,” *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1982, s. 2).

180 Semiha Omay, a.g.e., s. 6.

181 İsmet Sungurbey, a.g.e., s. 43.

182 “-Eskiden çok erken fakülteye gidip, meraklılarına, sabahleyin 8-9 arası ders yapardım. Şimdi ne yaparsınız, yaş 70'i çoktan aştı.

- Eski talebeleriniz ile yeni talebeleriniz arasında farklar buldunuz mu?

- Hepsi de evlâdım olduğu için tefrik edemem. Siz de ileride evlât sahibi olursanız, böyle bir tefrikini yapılamayacağını görürsünüz. Hoca ile talebe arasında garip bir bağ oluyor. Seneler oluyor, kızımın Champ Elysée'de dolaşıyorduk. Sık sık talebelerime rastlıyor, konuşuyorduk. Kerimem, ‘Baba, dedi, tersini döndü, kendimi Beyoğlu caddelerinde hissettim.’ Hocalığının yegâne mükâfatı, talebelerimin beni sevmesi, hatırlamasıdır. Yoksa, hocalık çekilir şey değildir. Bir gün gene Floransa'da

mak durumunda olanlara yardım etmesi, tüm öğrencilerine karşı müşfik bir tutum sergilemesi, onlara hoşgörölü ve nazik davranması kendilerinden büyük bir saygıyla bahsedilmesinin önemli sebeplerindendir. Öğrencisi İsmet Sungurbey hocasının nezaketinden şöyle bahsetmektedir:

Hazreti Peygamberin dünyanın en nâzik insanı olduğunu, hiç kimseye mübarek yüzünü çevirmeden hitab etmediğini belirtirler, kendileri de herkese gülyüzle ve en büyük nezaketle davranırlardı. Daha Fakülteyi yeni bitirip asistanı olduğum ilk günlerden başlayarak nâciz şahsıma daima “zâtı âliniz, beyefendi” diye hitab etmişler, bir kere bile “siz” dememişlerdi.¹⁸³

Ebul’ulâ Mardin’in nezaket örneği bir diğer davranışını da Kenan Tunçomağ anlatmaktadır:

Hukuk Fakültesi’nin iki tarafı ağaçlı ve bakımlı bahçesinden ders bitiminde öğle yemeği için Profesörler Evi’ne giderken fakültemizin ve hatta bitişliğimizdeki İktisat Fakültesi öğrencilerinin saygılı selamlarını, küçük fötr şapkasını çıkarıp güler yüzle ve hafif eğilerek kabul ederdi. Hatta öğrencilerin bazıları, hocamızın küçük ve sivri sakalını ve selam veriş tarzını çok beğendikleri için, biraz ilerde önüne çıkıp tekrar selam verirler ve hocanın yine aynı şekilde gülen yüzölü tebessümölü ile selamlayışından çok hoşlanırdı.¹⁸⁴

Turgut Akpınar ise hocasının kendisine ne kadar hoşgörölü davranışını şöyle anlatmaktadır:

Günün birinde Nişantaşı’nda oturduğölü, Nişantaşı Apartmanı’na gittiğim günölü unutmama imkân yoktur. Salona alındım. Biraz son-

gezerken, bir de baktım, karşıdan birisi alabildiğine koşarak bana doğru geliyor. Baktım, bir eski talebem. Amerikalılarla vazife dolayısıyla berabermiş. Beni görölüne, onları orada bırakıp, bana koşmuş. Hatıra gelmedik yerlerde, insan talebelerine rastlıyölü.” (Selma Yazoğlu, “Ord. Prof. Ebul’ulâ Mardin: O Unutulamayacak İdeal Bir İnsandır,” *Yirminci Asır*, Sayı 232, 1957, s. 8).

183 İsmet Sungurbey, *Ebul’ulâ Mardin*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 26

184 Kenan Tunçomağ, “Ord. Prof. Ebul’ulâ Mardin Beyefendi Kimdir?” *Mardinîzadeler ve Büyük Âlim Ebul’ulâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 73.

ra hocam, sarı renkli bir robdöşambr ile geldi. Kısa bir süre sonra hizmetçi kadın içeri girince, “*Evlâdım kahveniz nasıl olsun?*” diye kendisi sordu ve benimle konuşmasını sürdürdü. Ben o zamanlar çok sıkılğan bir gençtim, kahveyi herhalde şaşkınlıkla istemiş olmalıyım. Kahvemini daha yarısına gelmiştim ki, birden Ramazan ayında bulunduğumuzu hatırladım. Hocamızın dinî vecibelerini tam olarak yerine getiren bir Müslüman olduğunu duymuştum. Çok büyük bir saygı beslediğim bu insanın niyetli olduğu kesindi. Ben yaptığım gafı fark ettiğimde, iş işten geçmişti. Boncuk boncuk terlemeye başladım, fincanı yavaşça masaya bırakıp, teşekkürlerimle oradan nasıl kaçtığımı bugün bile sıkıntı içinde hatırlıyorum.¹⁸⁵

Recai Seçkin de Ebul’ulâ Mardin’in güç durumda olan öğrencilerine yardım etmesine bir örnek olarak şu olaya makalesinde yer vermektedir:

Rahmetli, değerli gördüğü gençleri korumaktan ve onlara yardım elini uzatmaktan zevk duyardı. Geçen yıl bir arkadaş toplantısında hiç tanımadığım bir zattan şunu duydum: Bu zat, Hukuk’da okuyabilmek için çalışarak hayatını kazanmak mecburiyetindedir. Her çareye başvurur, fakat çalışacak bir yer bulamaz. Nihayet, Üstaddan bir iş için yardım etmesini rica eder. Üstad o zamanlar Şirket-i Hayriye adındaki vapur işletme şirketlerinin çok sözü geçen uzuvlarından birisidir. Kendisini şirkete çağırır. İlk seferinde iş yoktur. Bir hafta sonra yine çağırır öğrenci gider fakat yine iş yoktur. Rahmetli, öğrenciye kendi parasından yardım teklif eder ve bunun ödünç olduğunu söyler. Öğrenci her ay şirkete giderek rahmetliden ihtiyaçlarını karşılayacak belli miktardaki parayı almaktadır. Öğrenci, okumasını bitirip hukuk mezunu olunca hem teşekkür için, hem de borcunu ödeme şeklini görüşmek üzere Rahmetliye gider. Aldığı cevap şudur: Hoca, paraları geri almayacaktır. Fakat eski öğrenci, mali durumu elverdiği zaman, kendi hesabına muhtaç bir öğrenciye yüksek tahsil

185 Turgut Akpınar, *İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Temmuz 2004, s. 13.

yaptıracaktır. Aradan yıllar geçer. Eski öğrencinin kazancı düzelir. O da bugün Teknik Üniversitede bir öğrenci okutmaktadır.¹⁸⁶

Ebul'ulâ Mardin'in isminin etrafında "hürmet halesi"nin oluşmasına sebep olan pek çok hatıra vardır.¹⁸⁷ "Profesörlüğü sırasında, sınıfta kalan bazı öğrencilerince tabanca ve bıçakla tehdit edildiği halde, asla soğukkanlılığını kaybetmediği ve daima tatlı dil ve güler yüzle öğrencilerinin gönüllerini fethederek hareketlerinden dolayı pişmanlığa sürüklediği bizim kuşakların hâlâ hâfızasında canlıdır"¹⁸⁸ diyen Yusuf Mardin, dilden dile dolaşan bir anekdota Ebul'ulâ Mardin'in öğrencilerinden biri olan Recai Seçkin'den alıntı yaparak yer vermektedir:

Öğrencilerden bir rahmetli, üstadın okuttuğu bir dersin imtihanı sırasında her nedense sesiyle ve hareketleriyle üstadı taklit ederek cevap verir. Bu durumdan sinirlendiği yüz çizgilerindeki değişikliklerden anlaşılır amma uzun süren cevap vermesi sırasında öğrenciye karşı üstad hiçbir şey demez. Öğrencinin cevabı bitince hoca, imtihanı dinleyen öğrencilerden birine Fakülte Umumi Kâtibini çağırmasını rica eder ve Umumi Kâtip gelince "... efendi, imtihan sırasında müderisini taklit etmiştir. Hakkında zabıt tutmanızı rica ederim" der. O günkü imtihanlar biter ve o zaman usulden olduğu üzere, hemen o gün imtihan notları okununca taklitçi zat, kendisine 10 numara verilmiş olduğunu öğrenir ve hayret eder. Hemen rahmetli üstadı bularak "efendim bu nasıl olur? Bana on vermişsiniz" der. Aldığı cevap şudur: "Nur-ı aynım, ben sizi bilgidan imtihan ettim, edepten değil."¹⁸⁹

Adalet ve nezaket duygusunun bir arada tezahür ettiği bu hadise, Ebul'ulâ Mardin'in şahsiyetinin anlaşılabilmesi açısından önem arz etmektedir. Ebul'ulâ Mardin'in öğrencilerine karşı tutumu, onun genç-

186 Recai Seçkin, a.g.m., s. 186.

187 Kemal Reisoglu, "Ebul'ulâ Mardin'in Şahsiyeti, Hayatı, Eserleri," *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt: XXXI, Sayı: 3-4, Sermet Matbaası, Mart-Nisan 1957, s. 58.

188 Yusuf Mardin, *Kocataş Yalısı Anıları*, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 42.

189 Recai Seçkin, a.g.m., s. 186.

leri yetiştirmeye yönelik çabasının bir ifadesidir. Ebul'ulâ Mardin için "Adam yetiştirmeye pek önem verir, genç istidatları bulup çıkarır, onları Üniversiteye kazandırmak için elinden gelen çabayı gösterirlerdi"¹⁹⁰ diyen Sungurbey, kendisini de üniversiteye alan kişinin hocası Ebul'ulâ Mardin olduğunu anlatmaktadır.¹⁹¹ İlâveten üniversitedeki görevine yeni başlayan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu'na mesleğinin ilk yıllarında yardımcı olan hoca da Ebul'ulâ Mardin'dir.

1934 yılının Mart ayında Avrupa'daki hukuk öğrenimimi bitirip Türkiye'ye döndüğümde içim büyük umutlarla doluydu. Çok geçmeden bu umutlar iğne batırılmış balon gibi söndü. Pekiyi dereceyle bitirdiğim Ankara Hukuk Fakültesi'ne pek yanaştırmadılar. İstanbul Hukuk Fakültesi'ne atandığımda ise o dönemin rektörü Prof. Dr. Neşet Ömer İrdelp ve Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Tahir Tancer beni iyi karşılamadılar... İstanbul Hukuk Fakültesi'nde ilk elimden tutan insan, rahmetli Ebul'ulâ Mardin oldu. Sözlü sınavlar başlayınca beni de yanına alarak sınav salonuna götürdü, öğrencilere sorular sordurdu ve böylece Ankara Hukuk Fakültesi'nden mezun olduğum için hiçbir öğretim üyesini yakından tanımadığım ve yadırgadığım İstanbul Hukuk Fakültesi'ne beni alıştırırdı.¹⁹²

Ayrıca Ebul'ulâ Mardin, üniversitedeki doçentlere karşı da samimi bir tavır sergilemekte ve büyük bir incelikte bulunarak kendilerini ara sıra evine davet etmektedir: X

Doçentlik zamanımda Fakülte'de benimle birlikte beş doçent idik. Hepimizi birlikte yazın, ara sıra Sarıyer'deki Kocataş yalıasına çaya

¹⁹⁰ İsmet Sungurbey, *Ebul'ulâ Mardin*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 28.

¹⁹¹ "Ebul'ulâ Mardin, sınıfta sorduğu bir soruya verdiği cevabı pek beğenmiş, yanındaki asistanlarına dönerek: "Efendinin numarasını alınız, lütfen." demişti ki, bu olay beni son derece duygulandırıp mutlandırmıştı. Bundan sonra yüksek ilgi ve teşviklerini esirgemeyen Ebul'ulâ Mardin, Fakülteyi bitirince gene elimden tutmuşlar ve birtakım güçlükleri yenerek kendi kürsülerinin asistanlığına tayin ettirmişlerdi. Kendilerinden, değerli şahsiyetlerin gerek Üniversite öğretim üyeliğine alınmaları, gerekse Üniversite öğretim üyeliğinden çıkarılmamaları için mücadele ettiklerini duymuş, seçkin şahsiyetlerin Üniversiteye kazandırılmamalarına da üzüldüklerini görmüştüm" (İsmet Sungurbey, *a.g.e.*, s. 28).

¹⁹² Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, "Gerçek Hukuk Bilgini Ebul'ulâ Mardin'den Anılar," *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1982, s. 2.

çağırırdı. Orada ünlü Selanik Savcısı ve eski Osmanlı Adalet Bakanları'ndan Necmettin Molla (Kocataş) ile de tanıştım. Bu zat Ebul'ulâ Mardin'in kayınbabası idi ve gururlu edasına karşın, bizlere çok alçakgönüllü davranırdı. Damadı Ebul'ulâ Bey ise onun yanında çok saygılı, az konuşan bir genç tutumu içinde olurdu. Böyle olunca bizler çoluk-çocuk gibi hissederdik kendimizi. Eski büyüklerde Osmanlı evi ortamının ne kadar merasimli olduğunu orada kendi gözlerimle görüp yaşadım.¹⁹³

Ebul'ulâ Mardin'in öğrencileri ile kurmuş olduğu ilişkinin yanı sıra fakülte'deki diğer hocalar ile kurmuş olduğu ilişki de üzerinde durulmaya değer bir husustur. Hukuk Fakültesi hocalarının Ebul'ulâ Mardin ile kurmuş olduğu ilişki derin bir saygı üzerine inşa edilmiştir.¹⁹⁴ Mehmet Ali Aybar da Uğur Mumcu'ya verdiği bir röportajda Ebul'ulâ Mardin'e Hukuk Fakültesinde duyulan saygıdan bahsetmektedir.¹⁹⁵ Ayrıca kendilerinin öğrencisi olan Hukuk Fakültesi Dekanı Sıddık Sami Onar'ın Ebul'ulâ Mardin'in tedris hayatının otuzuncu yıldönümü¹⁹⁶ için kaleme aldığı önsöze de bu bağlamda işaret edilebilir.¹⁹⁷ Cemil Bilsel ise Ebul'ulâ Mardin'in üniversite senatosundaki saygın konumundan söz

193 Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, a.g.y., s. 2.

194 Schwarz'ın aksine Hirsch'in, bir istisna olarak, Ebul'ulâ Mardin'den bahsederken "Profesör Mardin'in etkisi altındaki tutucu unsurlar" şeklinde bir ifade kullanması, kendisinin Ebul'ulâ Mardin'e karşı menfi bir tutum içerisinde olduğunu göstermektedir (Ernst E. Hirsch, *Hâtıralarım*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985, s. 269).

195 "O yıllarda hocalara karşı çok saygılıydık. Örneğin Ebülulâ hocamızın, Dekan Sıddık Sami Onar dahil, hemen herkes elini öperdi. Alışık olmadığım için ben öpmezdim. Ve çok üzüldüm. Ebülulâ Bey bunu saygısızlık sayıyor diye." ("TIP Kurucuları Aybar'ın Evini Karakola Sordular," *Cumhuriyet*, 09 Mart 1986, s. 6).

196 Ebul'ulâ Mardin'in tedris hayatının otuzuncu yıldönümü için hazırlanan esere basında da yer verilmiştir: "Bugün İstanbul Üniversitesi Ordinaryüs profesör Ebülulâ Mardin'in meslek hayatının 34 üncü yılını kutluyor. Hak ve adalet kürsüsünde otuz dört yıl fasılasız, yorulmadan, usanmadan hakkın sesini yükselten profesör faziletile ve diğer meziyetlerle de memleket gençliğine daima canlı bir örnek olmuştur." ("Otuz Dört Yıllık Hukuk Profesörü," *Cumhuriyet*, 17 Mart 1944, s. 1)

197 "Fakülte, değerli hocasının otuz senelik şerefli meslek hayatı önünde sevgi ve saygı ile eğilmekle bahtiyardı...Hukuk Fakültesi profesörleri ve doçentleri bu armağanlarıyla aziz meslekdaş ve hocalarına ilim hayatındaki değerli hizmetlerinin ve öğrenmekte ve öğretmekte kendilerine ettiği büyük yardımların şükranını sunmak istiyorlar. Hepimizin candan dilediğimiz; aziz meslekdaşımızı ve sayın hocamızı uzun seneler sağlıklı önmümüzde, nurlu rehberliğinde görmektir." (Sıddık Sami Onar, "Önsöz," *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medeni Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül'ulâ Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944).

etmekte ve Ebul'ulâ Mardin için "Darülfünun divanının en seçkin üyesi idi. Buradaki çalışmaları ile de Büyük İlim Evini çok değerlendirmiştir"¹⁹⁸ demektedir. İstanbul Üniversitesinde 1923-1933 yılları arasında rektörlük vazifesini üstlenen İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu da Ebul'ulâ Mardin için "Ebul'ulâ Bey'e çok inanırım. O, hukuki anlayış denilen felsefi anlayışı hakıyla, yüksek bir yetki ve soylulukla temsil eden bir kişidir. Son derece gönüllü bir insandır. Beni bütün idari faaliyetimin hukuki aşamalarında aydınlatıp, durmayıp yol gösteren kendisi olmuştur. Manevi hocam, üstadımdır"¹⁹⁹ ifadelerini kullanmaktadır. Hukuk Fakültesi hocalarının duydukları derin saygıya karşılık Ebul'ulâ Mardin de meslektaşlarına karşı Yusuf Mardin'in işaret ettiği üzere²⁰⁰ son derece hatırsınastır. Bayramlarda diğer hocaları, yaşça küçük olmalarına rağmen, ailece ziyaret etmeyi bir görev bilen Ebul'ulâ Mardin'in bu davranışı da gerçek anlamda bir nezaket örneğidir.

Bilsel'in "Talebe iken hocalarını sever, mektebini sever, derslerini severdi; hocalığında talebesini sevdi, Fakültesini sevdi, derslerini sevdi. Yüceldi ve yüceltti. Otuz yıllık öğretim hayatının etrafında, takdir edilmekten, sevimekten ve sayılmaktan örülmüş bir şeref hâlesi vardır"²⁰¹ dediği Ebul'ulâ Mardin'in 42 yıllık öğretim hayatından sonra emekli olması da fakültede üzüntüyle karşılanacaktır. Fakültede vermiş olduğu son derse katılan öğrencilerinden biri olan Turgut Akpınar, o günü şöyle anlatmaktadır:

198 Cemil Bilsel, "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber," *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümünü Hatırası Olmak Üzere Medeni Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebul'ulâ Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 106. "1919'da oluşturulan Darülfünun Divanı, 1933'te Üniversite Kurulu, daha sonra da Üniversite Senatosu olmuştur." (İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım*, Yay. Haz.: Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya Yayınları, Ekim 1998, s. 332).

199 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, a.g.e., s. 275.

200 "Terbiye ve nezaketi o derece üstün bir seviyedeydi ki, bazı tanıdıkların bu ince hareketler karşısında utanç duydukları, mahcup ve muazzap oldukları yolunda sözler söylediklerini hatırlarım. Söz gelişi, odaya giren yaşça kendisinden çok küçük biri olsa bile, selâmlamak için oturduğu yerden kalkardı. Kendi yetiştirdiği vefalı öğrencilerinden Profesör Sıddık Sami Onar'a kendi hocasıymışçasına son derece riayet gösterirdi. Bayramlarda ailece bütün Hukuk Fakültesi Profesörlerini ziyaret etmeyi, bunun iadesini beklemeksizin, bu nazik görevi yerine getirmeyi kendisine bir ilke edinmişti" (Yusuf Mardin, a.g.e., s. 43).

201 Cemil Bilsel, a.g.m., s. 106.

Aradan neredeyse yarım yüzyıl geçmiş. 1951 yılının ılık bir mayıs günüydü... Ders yılı sona ermek üzere olduğundan, imtihanlara hazırlanmak için derse gelenler azaldığı halde, Ebul'ulâ Bey'in derslerine her zaman olduğu gibi ilgi devam ediyordu. Bunun bir sebebi de, onun derslerinde not tutmanın gerekli olduğuna olan inancı-mızdı. O gün hocamızın üst üste iki dersi vardı. İlkini her zaman olduğu gibi ilgiyle dinledik, notlar aldık. Hoca'nın hâlinde bir de-ğişiklik sezip sezmediğimi şimdi hatırlamıyorum. İki ders arasında uzunca bir teneffüs vardı. Sıralarımızda oturmuş çene çalıyorduk ki, hocanın asistanı Feyzi Feyzioğlu: (ki sonradan profesör olan, Kâzım Karabekir Paşa'nın damadı bu beyefendi insanı 1983'de feci bir uçak kazasında kaybettik)...“Arkadaşlar, önümüzdeki ders hoca-mızın fakültemizde vereceği son dersidir. Kendisi hukuk hocalığını biraz sonra noktalamış olacaktır. Onun konuşmasını müteakip içi-nizden birinin bir konuşma yapması uygun olur sanırım” mealinde konuştu. Yüzü sararmıştı, heyecan içinde olmalıydı. Şimdi heyecan sırası bize gelmişti... Daha çok hocamıza karşı olan saygım yüzün-den inanılmaz bir cesaret göstererek: “Ben konuşurum” dedim... konuşmamda temas etmek istediğim hususları sıra ile söyleyip unutmamak için satır başları hâlinde not ettim.

Her zaman çok güzel ders anlatan hocamızın yaptığı ayrılış konuşmasından hemen hiçbir şey hatırlamıyordum. Yüreğimi titreten tek cümle hariç: “42 yıl süren hocalık hayatım şu anda sona eriyor.” Neden bilmiyorum, bu cümle hemen hemen 50 yıl geçmesine rağmen unutulmadan aklımda kalmış. Hocamız Hukuk Fakültesi'ndeki 42 yıllık bir hizmetten sonra o gün ayrılıyordu. Bu sarsıcı bir olaydı. Nihayet Feyzioğlu, “Hadi çık, konuş” der gibi bana belli belirsiz işaret ettiğinde... sallanarak yüksekçe olan büyük kürsüye çıktım.

Konuşmaya başladığımda, bendeki heyecan çevreme de sıçradı, kürsünün bir köşesinde oturan Feyzioğlu ağlıyordu. Ben pek far-kında değildim ama arkadaşlardan da ağlayanlar olmuş. Kendim de titreyen bir sesle yaptığım bu konuşmamdan şu anda bir cümleyi

iyice hatırlıyorum: “Bizlere, zevk-i hukukîmizin hangi şıkla tercih ettiğini soran şen kahkahalı ses artık bu sınıflarda duyulmayacaktır.” Bunun anlamını hocanın dikkatli talebeleri iyi bilirler. O, bir hukukî problemin muhtelif hukuk sistemlerindeki çözüm şekillerini örneklerle anlatırken, bize hangi çözümü seçtiğimizi sorar ve sonra da belirli bir gruba hitaben: “Sizler, ecdâdımızın da gittiği yolu ve hâl tarzını buldunuz” der, göbeğini hoplatarak tatlı tatlı gülerdi. “Zevk-i hukukî” deyimini severek, sıkça kullanırdı... Biraz sonra hocamızın asistanı gelerek Hoca’nın beni kürsünün arkasındaki dinlenme odasına çağırdığını söyledi. Odaya girince hocamın elini öptüm... Hoca bana iltifat edici sözler söyledi.²⁰²

Akpınar’ın bu sözlerle aktardığı günün ardından Ebul’ulâ Mardin, o sıralarda Ankara’da milletvekilliği görevinde bulunan oğlu Yusuf Mardin’e yazmış olduğu 21 Mayıs 1951 tarihli mektupta bu günden bahsedecektir:

Dün öğleden sonra fakülte tatile girdi. Son iki saat ders takrir eyledikten ve talebeden birinin heyecanlı hitabesini de dinledikten sonra 42 yıllık tedris hayatıma nihayet vermiş oldum. Hâzâ min fazlı Rabbi! Cenâb-ı Hak her derste ben kulunu teyyidat-ı suphaniyyesine mazhar kıldı. Büyük Allah’ımın lütuf ve keremidir ki bizi yâr ü ağyâra sevdirdi. Bu fani hayatta bundan büyük bir nimet olur mu? Bâki kalan bu kubbede bir hoş sada imiş.²⁰³

Tedris hayatı ile ilgili bahse son vermeden önce, Ebul’ulâ Mardin’in üniversitesi için yapmış olduğu bir hizmetten de bahsetmek istiyoruz: İstanbul Üniversitesi eski rektörlerinden İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *Hayatım* adlı eserinde Hıdiv İsmail Paşa’nın kızı Prenses Fatma Hanım’ın Mısır’daki topraklarının onda birini Darülfünun’a vakfettiğini; ancak Mısır yönetiminin bu vasiyete karşı çıkmasından dolayı üniversitenin bu vakfiyeden yararlanamadığını belirtmektedir.²⁰⁴

202 Turgut Akpınar, *a.g.e.*, s. 10-13.

203 Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 43.

204 İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, *a.g.e.*, s. 379.

Prenses Fatma Hanım'ın mülkünün bir kısmını üniversiteye vakfetmesinin gerekçesini Ebul'ulâ Mardin'den öğrenerek bizlere aktaran Yusuf Mardin, Mısır Hıdivi İsmail Paşa'nın Mısır veraset usulünde kardeşi dışarıda bırakan ve hıdivliği tamamen oğluna inhisar ettiren bir değişikliği Babiali'nin desteğiyle sağladığını ve sahip olduğu durumu pekiştirmek için ihlanda bulunduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Hıdiv İsmail Paşa, kızı Prenses Fatma Hanım'ı da bu yolda teşvik etmiş ve Prenses Fatma Hanım Harbiye ve Bahriye Mektepleri ile Üniversiteye de yardımda bulunmuştur. Bununla birlikte "padişahlığın ve halifelüğün kaldırılması üzerine Mısır Vakıflar İdaresi, Darülfünun'un hilafet ve saltanat merkezi olan bir yerin Darülfünunu olmaktan çıktığı cihetle vakfiye hükümlerince vakıftan artık istifade edemeyeceği yollu bir bahane ile Darülfünun'un vakfa karşı olan alacağını ödemekten kaçınır."²⁰⁵

Söz konusu bu durumu telâfi edebilmek amacıyla da rektörlük makamı, 8 Haziran 1935 tarihinde Ebul'ulâ Mardin'e konu ile kanaatlerini bildirmelerini rica etmiş, (Bu sıralarda İstanbul Üniversitesi Rektörü, Ebul'ulâ Mardin'in de sınıf arkadaşı olan Cemil Bilsel'dir). Ebul'ulâ Mardin'in de cevaben "sorunun ancak dava yoluyla çözümlenebileceğini ve vakıflarda galle (gelir) mürur-u zamanı 15 yıl olarak saptandığına göre, bu olayda geriye ancak altı ay kadar bir süre kaldığı göz önüne alınarak derhal dava açılmasının yerinde olacağını"²⁰⁶ bildirmesi üzerine Kahire Şer'iye Mahkemesi'nde İstanbul Üniversitesi adına Mısır Evkaf Nezareti aleyhine dava açılmıştır. Kahire Şer'iye Mahkemesi'nde görülmekte olan davanın üçüncü oturumunu izlemek ve raporla görüşlerini sunmak amacıyla Ebul'ulâ Mardin Mısır'a gitmek üzere yola çıkmış ve durum kamuoyuyla da paylaşılmıştır²⁰⁷

İstanbul'un hilâfetin ve saltanatın merkezi olmaktan çıkmasından dolayı üniversitenin vakıf gelirlerinden yararlanamayacağını savunan Mısır Evkaf Nezaretinin görüşüne karşı Ebul'ulâ Mardin, Dar'ül-hilâ-

205 Recai Seçkin, a.g.y., s. 185.

206 Yusuf Mardin, "İbnülemin'le Mısır Yollarında...", *Yıllarboyu Tarih*, Cilt:8, Sayı:1, İstanbul, Ocak 1982, s. 57.

207 *Cumhuriyet*, "Üniversitemizin Hakkı Alınacak," 12 Mart 1936, s. 5.

fe'nin sıfat değil, isim olduğunu²⁰⁸ savunmaktadır. Ayrıca "vakfa hakkı olmak hali bir sıfatla nitelendirilenin, günün birinde o niteliğini yitirmesi vakfa olan hakkından yoksunluğunu"²⁰⁹ gerektirmemektedir. Sıfatın sürmesi galleye hak kazanmanın şartı değildir.²¹⁰ Yusuf Mardin, "Esasen vakfiyede ismin ya da suri Halifelîğın son bulmasıyla istihkakın da zail olacağı yolunda özellikle sevk edilmiş bir hüküm bulunmuyordu. İstanbul makam-ı hilafet bulundukça tarzında deyimler bile vakfiyede göze çarpmıyordu"²¹¹ demektedir. Her iki tarafın görüş ayrılıklarından kaynaklanan bu meselenin çözüme kavuşmasında Ebul'ulâ Mardin çok önemli bir rol oynamıştır. Mısır'da bulunduğu sırada Kahire müftüsü ile bir görüşme gerçekleştiren Ebul'ulâ Mardin'in bu görüşmesini Cemil Bilsel şöyle anlatmaktadır:

Kahire müftüsü ile görüşürken, müftü İstanbul ahvalinden bahs açmış. O sırada bir kasırganın eski köprüyü alıp götürmüş olması sebebiyle İstanbul'un tek köprülû kalmış olduğunun da bahsi geçmiş. Profesör Ebul'ulâ derhal bunu fırsat bilerek müftüye sormuş:

"Çiftliğini İstanbul camilerinden birine vakfeden bir hayır sahibi, vakfiyesinde 'İki köprüsü olan İstanbul şehri' diye tavsif eylemiş bulunursa, köprülerden birinin yok olmasile vakıf mer'iyetini kaybeder mi?"

Müftü: Hayır, demiş.

Ebul'ulâ Prenses Fatma'nın tavsifini de böyle telâkki etmek lâzım geleceğini müftüye bu suretle tasdik ettirmiş.²¹²

Cemil Bilsel'in Ebul'ulâ Mardin'in "ince şeylere dikkatinin bir örneği" olarak anlattığı bu hadise, İstanbul Üniversitesinin vakfedilen parayı almaya hak kazanmasını sağlamıştır. Prenses Fatma Hanım'ın vakıf gelir-

208 Yusuf Mardin, "İbnülemin'le Mısır Yollarında (2), *Yıllarboyu Tarih*, Cilt: 8, Sayı: 2, İstanbul, Şubat 1982, s. 61.

209 Yusuf Mardin, a.g.y., s. 61.

210 Yusuf Mardin, a.g.y., s. 61.

211 Yusuf Mardin, a.g.y., s. 61.

212 Cemil Bilsel, a.g.y., s. 93.

lerinden üniversitenin yararlanabilmesinde Üniversite Rektörü Cemil Bil-
sel'in de teşvikiyle rol üstlenmesi Ebul'ulâ Mardin'in tedris hayatı boyunca
üniversiteye yapmış olduğu hizmetlerin başında gelmektedir.

MEDENÎ HUKUK CEPHESİNDEN AHMET CEVDET PAŞA

Hukuk Fakültesi tarihinin en önemli simalarından biri olan
Ebul'ulâ Mardin, tedris hayatı devam ederken hukuk sahasında da çok
kıymetli eserler ortaya koymuş, “ancak onun mükemmel bir şekilde telif
edebileceği şaheserlere imza”²¹³ atmıştır. Bunların en önemlisi şüphesiz ki
Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa'dır.²¹⁴ “Son asır hukuk tarihi-
mizin ‘onsuz olmaz’ kaynağı olan *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet
Paşa*’yı ancak Ebul'ulâ Mardin yazabilirdi”²¹⁵ diyen Sungurbey, “Ebul'ulâ
Mardin'in başkaca hiçbir hizmeti ve eseri bulunmasaydı bile, yalnız bu
muhteşem, muhalled şâheser, tek başına üstâdın aziz hâtrasının ebediy-
yen hayır ve şükranla anılmasına yeterdi”²¹⁶ ifadesini kullanmaktadır.

Ebul'ulâ Mardin'in çalışma ve çabalarını belli bir konu üzerin-
de yoğunlaştırmak hususundaki büyük irade kudretinin açıkça
görüldüğü bu eserde, Ahmet Cevdet Paşa'nın hayatı, şahsiyeti,
memlekete büyük hizmetleri, insanı hayran bırakan tam bir ilmi

213 Ali Adem Yörük, a.g.y., s. 100.

214 Ebul'ulâ Mardin'in 1940'lı yıllarda kaleme almış olduğu bir diğer eser olan ‘Kat Mülkiyeti’ de
1948’de yayınlanmıştır. “Hukukî prensip ve kurumlardaki istikrarı bozmaksızın kat mülkiyeti ihtiya-
rı karşılayacak çâreleri göstermek için ilk defa eser yazmak şerefi, Ebul'ulâ Mardin’e aittir.” (İsmet
Sungurbey, “Önsöz,” Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası,
1966, s. XXXVI). Bu eserinde Ebul'ulâ Mardin kat mülkiyetine cevaz verilmesinden yana tutum al-
makta ve “Roma hukuku yülseklik ve derinliklerdeki mülkiyeti nihayetsiz addeder. Mâlik muktedirse
arzın merkezine kadar insan veya hâvâ-yı nesimi -Stratosfer- üstüne kadar çıksın, der...Mülkiyet hakkı-
nın taallûk ettiği toprakta şakuli istikamette nasıl maddi bir tahdit cereyan ediyorsa, ufki istikamette de
tahdit cereyan edebilmelidir. Ve böyle bir telâkki umum için de faidelidir. Çünkü üste doğru hudutsuz
olarak hak tanıyacak olursak, mâlik olan kimse meselâ mülkünün üzerinden bir uçağın geçmesine mâni
olabilir” demektedir (Ebul'ulâ Mardin, *Kat Mülkiyeti*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1948, s. 17). Bu-
rada ilgi çekici olan, kat mülkiyetine mecellede cevaz verilmesine karşılık, İsviçre Medeni Kanununda
kat mülkiyetine müsaade edilmiş olmasından dolayı yeni medeni kanunumuzda da kat mülkiyetine
izin verilmiş olmasıdır. Ebul'ulâ Mardin'in, 1928 tarihli ‘Hukuku Medeniye Dersleri’ adlı eserinde
“Ahkâmı sabıka bir gayri menkulün kat kat olarak bey'i imkânını temin etmiştir. Ahkâmı hazır böyle
bir bey'i terviç etmez” demesi bu duruma işaret etmektedir (Mardini Zade Ebul'ulâ, *Hukuku Medeniye
Dersleri Cilt I: Umumi Zabıtlar, Şahsın Hukuku*, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1928, s. 47).

215 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXV.

216 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXV.

objektiflik, tarafsızlıkla, büyük bir görüş isabetiyle ve muhteşem bir üslûpla anlatılmakta, Mecelle'nin meydana getirilebilmesi için Paşa'nın bir yandan İmâmı Züfer gibi Hanefî imamları arasında nisbeten zayıf sayılan bir zâtın içtihadının tercihinden dolayı kıyametler koparan dar düşünceli bir taassup çevresiyle, öte yandan da İslâm hukukunu bırakarak Fransız Medenî Kanununun iktibasını isteyenlerle yıllarca uğraşıp didindiği, kavgalar ettiği, hâtır u hayâle gelmeyen nice güçlükleri yendiği, içeriden, dışarıdan yapılan entrikalara göğüs gerdiği belirtilmekte, böylece özellikle, evvelki Medenî Kanunumuz olan "Mecelle," hazırlandığı zamandaki memleket şartları ve devletin ana-siyaseti göz önünde tutularak değerlendirilmekte, "memlekete fahr ü şeref veren, İslam âleminde sevgi, hürmet uyandıran bu muhalled ihtişam âbidesini" siyasi maksatlarla tahribe çalışan Rus hukukçusu (İstanbuldaki Rus sefaretî tercümanı) Mr. André Mandelstam'ın Mecelle'ye yaptığı itiraz ve tenkitler, Ebul'ulâ Mardin'in doğu ve batı hukuklarındaki büyük vukuf ve nüfuzunu gösteren bozucu ve susturucu bir yolda cevaplandırılmaktadır.²¹⁷

Ebul'ulâ Mardin'in bu eserinden sonra aynı konuda başkalarının ortaya koyduğu eserler Sungurbey'e göre "Takiîdî zâg kebgi hırâmânı güldürür" kabilinden, üstâdın şâheserinin kâ'bına varamamıştır."²¹⁸

Ebul'ulâ Mardin'in kaynak eseri *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa'nın* esas konusu mecellenin oluşturulması sürecinde Ahmet Cevdet Paşa'nın üstlenmiş olduğu roldür. "Cevdet Paşa'nın hayâtı, Mecellen'in tedvini hakkındaki hizmetleri; Mecelle Cemiyet âzâsı olan ulemâ; Mecelle'nin kitab kitab hazırlanarak nasıl kanun hâline geldiğine dâir olan resmî vesikalar hakkında en derli toplu ve güvenilir malûmât, üniversite kürsülerinde otuz seneden fazla bir süre Mecelle okutan Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin (1881-1957) tarafından, Cevdet Paşa'nın vefatının ellinci yıldönümü münâsebetiyle Milli Eğitim Bakanlığının talebi ve İstanbul

217 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXIV.

218 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXV.

Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörler meclisinin kararı üzerine hazırlanarak üniversitece neşredilen Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa (1822-1895) isimli eserdir.”²¹⁹ Eserin bu sahada birinci derecede kaynak olma vasfını koruduğunu belirten Yavuz, “Nasıl ki Cevdet Paşa’sız Mecelle meydana getirilemez idiye, Prof. Mardin’inengin tecrübe ve derin vukûfu olmadan da, Mecelle hakkındaki bu ilmi ve resmî malûmat bir araya getirilip yayımlanamazdı”²²⁰ demektedir.

Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’nın konusu olan mecelle ve Ahmet Cevdet Paşa ile ilgili günümüze kadar birçok bilimsel makale ve kitap yayınlanmış, çeşitli toplantılar düzenlenmiş, tebliğler sunulmuştur. Konu ile ilgili inceleyebildiğimiz metinlerin önemli bir kısmının Ebul’ulâ Mardin’in eseri temel alınarak yazılmış olması söz konusudur. Bu noktada Ebul’ulâ Mardin’in eserinin kendi sahasında aşılamadığını söylemek abartılı bir ifade olmayacaktır. Dolayısıyla mecelle ve Ahmet Cevdet Paşa ile ilgili sayısız metnin kaleme alınmış olduğunu bilmekle beraber, özellikle Ebul’ulâ Mardin’in konuyu ele alış biçimine yer vermemiz gerektiğini düşünüyoruz.”²²¹

“Dar mânada Mecelle Osmanlı İmparatorluğu’nda 1868 tarihinden 1926 tarihine kadar, medenî kanun olarak, mer’i bulunan ve *Mecelle-i ahkâm-ı adliye* adını taşıyan kanuna delâlet eder. *Mecelle* İslâm hukukunun ilk kanunlaştırılmış olan kısmıdır. Sadrâzam Âli Paşa’nın lâyihasından da anlaşıldığı üzere, Fransız medenî kanununun kabûlü tekarrür etmiş iken, Cevdet Paşa’nın gayreti ile, fıkha dayanan bu kanûn kabûl olunmuştur.”²²² Bu bağlamda Cevdet Paşa’nın Ebul’ulâ Mardin açısından önemi, Cevdet Paşa’nın önemli bir hukukçu olmasından değil, Fransız Medenî Kanunu-

219 Hülûsi Yavuz, *Mecelle’nin Tedvini ve Cevdet Paşa’nın Hizmetleri*, Ahmet Cevdet Paşa Semineri, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986, s. 70.

220 Hülûsi Yavuz, a.g.m., s. 71.

221 ‘Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa’ adlı eserin yanı sıra 1940’lı yıllarda yayınlanan *İslâm Ansiklopedisi*’ndeki ‘Mecelle’ maddesini de Ebul’ulâ Mardin’in yazmış olduğunu hatırlatmak isteriz.

222 Ebu’-ulâ Mardin, ‘Mecelle,’ *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 7. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957, s. 433. ‘Mecelle kelimesi kanun veya hukuk mânasına gelmez, Mecelle bir takım meseleleri, fikirleri, mevzulan toplayan ufak hacimde bir kitap demektir... Bu kitabın asıl adı (Mecelle-i Ahkâmı Adliye)’dir ki, adliye taallük eden kaideleri ihtiva eden kitap demektir.’ (Siddik Sami Onar, ‘Önsöz,’ *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebul’ulâ Mardin’e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 58).

nun iktibası yerine Hanefi fıkından kaynağını alan bir medeni kanunun Mecelle Cemiyeti tarafından hazırlanması sürecinde üstlenmiş olduğu rolden ileri gelmektedir. *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* adlı eserinde Ebul'ulâ Mardin, “duygularımıza, örflerimize, telâkkilerimize, bünyemize uygun, öz, millî bir kanun”²²³ oluşturulması sürecini, bu süreçte Ahmet Cevdet Paşa'nın sahip olduğu rolü ve karşılaşmış olduğu güçlükleri söz konusu etmektedir.

Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa'nın yazılmasındaki esas amaç Ahmet Cevdet Paşa'nın hukukçu vasfını ön plana çıkararak bir Cevdet Paşa portresi ortaya koymak değildir. “Ahmet Cevdet Paşa, hukuk ilmi adamı, bir fıkıh mütehasşısı olmaktan ziyade yurttaki hukuk ilminin gelişmesine büyük ölçüde çalışan, yürürlükteki hükümleri kanun haline çeviren, bizde kanunlaştırma usulünü yayan, *Düsturları* vücuda getiren, tarihi incelemelere ilmi istikamet veren, dilimizi zapt u rapt altına alarak sadeleştiren, memlekette Kur'an'ın basımına ait gürültülü meseleyi çözen, maliyemizin kullandığı yanlış takvim usulüne karşı ilk ilmi mücadeleyi açan, devrinde cümhurun güç ve karışık işlerini idarede müstesna reviyeti görülen bir Türk bilgini ve pek mümtaz bir devlet ve siyaset adamıdır.”²²⁴ Bununla birlikte, eserinin ilk bölümlerinde Ahmet Cevdet Paşa'nın farklı alanlardaki meziyetlerini söz konusu eden Ebul'ulâ Mardin' e göre “Cevdet Paşa merhumun kıymetli ve feyizli bir âlim olmasına rağmen hukuk ilmindeki ihtisası diğer farik ve yüksek vasıflarına nazaran tâlidir...Cevdet Paşa merhum ne *Eşbah* sahibi bir İbni Nüceym ve ne son asırlarda yetişen fakihlerden bir İbni Abidin ve ne asrımızın efazıl-ı fukahâsından Karînâbatlı Ömer Hilmi Efendi'dir.”²²⁵ “Muhtelif ilimlere ait pek çok telifi bulunan

223 Ebul'ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 46.

224 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 3.

225 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 3. Ebul'ulâ Mardin'in bu ifadelerinde “İbn Nüceym ve İbn Âbidin'in fıkıh ilmi açısından Cevdet Paşa'ya olan üstünlüğü, vurgulu olmayan ifadelerle fakat hiçbir tereddüde yer bırakmayacak şekilde” belirtildiğini söyleyen İsmail Kara, Ebul'ulâ Mardin'in İbn Âbidin'i övmesine bilhassa işaret etmektedir. Bunun nedeni, ‘medresenin itibar ettiği bu büyük fıkıh alimi ve müellifi'nin Ebul'ulâ Mardin'in 'bu satırları yazdığı yıllarda, yeni eğitim süreçlerinden geçmiş kişilerce önemsenmeyen, eseri derlemelerden, teferruattan ve telâklarından ibaret görülen bir zat' oluşudur (“Ebul'ulâ Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları,” *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 163).

Cevdet Paşa'nın fıkha dair *Risaletü'l-vefa* gibi yazılmış küçük risalelerden başka eseri yoktur"²²⁶ diyen Ebul'ulâ Mardin, Cevdet Paşa'nın bu eserinin İnkılap Müzesindeki mevcut nüshasını da gözden geçirdiğini; fakat "dikkate değer bir hususiyet" tespit edemediğini belirtmektedir.²²⁷

Ebul'ulâ Mardin'e göre "Ahmet Cevdet Paşa merhumun tahsilini ikmal için tuttuğu yol da hukuk ilmine bağlılığının bir nişanesi olarak telâkki olunamaz. Çünkü o devirlerde âlim olabilmek, maruf tâbiriyle 'ikmal-i nüsh' ile 'icazet' almak, mevcut ve mürettep tahsil seyrini takip etmektir mümkün. "²²⁸ Nitekim "bilgin olmak hevesine düşen bir genç için o devirlerde tutulacak başka yol da yoktu. İşte Cevdet Paşa merhum da emsalinin sülûk ettiği yolda"²²⁹ yürümüşür. "Ahmet Cevdet Paşa'nın mürettep tahsilini bitirdikten sonraki ilmî çalışmalarında da hukuk ilmine müteveccih bir hususiyet görülemez. Merhum bir mektubunda bizzat yazdığı vechile 'ulûm-ı nakkiye'den ziyade 'ulûm-ı akliye' ve 'edebiyeye' heves etmiştir. Mantık dersine verdiği ehemmiyeti, bu ilmi iki defa tederrüs etmesi, mantıkta meleke sahibi bir hocayı seçerek icazeti andan alması, tatil devrelerinde hikmet-i ilâhiye, tabiye, hendese, hesap, cebir, mesaha, hey'et, coğrafya fenlerine müstemiren çalışması bu hevesi belirten mülzim delillerdir... Cevdet Paşa merhumun gerek talebeliğinde ve gerek hocalığında tercih ettiği fenler hangi ilimlerden zevk aldığını tayin hususunda bize rehberlik edebilir."²³⁰ Son olarak, "Cevdet Paşa merhumun, hayata atılırken kadılık mesleğine intisap etmesi hukukseverliği hakkında fazla bir şey ifade etmez"²³¹ diyen Ebul'ulâ Mardin, "o devirlerde mürettep tahsili ikmal eden ilim salikleri mülâzım adı ile 'Devlet ceridesine' isimlerini kaydettirir ve bunu müşir vesikayı alarak usulen kadı olurlardı"²³² demektedir.²³³

226 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 4.

227 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 9.

228 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 11.

229 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 11.

230 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 13-14.

231 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 17.

232 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 17.

233 Ebul'ulâ Mardin'e göre Cevdet Paşa'nın "memleketimizde hukukun mebnası olan fıkıh ilmi ile teveggül zevki" ise "merhuma atalarından kalma bir mirastr. Kendisini babası Lofçalı Hacı İsmail Ağa değil, dedesi Hacı Ali Efendi talim ve terbiye etmiştir. Bu zatın babası olan Ahmet Ağa, Lofça Müftüsü İsmail Efendi'nin oğludur. Hacı Ali Efendi şer'i ilimlere çok merbut ve meftundu. Torununu daima büyük babasının mesleği olan 'ilmiye tarikine' teşvik ve tergipti ederdi...İşte merhumun ilk neşetinde

Ebul'ulâ Mardin'e göre Ahmet Cevdet Paşa'yı Mecelle Cemiyeti reisliğine getiren etken ise "fıkıhtaki ihtisası değil, memlekette Mustafa Reşit Paşa ile başlayan 'kanunlaştırma' cereyanının önderlerinden sayılmasıdır."²³⁴ Mustafa Reşit Paşa, "kanunlaştırma aşkını tâbir câizse Cevdet Paşa merhuma aşılamıştır."²³⁵ Ebul'ulâ Mardin, kanunlaştırma hususu ile ilgili olarak "birçok kanunlarımız, nizamnamelerimiz hatta talimatnamelerimiz bile merhumun kaleminden çıkmıştır. Cevdet Paşa İpek Böceği Talimatnamesi'nden tutunuz da Medenî Kanuna kadar müdevvenatı vücuda getirmeye nefsinin hasretmiş ve bütün bunları içten bir sevinç ile yapmıştır"²³⁶ demektedir. Mecellenin meydana getirilmesinde de Cevdet Paşa'nın üstün bir çaba göstermesi söz konusudur.²³⁷ *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa'nın* esas mevzusu da Ahmet Cevdet Paşa'nın "Hanefî fıkından muktebes bir Medenî Kanun vücuda getirmek için mücadeleleri"²³⁸ neticesinde mecellenin meydana getirilebilmesi sürecidir.

"Osmanlı Devleti'nde medeni hukuk alanındaki kanunlaştırma tartışmalarının odak noktası, yabancı bir medeni kanunun, özellikle de Fransız Medeni Kanunu'nun alınması veya İslam Hukukuna dayanan bir

fıkıhla istigalinin hakiki âmili böyle bir aileye olan nisbeti ve kendisini yetiştiren büyük babasının arzu ve emirlerine mümaşat ve riayetidir." (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 5-6).

234 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 23. Akgündüz, 'kanunlaştırma'yı "mevcut hukuk kaidelerini, belli bir sistem içerisinde, yazılı hâle getirip tedvin etmek" olarak tanımlamaktadır (Ahmet Akgündüz, "Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri," *Ahmet Cevdet Paşa (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 336).

235 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 23. "Hicri 1262'de meşhur Büyük Mustafa Reşit Paşa sadrâzam olup yeni kanunların tertip ve tanzimi ile uğraşırken hâdiselere temas eden şer'i hükümlerden de icap ettikçe malûmat almak için Meşihat dairesinden münevver fikirli, vaktin icaplarını anlar, taassuba saplanmaz bir âlimin gönderilmesi istedi. O tarihte henüz yaşı pek küçük olan Şeyhülislam Sahib Molla Bey merhumun belki pederi Kadiasker İbrahim İsmet Bey refakatinde olarak nezdinde bulunduğu Mustafa Reşit Paşa huzuruna ulemadan iki zat girmiş, bunlardan biri yanındaki Cevdet Efendi'yi 'arzuya muvafık Meşihatten gönderilen zat' olarak takdim eylemiştir...İşte bugünden sonra Cevdet Efendi, Reşit Paşa daireesine devama başlamış ve ekser akşamlarını Reşit Paşa merhumun huzurunda geçirmiştir." (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 18-19).

236 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 23.

237 Burada gözden kaçırılması gereken önemli bir husus mevcuttur. Ebul'ulâ Mardin, eserinde mecellenin müellifinin Cevdet Paşa olmadığını özellikle vurgulamakta ve "merhum bu kanun mecmuasını bazen kendi telifi olarak göstermiş, bazen de müellifliği Mecelle Cemiyeti'ne izafe eylemiştir. Halk ise Mecelle'yi Cevdet Paşa'nın eseri olarak tanır. Bu yüzden medihlerini, zemlerini hep merhum üzerine taksif ettirir. Halbuki Mecelle'nin müellifi şahıs değil, hey'ettir. Bu noktada herhangi bir tereddüde mahal yoktur" ifadelerini kullanmaktadır (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 5).

238 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 45.

kanun hazırlanması konusundaki fikir ayrılığıdır.”²³⁹ “Celâleddin-i Devvani’nin Divan-ı Def’i Mezalim adlı eserindeki mütalaalardan mülhem olarak şer’iye mahkemelerinin yanibaşında nizamiye mahkemelerinin bulunmasında fıkıh bakımından bir mahzur görmeyen ve bu suretle Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’nin kurulmasına hizmet eden Cevdet Paşa bu teşekkül vücade geldikten sonra mühim bir mesele karşısında”²⁴⁰ kalmıştır. Bu meseleyi, Divan-ı Ahkâm-ı Adliyede “fıkıh hükümleri mi tatbik olunacaktı, yoksa ecnebileri de iskât edecek surette Garp hukukundan mülhem kaidelere mi yer verilecekti?”²⁴¹ sorusu ile açıklayan Ebul’ulâ Mardin, soruyu sorduktan sonra bu kez kendilerinin de konu ile ilgili tutumunu, soru sorma biçimini değiştirmek suretiyle, zımnen belirtmektedir: “Bir Garp medeni kanunu mu iktibas olunacaktı, yoksa kendi duygularımıza, örflerimize, telâkkilerimize, bünyemize uygun, öz, millî bir kanun mu yapılacaktı? Cevdet Paşa buna taraftardı.”²⁴² “Fransız Medeni

239 Seda Örsten Esirgen, “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 33.

240 Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 45. Devvani’nin risalesindeki temel tezi Akyol şöyle açıklamaktadır: “Şeriat’ın düzenlediği dar, sınırlı alan dışında, devlet, kendi iradesiyle, zamanın ihtiyaçlarına göre mahkeme kurabilir, yasal düzenlemeler yapabilir.” (Taha Akyol, *Medine’den Lozan’a*, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996, s. 42). Ülkede yargı birliğini tesis etmek amacıyla, bir kısım ulemanın karşı çıkmasına rağmen, Nizamiye Mahkemeleri kurulmuş, yaygınlaşmış ve “zamanla Şer’iye mahkemeleri yalnız aile ve miras hukukuna bakar hale gelmiştir. Azınlık mahkemeleri de azınlıkların sadece aile ve miras işleriyle sınırlanmıştır.” (Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 41).

241 Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 45.

242 Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 46. Niyazi Berkes de “Cevdet Paşa’nın görüşleriyle ünlü Alman hukukçusu Savigny’nin görüşleri arasındaki benzerliğe” dikkat çekmektedir (Taha Akyol, *a.g.e.*, s. 60). “Medeni hukuku kanunlaştırma sorununun Fransız Medeni Kanunu’nu alma yanlıları ile Cevdet Paşa’nın görüşünde olanlar arasındaki çatışma bize o zamandan yarım yüzyıl önce Almanya’da medeni kanun yapılması konusu üzerine çıkan ünlü bir tartışmayı hatırlatır. Avrupa’da Napolyon Kodu’nun (*Code Napoléon*) açtığı çığır üzerine Alman medeni kanunu sorununun ele alan Anthon Thibaut’nun (1722-1840), 1814’te ‘Almanya için bir medeni kanun gerekliliği’ üzerine yazdığı bir yazısı üzerine Friedrich Karl von Savigny (1779-1861) bir ulusun hukukunun, örneğin, tabii haklar felsefesine dayanarak rasyonel kurallar koymakla ortaya çıkmadığı görüşünü ileri sürmüştü. Ona göre hukuk, kanun yapımcıların koyacağı yargıların ürünü değildi. Hukuk halk inançlarından doğar, halk âdetleriyle yerleşir, adalet uygulamalarıyla sağlamlaşırdı. Hukuk, bir ulusun hayatında sessizce yaşayan, o ulusun kendine özgü olduğunu, kendisi olan ulusal benliğinin görünüşüdür... Savigny’ye göre hukuk, akla göre olması gerekeni değil, olanı ve yaşayanı yansıtır. Bu Thibaut-Savigny tartışmasında alkolü ya da devrimci hukuk görüşü ile romantik ve gelenekçi hukuk görüşü çarpışıyordu. Yarım yüzyıl sonraki Cevdet Paşa’nın görüşü de Savigny’nin görüşüne benzer.” (Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz.: Ahmet Kayaş, 12. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008, s. 225).

Kanunu'nun alınması veya İslam hukukuna dayanan bir kanun hazırlanması şeklinde ortaya çıkan fikir ayrılığında, sonunda Ahmet Cevdet Paşa'nın temsil ettiği görüş benimsenerek, İslam ve Türk hukuk tarihinin ilk Medeni ve Borçlar Kanunu olan Mecelle'nin²⁴³ hazırlanmasında Cevdet Paşa'nın üstlendiği rolün daha iyi anlaşılabilmesi için Ebul'ulâ Mardin, "merhum tarafından yapılan mücadelelerin kariler nazarında hakkiyle canlanabilmesi için sözü kendisine bırakıyorum"²⁴⁴ diyecek ve Cevdet Paşa'nın *Ma'rûzât* adlı eserinden belli kısımlar aktaracaktır.

Gerek Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'de ve gerek teşkili musammem olan istinaf ve bidayet mahakim-i nizamiyesinde ve ticaret mahkemelerinde mamulün-bih olacak kavanin ve nizamat yapılmak lâzım gelip halbuki her devlette kavanin ve nizamatın esası Code Civil yani Hukuk Kanunnamesi olup Devlet-i Aliyye şer'i şerif üzere müesses olduğundan kavanin ve nizamatına kavanin-i şer'iyeye esas olmak fikri öteden beri efkâr-ı sahiha erbabı indinde arzu olunmaktaydı. Bu cihetle efkâr-ı vükelâ bu bapta ikiye münkasım olmuştu. Bir kısmı ilm-i fikhın muamelât kısmından icabat-ı zamaneyle muvafık olan mesail-i şer'iyeye cem olunarak ehl-i İslâma göre ahkâm-ı şer'iyeye olup ve tebaa-i gayrimüslimeye göre dahi kanun itibar olunmak üzere bir kitap telif olunmak reyinden idiler... Diğer bir kısmı dahi Fransa Kanunnamesi'ni tercüme ile mahakim-i nizamiyede düsturulamel tutulması fikrinde idi. O zaman elçilerin Der-i Saadet'ce en nüfuzlusu Fransa elçisi Mösyö Bourrée olduğundan Fransa kanunlarının mahakim-i Devlet-i Aliyye'de mamulün-bih olması emelinde bulunmakla Fransız politikasına hadim olanlar hep bu fikr-i sakimde idiler. Ticaret nazırı Kabuli Paşa ise bu fikirde musır olup hatta mukaddemce Fransız Code Civil'ini Türkçe'ye tercüme ettirerek Meclis-i Vükelâ'ya tasdik ettirmeye çalışıyordu. Lâkin bizim muhalefetimize mebni icra-yı garaza zafer yap olamıyordu... Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye namı ile bir kitap yapılmak üzere riyaset-i acizanem tahtında olarak fuhul-i

243 Seda Östen Esirgen, a.g.m., s. 33.

244 Ebul'ulâ Mardin, a.g.e., s. 46.

fukahadan mürekkep bir cemiyet-i ilmiye teşkiline karar verildi. İşte Mecelle Cemiyeti diye meşhur olan cemiyet-i ilmiye budur ki telif ettiği Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye hâlâ cümle mahakim-i nizamiyede düsturulameldir...Vakti ile Fransız kanunnamesi tercüme edilmiş olsaydı hâlâ mahakim-i Devlet-i Aliyye'de *Code Napoléon* mer'iiyyü'l-icra olacak idi. Bu cihetle Mecelle'nin telifi bir büyük hizmet-i diniye olduğu herkes tarafından tasdik ve itiraf olunmuştu. Lâkin iptidalarında muhalifin güruhu bunu yarım bıraktırmak için çok çalışmışlar ve çok entrikalar çevirmişlerdir. Mahakim-i nizamiyenin ahkâm-ı şer'iyeden mücerret ve hâli olması arzusunda bulunan müteferniçler (Frenk geçinenler) ale'l-husus Fransa politikasına hadim olanlar Mecelle'nin telifine başladığından dolayı kullarına husumet üzere idiler. Hale Kabulî Paşa'nın iğfalatı üzerine Şeyhülislâm Kezûbi Hasan Efendi ve anınla beraber zeyy-i ulemada bulunan nice cehele dahi böyle bir fıkıh kitabının daire-i ilmiyede yapılmayıp da daire-i adliyede yapılmasından dolayı aleyhime kıyam etmişlerdir.²⁴⁵

Hatırlatmak gerekir ki, bir kısım ulema da mecellenin yapılmasına karşı muhalif bir tutum sergilemiştir. Ebul'ulâ Mardin, Cevdet Paşa'nın Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi'yi "kezûbi" (çok yalan söyleyen) diye vasıflandırmasına dikkat çekmektedir.²⁴⁶

Mecellenin ortaya çıkması açısından hayati bir öneme sahip olmasının yanı sıra Mecelle Cemiyeti başkanı iken çalışmalarının sekteye uğratılması amacıyla defalarca sürgün edilen Ahmet Cevdet Paşa'nın mecelle ile ilişkisini "paşanın görevden alınış dönemlerine göre"²⁴⁷ başlıklara ayıran Ebul'ulâ Mardin, "Mecelle"yi tedvinin geçirdiği evreler'i şu başlıklar altında ele almaktadır: "Mecelle'yi tedvine başlamasından Bursa Valiliğine kadar," "Mecelle Cemiyetinin ikinci defa reisliğine gelişinden

245 Cevdet Paşa'dan aktaran Ebul'ulâ Mardin, a.g.e., s. 46-47.

246 Ahmet Cevdet Paşa ile Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendi arasındaki tartışma için bkz. Ebul'ulâ Mardin, a.g.e., s. 63-65.

247 Cihan Osmanağaoglu Karahasanoğlu, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye'nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi," *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 29, 2011, s. 97.

Maraş Valiliğine kadar,” “Maraş Dönüşünden Yanya Valiliğine Kadar” ve “Yanya Dönüşünden Mecelle Cemiyetinin İlgasına Kadar.” Mecellenin yazılması sürecini Ebul’ulâ Mardin’in bu şekilde dönemlere ayırması, söz konusu olan sürecin Ahmet Cevdet Paşa açısından ne kadar meşakkatli olduğunu da göstermektedir. “Dahilden hariçten Mecelle’yi yıkmak isteyenlerin sayısı günden güne”²⁴⁸ çoğalmakta iken “zihnine lâîh olan mahzurları önlemek, Halik’a ve halka karşı vicdanen müsterih kalabilmek için tez elden fıkıh hükümlerinden muktebes bir medenî kanun vücuda getirmeği kendisine aziz, kudsi bir emel”²⁴⁹ edinmiş olan Ahmet Cevdet Paşa’nın, “bu baptaki devamlı müstemir çalışmalarına ne mazuliyet, ne menkûbiyet ve ne İstanbul dışı memuriyet mâni olabilmıştır.”²⁵⁰ Cevdet Paşa, gittiği her yerde Mecelle’yi düşünmüş, vali bulunduğu yerlerden Mecelle Cemiyetine risaleler yazıp göndermiş, Cemiyete fakihlerin görüşlerini bildirmiştir.²⁵¹

Ahmet Cevdet Paşa’nın Fransız Medeni Kanunu yerine Hanefî fıkından kaynağını alan bir medeni kanun oluşturabilme çabasını bilhassa önemseyen; fakat diğer mezheplerden de yararlanılması ve hatta “Garp hukukunun işlenmiş ve mütekâmil hükümlerinden”²⁵² dahi istifade edilebilmesinin daha doğru olacağını düşünen Ebul’ulâ Mardin, “Ahmet Cevdet Paşa’nın hukuki yönü üzerinde en güvenilir araştırma olarak kabul gören”²⁵³ *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* isimli eserinde mecellenin oluşturulması aşamasında diğer mezheplerdeki hükümlerden yararlanılmamış olmasını²⁵⁴ eleştirmekle birlikte, Fransız Medeni Kanu-

248 Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 132.

249 Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 180.

250 Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 180.

251 Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 181.

252 Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 128.

253 “Müzakere,” *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 310.

254 “Malikî mezhebindeki alacağın temlikî ve borcun nakli gibi Roma hukukunda bile bulunmayan ve ilk olarak tedvini Alman Medenî Kanununa bir fahr ü şeref vesilesi veren hükümlerden faydalanma fırsatı kaçınıldı.” (Ebul’ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 126). Ebul’ulâ Mardin’in Mecelle’ye dair bir diğer eleştirisi de “medenî kanunlarda bulunan ve medenî hukukun mühim bir kısmını teşkil eden evlenme, boşanma, nafaka ve nesep gibi, âile hukukuna, miras, vasiyete ve vakfa taallûk eden hükümler”in bu eserde mevcut olmamasıdır (Ebul’ulâ Mardin, “Mecelle,” *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 7. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957, s. 434). Ebul’ulâ Mardin’in öğrencilerinden olan Siddik Sami Onar da mecelle ile ilgili aynı eksikliği eleştirmektedir: “Medenî Kanunlarda bulunan ve medenî hukukun mühim bir

nundan iktibas edilecek bir medeni kanun oluşturma fikrine son derece mesafeli durmaktadır.²⁵⁵ Ahmet Cevdet Paşa'yı Ebul'ulâ Mardin açısından önemli kılan husus da medeni kanunumuzun Fransız Medeni Kanunundan iktibas edilerek hazırlanmasına engel olmaya yönelik bir çabaya sahip oluşudur. Bundan dolayı Ebul'ulâ Mardin, *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* isimli eserinde Cevdet Paşa'nın mecelleyi oluşturabilmeye yönelik çalışmalarını ve bu süreçte karşılaşmış olduğu güçlükleri söz konusu etmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın diğer alanlardaki kabiliyetlerini hukukçuluğunun önüne çıkaran Ebul'ulâ Mardin, "merhum bu hayatı işi deruhte ederken kendisinin bir hukuk mütehassısı olmadığını da nazara almış ve memleketin en büyük ve salâhiyetli fakihleri ile işbirliği yapmayı iltizam eylemişti"²⁵⁶ demektedir ve Cevdet Paşa'nın Mecelle Cemiyetindeki fakih arkadaşları olan Filibeli Ahmet Efendi, Seyfeddin İsmail Efendi, Şirvaniza-

kısını teşkil eden evlenme ve boşanma; nafaka ve nesep gibi aile hukukuna; şahsın hukukuna; miras ve vasiyete; vakfa taallül eden hükümler Mecellede mevcut değildir. Buna mukabil Medeni Kanunlarda yeri olmayan usulî muhakeme ve mahkeme teşkilâtına müteallik hükümler Mecellede yer almış bulunmaktadır. Binaenaleyh bir Medeni Kanun olmak itibarıyla Mecelle bir bakımdan noksan bir bakımdan fazla bir ölçüde hazırlanmıştır." (Siddık Sami Onar, "Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun bir Kısımının Codification'u Mecelle," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 20, Sayı: 1-4, 1955, s. 69).

255 Aynı dönemde, 1940'ların ikinci yarısında Ebul'ulâ Mardin'in öğrencilerinden biri de Attilâ İlhan'dır. Attilâ İlhan da hocasının yeni medeni kanunu derslerde eleştirdiğini anlatmaktadır: "...zaman, hatıraları bulanıklaşıyor; o yüzden, kesin konuşamıyorum: acaba hangisi söylemişti? 'Medeniye' hocmız, -o tarihte henüz doğan- Ferit Hakkı Bey mi; yoksa kürsünün sahibi, -şakalı hariç, her şeyi ile 'dört dörtlük Osmanlı'- 'meşhur ve mülehham' Ebû'l Ulâ Mardin Bey mi? Cumhuriyet'in her icraatını, gizli bir istihza ile anlatmak alışkanlığı; Mecelle'ye büyük hayranlığı hesaba katılırsa, muhtemelen ikincisi!..

Anlatılan şudur: Gâzi, 'yeni Türkiye'de toplumun, artık Medeni Hukuku'nu, Mecelle'yle yürütemeyeceği görüşünde imiş; zamanın uzmanlarını toplayıp, yeni düzene uygun bir 'Medeni Kanun' tedvin etmelerini istiyor; bunun için onlara sanırım üç yıl da süre tanımış; gel gör ki süre bittiğinde, 'ulusal' uzmanlarımız Gâzi 'ye rejimin temellerine göre oluşturulmuş, yeni, özgün ve ulusal bir yasa getirmemişler; onun yerine İsviçre Medeni Kanunu 'nun 'şartlanmıza uydurularak' kabulünü önermişler; esasen, öyle de yapılmış!' (Attilâ İlhan, "En Vahimi, 'Aydınların Yabancılaşması'!..," *Cumhuriyet*, 28.01.2005). Attilâ İlhan'ın ifadeleri Ebul'ulâ Mardin'in mevcut medeni kanuna karşı eleştirel bir tavır sergilediğini göstermesinin yanı sıra (Turgut Akpınar'ın "O, bir hukuki problemin muhtelif hukuk sistemlerindeki çözüm şekillerini örneklerle anlatırken, bize hangi çözümü seçtiğimizi sorar ve sonra da belirli bir gruba hitaben: 'Sizler, ecdâdımızın da gittiği yolu ve hâl tarzını buldunuz' der, göbeğini hoplatarak tatlı tatlı gülerdi." sözleri de Ebul'ulâ Mardin'in medeni kanun hakkındaki bakış açısı hakkında bir fikir vermektedir. Turgut Akpınar, *a.g.e.*, s. 10-13.) bizzat kendisinin yer aldığı medeni kanunun oluşturulması sürecini, derste dönemin siyasi ikliminden bahsetmekten sakınarak, tenkit ettiğini göstermektedir.

256 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 131.

de Seyit Ahmet Hulûsi Efendi, Ahmet Hilmi Efendi, Bağdatlı Muhammet Emin Efendi, İbni Abidinze Alâeddin Efendi, Gerdankıran Ömer Hulûsi Efendi, Şeyhülislâm Kara Halil Efendi, İsa Ruhi Efendi, Yunus Vehbi Efendi, Abdüllâtif Şükri Efendi, Ahmet Halid Efendi, Karinâbatlı Ömer Hilmi Efendi ve Abdüsettar Efendi'nin hâl tercümelerine de yer vermektedir. Hâl tercümelerine yer vermiş olduğu isimler, bu âlimlerle de sınırlı değildir. Ebul'ulâ Mardin, "Cevdet Paşa'nın hocaları ve Mecelle Cemiyeti azaları başta olmak üzere 40 civarında ilmiye mensubu zatın haltercümelerini kitabı vesile edinerek yazmıştır."²⁵⁷ Daha önce *İlmiyye Sâlnâmesi*'nin oluşturulmasında önemli bir payı bulunan Ebul'ulâ Mardin'in "son devir Osmanlı ulemasıyla kısmi de olsa ikinci defa fiilen ilgilenmesi ve bazı biyografileri zevkle yazması Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa kitabının telifi sırasında gerçekleşecektir."²⁵⁸ Dolayısıyla *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, Ebul'ulâ Mardin'in ulema hâl tercümesi yazma faaliyetine, sınırlı da olsa, yeniden başlayabildiği eserdir. Bununla birlikte, "Cumhuriyet devrinde son devir Osmanlı uleması biyografileri alanında yapılan ilk ihatalı ve titiz çalışma"²⁵⁹ görmek için Ebul'ulâ Mardin'in *Huzûr Dersleri* adlı eserini beklemek gerekmektedir. 1951 yılında ilk cildi yayınlanan ve kendilerinin son eseri olan *Huzûr Dersleri* ile birlikte Ebul'ulâ Mardin, ilgisini tekrar ulema hâl tercüme sahalarında yoğunlaştıracaktır.

HUZÛR DERSLERİ

1940'lı yılların ilk yarısında *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* adlı eserinde ancak kırktan fazla hâl tercümesine yer verebilen Ebul'ulâ Mardin, ulema hâl tercümelerini konu edinen önemli bir eser ortaya koyabilmek için 1940'lı yılların ikinci yarısında çalışmaya başlayacaktır. Ebul'ulâ Mardin'in *Huzûr Dersleri* adlı çalışmasını bu dönemde hazırlamaya başlaması, dönem koşulları ile yakından ilgilidir. *Sırât-ı Müstakîm* dergisini Ebul'ulâ Mardin ile beraber kuran Eşref Edib de "Tek Parti

²⁵⁷ İsmail Kara, "Ebülulâ Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları," *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 163.

²⁵⁸ İsmail Kara, a.g.m., s. 162.

²⁵⁹ İsmail Kara, *Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s. 45.

yönetimi çözülmeye başlarken”²⁶⁰ yoğun bir yayın faaliyetine girişecek ve “1948 Mayısından itibaren *Sebilürreşad Mecmuası*’nı tekrar neşre”²⁶¹ başlayacaktır. “Bir zamanlar *Sebilürreşad* çevresine mensup olan Mehmed Şemseddin Günaltay”ın²⁶² da hükümeti kurma görevini üstlenerek 1949 senesinin Ocak ayında başbakan olduğu bu dönemde erken cumhuriyet döneminden farklı olarak devletin “kısıtlayıcı laik politikaları”ndan²⁶³ bir nebze de olsa vazgeçmesi söz konusudur. “Din derslerinin yurdun tüm ilkokullarında 4. ve 5. sınıflarda okutulmaya başlanması,”²⁶⁴ Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinin açılması, 30 Kasım 1925’te 677 sayılı kanunla kapatılan türbelerin 1 Mart 1950’de “Türbelerden Türk Büyüklerine ait olanlarla büyük sanat değeri bulunanlar Kültür Bakanlığınca umuma açılabilir” şeklindeki ek fıkra ile yeniden ziyarete açılmaya başlaması,²⁶⁵ Şemsettin Günaltay’ın başbakan olduğu dönemde gerçekleştirilecektir.²⁶⁶ Yusuf Mardin’in, “Ebul’ulâ Mardin’in eski dostlarından Başbakan Şemsettin Günaltay’ın teşvikiyle ara seçimlerde”²⁶⁷ milletvekili seçilmesi de yine bu döneme rastlamaktadır.²⁶⁸

260 Fahrettin Gün, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslâmcılara Göre Din, Siyaset ve Lâiklik (1948-1954)*, İstanbul, Beyan Yayınları, Temmuz 2001, s. 15.

261 Fahrettin Gün, a.g.e., a.g.e., s. 15.

262 Amit Bein, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleneğin Muhafızları*, Çev. Bülent Üçpunar, Yay. Haz.: Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013, s. 199.

263 Amit Bein, a.g.e., s. 192.

264 Alaaddin Koş, *Mehmet Şemseddin Günaltay’ın Laiklik Anlayışı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2011, s. 59.

265 Tank Zafer Tunaya, ilk başta toplam 19 türbenin (Hacı Bayram Veli, Akşemsettin, Osman Gazi, Orhan Gazi, Mehmet Çelebi, Fatih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman vd.) açıldığını belirtmektedir (Tank Zafer Tunaya, *İslâmcılık Akımı*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2007, s. 191).

266 İstiklal Mahkemeleri de Günaltay döneminde kaldırılmıştır (*T.C. Resmî Gazete*, 31 Ekim 1949, Sayı: 7341).

267 Yusuf Mardin, *Kocataş Yalısı Anıları*, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012, s. 288.

268 Necmeddin Molla Bey de bu dönemde senatörlük görevi üstlenmeyi düşünmektedir: “Büyükbabama 1949 yılının 6 Şubat Pazar günü bütün aileyi Nişantaşı Apartmanı’nın ikinci katındaki dairesine ögle yemeğine çağırdığı zaman, babamla, kurulacağı o gün gazetelerde söz konusu edilen Senato’dan bahsediyor ve: ‘Ebul’ulâ Bey, ne dersin? Bizi herhalde Senatör yaparlar değil mi?’ diye fikir yürütüyordu.” (Yusuf Mardin, a.g.e., s. 297). Ayrıca Necmeddin Molla Bey, bu dönemde Celal Bayar ile de yakın bir ilişki içerisinde, torunu Yusuf Mardin’e Demokrat Partiye katılmasını tavsiye edecektir: “Demokrat Parti’nin ya kurulduğu ya da kurulmak üzere bulunduğu günlerden biriydi. Bir yaz sonu Kocataş Yalısı’nın kapısında geçlerinde güneş gözlükleri, kışları kalkan, kolunda pardösüsü, başında fütür şapkası bir zatın kapıyı çaldığını söylediler. Babam bir ünlü misafir olduğunu, hemen kapıya ko-

1940'lı yılların sonlarında Şemsettin Günaltay'ın başbakanlığı dönemi ve devamındaki Demokrat Parti yılları,²⁶⁹ eski Meşihat Müsteşarı Ebul'ulâ Mardin'in diğer bir ilgi alanı olan ulema hâl tercümeleri sahasında çalışma yapabilmesi açısından daha uygun bir zemin hazırlamıştır. Bu dönemde son Osmanlı neslinin “meşaleyi devretmeden önce Türkiye'nin gelecekte izleyeceği rotayı etkilemeye”²⁷⁰ çalışması ve 1960'lara geldiğinde son nesil Osmanlı ulemasının “yavaş yavaş ahirete irtihal”²⁷¹ etmesi söz konusudur. Ebul'ulâ Mardin'in vefat etmeden önce *Huzûr Dersleri* adlı eseri yazmasının da bu açıdan ayrı bir önemi bulunmaktadır. Ebul'ulâ Mardin bu eseriyle hukuk alanının dışına çıkmış ve yeniden ulema hâl tercümeleri alanında çalışmaya başlamıştır.

şup kendisini içeri almamı söyledi. Herkesten önce koşmuş ve kapıyı açmışım. Karşımdaki zat Celâl Bayar'dı... Büyükbabam, küçük sakal fırçasıyla saçlarını, sakalını fırçaladıktan sonra, dimdik adımlarıyla merdivenlerden inmişti. Herhalde Celâl Bayar'ı çok eskiden tanıyordu. Görüşmeleri samimi bir şekilde geçiyordu. Vaktiyle Fethi Bey'in kurduğu Cumhuriyet Serbest Fırkası gibi bu sefer Demokrat Parti'yi kurmakta olduklarını fakat bunu kesinlikle kapatmak niyetinde olmadıklarını, iktidarı ele geçiremeye kadar çarpışacaklarını anlatıyordu. Atatürk'ün son Başbakanı olduktan sonra birden iktidarı kaybetmiş olmasının içinde birikmiş ve gittikçe artan bir özlemi seziyordu. Kendi yetiştirmesi olan Yusuf Ziya Öniş'i ziyarete giderken Büyükbabamı da görmek ve bazı konularda düşüncelerini öğrenmek istemişti... Bir saat süren ziyaretinden sonra Celâl Bayar'ı Yusuf Ziya Bey'in evine doğru uğurlarken, Bilyikbabam kolunu omzuma attı: 'Bak Yusuf! Demokrat Parti gerçekten iyi bir parti olacak. Gelecek onların! Sen bu Partiye yazıl. İnşallah ilerde mebusları olursun' dedi." (Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 286-287).

269 Bu yıllarda Ebul'ulâ Mardin ilgi çekici bir makale kaleme almıştır. 'Dinde Ikrah Yoktur' isimli bu makalede Ebul'ulâ Mardin, kendilerinden pek de beklenmeyecek bir şekilde, komünizme karşı açıktan bir tavır aldığı beyan etmiştir. "Vicdan hürriyetini tesis ile bütün kainata ilan edilen ve hatta bunu temin için harbe bile cevaz gösteren Kur'an-ı Kerim Bakara Suresinde laikraha-fil'dini ayet-i kerimesi ile üss-ü medeniyet olan bu büyük ve alemşümül umdeyi dünyaya yaymış ve vicdanları taziyekten siyaneti emir ve muhalif hareketi meni' ve nehy eylemiştir." diyen Ebul'ulâ Mardin, İslamiyet'te ikrah (zorlama) olmadığını, ancak Sovyet Rusya'da bunun tam tersi bir durum olarak öğretilerin cebran kabul ettirilmeye çalışıldığını belirtmekte ve "dünyayı tehdit ve herkesi kendi akidelerini kabule icbar eden komünistlere" karşı tedbir alınması gerektiğini ifade etmektedir. Bu anlamda Ebul'ulâ Mardin'e göre Birleşmiş Milletler'in çabası da İslamiyet'in "Dinde zorlama yoktur" hükmüne uygun bir çabadır. Ebul'ulâ Mardin bu konuda şöyle demektedir: "Birleşmiş Milletler de bu hakikatleri göz önünde bulundurarak akidelerini cebran kabul ettirmeye kalkışan komünistlere karşı tek cephe halinde ve insan hak ve hürriyetlerini himaye ve müdafaa sadesinde harbi de göze alarak hakkın yükselbilmesi ve kimsenin vicdan hürriyetine dokunulmaması, mülâhhas tabiriyle La ikraha fil'dini esasının hakkıyla korunabilmesi için çalışmaktadır. Allahın sözü bütün kainata hakim bir hale getirilmelidir ki bazı küstahlar La ikraha fil'din emri hilâfına vicdanlara tasallut imkanını bulamassınlar." (Ebul'ulâ Mardin, "Dinde Ikrah Yoktur," 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'a Armağan, İstanbul, Maarif Basımevi, 1950-1955, s. 354-359). Aynı yıl Ömer Fevzi Mardin de dönem siyasetine uygun olarak "Kore Savunmasına Katılmamızda Dini ve Siyasi Zaruret" adlı bir eser yayınlıyacaktır.

270 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 193.

271 Amit Bein, *a.g.e.*, s. 215.

"Cumhuriyet devrinde, Osmanlı ilmiye sınıfını ve âlimleri haltercülerini yoluyla yeniden gündeme taşıyanlar (ihya edenler demek bile mümkün) arasında rahmetli Ebul'ulâ Mardin'in istisnai bir yeri bulunmaktadır. Bu ameliyenin, ilmiye mensuplarının 1924 sonrası itibariyle, yaşayanları büyük ölçüde bir kenara itilmiş ve medrese ile birlikte tarih olan kısmı unutulmuş, daha da ötede küçümsenmiş, hor görülmüş bir dönemde yapılmış olması daha da anlamlıdır."²⁷² Ebul'ulâ Mardin'in "ömrünün sonlarında *Huzûr Dersleri* gibi kısmen saray teşkilatı kısmen ulema-padişah münasebetleri ve ilmiye sınıfıyla alakalı tarihi bir mevzuyu vesile edinerek ilmiye tarihçiliğine, ulema biyografileri yazarlığına ehemmiyet vermesi ve büyük emekler harcaması bizce ancak dolaylı yollarla ifade edilmiş güçlü bir davranış/iddianın ve ince bir siyasetin ürünü olmak üzerinden açıklanabilir."²⁷³ Tunaya'nın, Türk devriminin bilhassa ilmiye sınıfı ile çarpışmak zorunda kaldığını söylemesinin²⁷⁴ gözden kaçırılmaması durumunda, Ebul'ulâ Mardin'in ulema hâl tercümeleri sahasında yeniden çalışmaya başlamasının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Huzûr Dersleri adlı eserini hazırlamak üzere 1949 yılında çalışmaya başlayan²⁷⁵ Ebul'ulâ Mardin, bu eseri yazma işini "dini ve ilmi bir görev bilmiş,"²⁷⁶ "son yedi yıl yeniden canlandırdıkları 'Huzûr Dersleri' âleminde yaşamışlardır."²⁷⁷ Ahmet Emin Yalman, eserini tamamlayabilmek için uğraşan Ebul'ulâ Mardin için "En son olarak üç cilt üzerine kaleme almağa çalıştığı (*Huzûr Dersleri*) eserini tamamlamağı o kadar hararetle istiyordu ki anormal derecede yüksek tansiyonu olmasına rağmen tansiyon ilacı almaz, böyle ilaçların zekâsını gölgelendirmesinden ve eserinin kalitesinin bozulmasına sebep olmasından ürkerdi"²⁷⁸ demektedir. Sağlığından feragat edecek kadar eserini önemseyen Ebul'ulâ Mardin, bu eseri yazmadan evvel hayata gözlerini yummak endişesi taşımış ve eserinin

272 İsmail Kara, a.g.m., s. 159.

273 İsmail Kara, a.g.m., s. 160.

274 Tanık Zafer Tunaya, a.g.e., s. 151.

275 İsmet Sungurbey, "Önsöz," Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXXVII

276 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXVII.

277 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXVII.

278 Ahmet Emin Yalman, "Hocaların Hocası," *Vatan*, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

önsözünde “tahakkukunu çok arzu ettiğim ulvî ümniyenin tahassülünden evvel gözlerimi yummak endişesile daima bihuzur bulunuyorum”²⁷⁹ ifadesini kullanmıştır.

Huzûr Dersleri eserinin en önemli yönlerinden biri Ebul’ulâ Mardin’in bu eseri hazırlayabilmek için çoğu vefat etmiş bulunan ilmiye mensuplarının ailelerine mektup vasıtasıyla ulaşması, ayrıca yurdun çeşitli yerlerinde görevli müftülerle irtibata geçmesidir. Ebul’ulâ Mardin, bu eserini hazırlayabilmek için farklı bir sosyal çevreden yardım almakta, kendisinin de geçmişte mensup olduğu muhit ile temas kurmaktadır. Dolayısıyla *Huzûr Dersleri* adlı eserin Ebul’ulâ Mardin açısından asıl önemi kendisini bu eser aracılığıyla yeniden konumlandırmasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda, *Huzûr Dersleri* üzerine çalıştığı dönemde kendisine diyanet işleri reisi olmasının teklif edilmesi²⁸⁰ de tesadüf değildir. 1951 yılında vefat eden Diyanet İşleri Reisi Ahmet Hamdi Akseki’nin vefatının ardından kendisine götürülen teklifi Ebul’ulâ Mardin, sıhhatinin imkân vermemesi²⁸¹ sebebiyle kabul etmemiştir.²⁸² Bununla birlikte Ebul’ulâ Mardin “yaşlılığına rağmen, bir gencin tahammül hududunu aşan gayretlerle, arşivler üzerinde tetkikat ve taharriyatta bulunarak, üç cilt üzerine mürekkep, orijinal *Huzûr Dersleri* eserinin ilk cildini çıkarmış”tır.²⁸³

Eski bir meşihat müsteşarı olarak Ebul’ulâ Mardin *Huzûr Dersleri* isimli eserini hazırlamak için birçok kaynaktan yararlanmıştı. Bu kaynakların en dikkat çekenleri “son devirdeki mukarrir ve muhatapların eş, evlat ve torunlarının verdikleri malûmat”²⁸⁴ ile “memleketimiz müftülerinden gelen cevabi mektuplar”dır.²⁸⁵ Son devir huzur dersleri hocalarına ait bilgi toplamak amacıyla hocaların aileleri ile irtibat kurmaya çalışan Ebul’ulâ Mardin, eser için gerekli malumatı edinebilmek amacıyla müftülerden de

279 Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 12.

280 Ahmet Emin Yalman, a.g.y., s.1, 5.

281 Ahmet Emin Yalman, a.g.y., s.1, 5.

282 Mülkiye Mektebinin Ankara’ya taşınması (1936) üzerine buradaki hocalığından feragat eden, hakkı bulunduğu halde milletvekili olarak Ankara’da bulunmayan Ebul’ulâ Mardin, medeni kanun tasarisını hazırlayan ilmi heyetteki vazifesi hariç, Ankara’da görev almayı bir kez daha reddetmektedir.

283 Cemalettin Yavaşca, “Büyük Kaybımız: Hocaların Hocası Ord. Prof. Ebululâ Mardin,” *İktisadi Yürüş Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 345, s. 8.

284 Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 123.

285 Ebul’ulâ Mardin, a.g.e., s. 123.

ellerindeki bilgiyi paylaşımları hususunda yardım isteyecektir. Ebul'ulâ Mardin'in müftülöklere hitaben yazdığı mektup şu şekildedir:

..... Müftülüğü Yüksek Makamına

1172 Hicrî yılında devletin resmi teşkilâtına ithal olunan Huzûr Dersleri hakkında hazırlamakta olduğum takriben üç ciltlik esere bu derslerde mukarrir ve muhatap olarak bulunan ülemamızın hal tercümelerini (mümkünse fotoğraf ve elyazılarından nümune) koymak emelindeyim. “Men verraha mü'minen fekeennema ahyahu” hadisi şerifinin tazammun ettiği teşviki nebevîden kuvvet alarak bilütfihî taalâ işe başlamış bulunuyorum.

Aşağıda ismi yazılan âlimin mensubu bulunduğu memleketin halen iftâ vazifesile tevaggul buyurmakta olduğunuzu nazara alarak bu babta yüksek himmetinizi ricaya karar verdim. Zeyli arizaya işaret olunan hususları göz önünde bulundurarak mümkün olduğu nisbette hal tercüme, fotoğrafları ve elyazılarını göndermekle “Eddalû alel-hayri kefâlihî” sırrına mazhariyetinizi eltafi haktan diler, şükranlarımı şimdiden arzederim; Vallahül müyessiru liküllî asîr.

Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin²⁸⁶

Ebul'ulâ Mardin tarafından “müftülere gönderilen ve daktilo ile yazılarak teksirle çoğaltılan mektup tek tiptir. Başına, gönderilen il veya ilçenin adı bizzat Ebul'ulâ Bey tarafından yazılmakta ve altı imzalanmaktadır. Mektup sayfasının geri kalan kısmına ise yine yazar tarafından, gönderilen il ve ilçede doğmuş olan muhatap ve mukarrirlerin isimleri ve açıklayıcı bilgiler yazılmaktadır.”²⁸⁷ Ebul'ulâ Mardin'in bu mektubuna yurdun çeşitli yerlerinde görev yapmakta olan pek çok müftüden cevap gelmiş,²⁸⁸

²⁸⁶ Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 611-612 (*Men verraha mü'minen fekeennema ahyahu*: Kim bir müslümanın hayat hikayesini yazarsa ona hayat vermiş gibi olur. *Ed-dallû ale'l-hayri kefâlihî*: Hayra vesile olan hayrı yapan gibidir. *Vallahül müyessirü li-küllî asîr*: Allah'tır her güçlüğü kolaylaştıran.)

²⁸⁷ İsmail Kara, *Rize Müftülerinden Yusuf Karali Hoca*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012, s. 46.

²⁸⁸ Bu müftülerin listesi için bkz. Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 612.

Ebul'ulâ Mardin de eserin meydana getirilmesi aşamasında mektup vasıtasıyla kendisine malumat veren müftülere eserinin son kısmında teşekkür etmeyi ihmal etmemiştir.²⁸⁹ *Huzûr Dersleri*'nde bazılarına yer verilen bu mektuplara bakıldığında, böyle bir eserin hazırlanacak olmasının büyük bir memnuniyetle karşılandığı görülmektedir.²⁹⁰ Müfit Kurutluoğlu'nun cevaben yazdığı mektup bunun örneklerinden biridir:

... hayırlı bir eser vücade getirmeğe başladığınızı bildiren mektubu okudum. Kökü, tâ Cibril Aleyhisselâm vasıtasıyla Cenabı Kibriya'ya vâsıl olan tarıkı ilmiyyede yetişen fuhulîni ulemayı bütün âleme tanıttıran, bilhassa İslâm âlemine bir nümunei imtisal olacak olan eserinizin tamamlanmasına, Cenabı Zülcelâl'in sizi muvaffak buyuracağına eminim ve bu âciz dâileri de duâcıyım...Bu işlediğiniz iş 'Efdal-ül-âmâl ehazzühâ' hadisi şerifinin sırmına uygun bir iş olduğundan sizi hulûsu kalble tebrik eder, Dareynin saadetine mazhar buyurulmaklığınızı rabbimden niyâz ve istirham eylerim. Derin saygı ve selâmlarımı takdim ederim, efendim. Müfit Kurutluoğlu.²⁹¹

289 Ebul'ulâ Mardin, eserin birinci cildinin sonunda eserin ortaya çıkmasında yardımda bulunan birçok kişiye de teşekkür etmektedir. Bu teşekkür listesinin başında Mehmet Şerif Çavdaroğlu'nun (Damat Şerif Paşa) bulunması ilgi çekicidir. Mustafa Kemal Atatürk'ün "ulusu zehirlemekle" suçladığı (Gazi M. Kemal Atatürk, *Söylev*, Yay. Haz.: Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, y.y., Cumhuriyet Kitapları, t.y., s. 133). Mehmet Şerif Çavdaroğlu'nu Ebul'ulâ Mardin, "Fuzalayı vüzeradan esbak Dahiliye Nazırı Muhammed Şerif (Paşa) Çavdaroğlu" şeklinde anmaktadır (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 610).

290 *Huzûr Dersleri*'nin yayınlanacak olmasını heyecanla karşılayan isimlerden biri de Ebul'ulâ Mardin'i sık sık ziyaret eden isimlerden biri olan Mithat Cemal Kuntay'dır. Mithat Cemal Kuntay, 4 Ocak 1951 tarihli mektubunda Ebul'ulâ Mardin'e şunları yazmaktadır: "Necip Üstad, bir sualime, iki büyük sayfa ve kıymetli tafsilâta cevap verdiniz; şükranımın ifadesini bulmaktan âcizim. Henüz basılmakta olan ve ebediliğe namzet bulunan 'Huzûr Dersleri'ni tab'î olmadan gönderdiniz; bu da şükranımın çok üstündedir. Kıymetli mektubunuzu, not defterime, mehaz olarak, zamkî arabî ile öyle kuvvetli yapıştırdım ki, zamanın tûfânı nisyânı bile koparamaz...Maiyyetinize, Hükûmet kuvveti, kâtipler, müstensihler, müsevvitler ve mübeyyizler, daktilolar ve filânlar tâyin etse de, böyle bir eserin âlimlik tarafını size ve amelik tarafını onlara bıraksa ve şu vâdide muhalled bir eserini kazanmak şu nasipsiz millete nasib olsa...Huzûr Dersleri'ne ait olarak, tetkiklerimde rastlayacağım menkıbeleri istemeniz sırf beni taltif içindir. Benim tetkiklerim nedir ki, eserimize bir kelime bile ilâve edebilsin. Olsa olsa, şüphelerle karşılaşabiliriz ve onlar hakkındaki suallerim, benim cehlîmin derinliğini gösterse bile, ilminizden benim ve hepimizin haddi âzam miktarda faydalanmamıza vesilecek, bahanecek teşkil eder...Huzûr Dersleri'nin iki cilt olacağı hakkında verdiğiniz haber okur-yazar olanlar için sahici bir müjdedir. Sıhhatinize, saadetinize, bu müjdenin heyecanı ile da dualarımı tekrar ettim. Sevgilerimi, tâzimlerimi, nûrânî huzurunuzda arz ederim. Mithat Cemal." (Yusuf Mardin, *a.g.e.*, s. 254-255).

291 Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 787-789.

Huzûr Dersleri'nin hazırlanması için büyük gayret sarf eden ve çeşitli kaynaklardan yararlanarak huzur dersleri mukarrir ve muhataplarından önemli bir kısmının hal tercümelerini tespit edebilen Ebul'ulâ Mardin'in ömrü, eseri tamamlamaya vefa etmemiştir; eserin 2. ve 3. ciltleri, Ebul'ulâ Mardin'in vefakâr asistanı İsmet Sungurbey'in çabası sonucu 1966 sene-sinde yayınlanabilmiştir.²⁹²

Yaşamının son dönemindeki bir âlimi, hazırlanması gerçekten çok güç olan böyle bir eseri ortaya koyabilmek için yıllarca devam eden bir araştırma faaliyetinde bulunmaya iten sebebin, üzerinde düşünülmesi gereken bir husus olduğu kanaatindeyiz. Bu maksatla öncelikle Ebul'ulâ Mardin'in *Huzûr Dersleri*'ne yazmış olduğu önsöze yer verecek, ardından da huzur derslerinin sahip olduğu bazı özelliklerden bahsedeceğiz. "Sultan III. Mustafa döneminde 1759'da seçkin ilim adamlarının iştirakiyle, Ramazan aylarında padişahın huzurunda yapılmak üzere 'huzur dersleri' adıyla başlatılan ve 1923'e kadar devam eden ilim meclislerini, bu meclislere katılan kişileri tanıtmak maksadıyla"²⁹³ kaleme alınan *Huzûr Dersleri*'nin önsözünde Ebul'ulâ Mardin şöyle demektedir:

Üçüncü Sultan Mustafa devrine müsadif hicrî 1172 yılında Osmanlı devleti teşkilâtına ithal olunan (*Huzûr Dersleri*) adlı ilmi meclisler

292 "Üstâd Ebül'ulâ Mardin'in eserinin, hep kendilerinin nasıl istiyecek idiğini kendi kendime sorarak, en güzel biçimde yayınlanmasını kutsal bir görev bilmiş, bu uğurda elimden gelen bütün özeni göstermiş bulunuyorum. Buna rağmen bazı hatâlar olmuşsa, bunların sorumluluğunu yükleniyorum. Bir yandan omuzlarımdaki ağır akademik ödevler, öte yandan doğrusu kendim de biraz şikâyetçi olduğum aşırı titizliğimden ileri gelen ağır çalışma temposu, bu kutsal görevin tamamlanmasını geciktirmiştir. Bütün bunlardan dolayı, üstâdın aziz hâtrası önünde en derin saygıyla eğilerek başışlanmamı dilerim." (İsmet Sungurbey, "Önsöz," Ebül'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XXXIX). Eserin tamamlanmasıyla birlikte İsmet Sungurbey'in yardımlarından dolayı önsözde teşekkür ettiği Hüseyin Hatemi de şu tarih düşürecektir:

Ebul'alâ o üstâdı mükerrrem
Bu a'lâ kârı başlatmıştı evvel
Yarım kalmış te'lifi ne çâre
Dolup va'de bu dünyâdan çekip el
Fakat Sungurbey'in himmetleriyle
Hitâm buldu şükür gaayet mükemmel
Ve işte Hâtemi târîh düşürdü
Huzûr Dersi tamâm oldu cânım gel (1964)

(Ebül'ulâ Mardin, a.g.e. s. XLI).

293 Cevdet, Yavuz, "Ebul'ulâ Mardin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 10., İstanbul, 1994, s. 364.

hakkındaki malûmatımız, işin azamet ve ehemmiyetiyle mütenasip değildir... İki yüz seneye yakın uzun bir zaman devam eden şu kıymetli müessesenin dikkate değer hiçbir iz bırakmaksızın unutulmaya mahkûm bulunması ve tarihin derinliklerine adeta “nakışberâb” gibi süzülüp gitmesi ilim namına doğrusu acı bir mazhariyet olduğu kadar ahlâfın bihakkın tenkidini de müstelzim ve telâfisi mümkün olmayan bir mahrumiyettir. Yüksek ve cazip mansıbları kendi ihtiyarlarile terk ederek bütün mevcudiyetlerini ilme hasreden memleketin binlerce güzide, fedakâr âlimlerinin çalışma faaliyetlerine saha olan bu derslerde yorulmak bilmeyen mesaisiyle temeyyüz eden şahsiyetleri bilmemiz, tanımamız hepimiz için bir kadirbilirlik borcudur. Halbuki, bahsi geçen derslere iştirak eden zevatın tercümei halleri şöyle dursun, isimlerini bile tam surette istikra edebilir durumda değildir... Bu hidmet ve himmet neticesinde “Makteli ekâbir” olan nisyardan sayıları binleri aşan feragat sahibi büyük âlimleri kurtararak namlarını ve hizmetlerini tahlid gibi hadisi şerifde (ihya) diye tavsif buyurulan mazhariyete nail kılmak hakikaten gıptaya değer bir saadettir.

... Bugüne kadar başka vesilelerle yeniden şu mühim mevzua avdet müyesser olmadığından tahakkukunu çok arzu ettiğim ulvî ümniyenin tahassülünden evvel gözlerimi yummak endişesile daima bîhuzur bulunuyorum. Fakat, iğne ile kuyu kazmak kabilinden olan bu işin hakkile başarılabilmesi pek çok mezahimi iktihama ve geniş bir vakit tahsisine mütevakkıf bulunduğundan başlanacak işde müspet bir neticeye varılamamak ihtimali de varit ve hattâ galiptir. Mamafih Arapça vecizde dendiği gibi, tamamı idrak olunamayan şeyin tamamı da terkolunamayacağını ve bu vâdide yazılan tek satırın bile nihayet gayeye doğru atılmış bir hatve mahiyetini, üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin, kaybetmeyeceğini nazara alarak eserin bütün kısımlarile ihzar ve itmamını beklemeden her yazılan şeyin müsaraaten neşrinı icabı hale ve ihtiyata en uygun bir tedbir buldum. Tevfik Allahtandır. Ebul’ulâ Mardin.²⁹⁴

294 Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 5-12.

Ebul'ulâ Mardin, bu önsözün ardından huzur derslerinin mahiyeti, huzur dersi meclislerinin teşkil tarzı, derslerde riayet olunan kaideler, huzur dersleri usulünün başlangıcından sonuna kadar mukarrirlikte ve muhataplıkta bulunan şahıslar ve huzur dersleri ile ilgili muhtelif konular ile ilgili bilgi vermektedir.

Huzur dersleri usulü, Osmanlı padişahlarından Üçüncü Sultan Mustafa tarafından Hicrî 1172 tarihinde isdar olunan bir irade ile vaz' ve tesis olunmuş ve Osmanlı Devletinin inkırazına yani Altıncı Sultan Mehmedin saltanatı ve hattâ Abdülmecid efendi hilâfeti devrine kadar devam ederek 29 Recep 1342 tarihinde mer'iyete giren 'Hilâfetin ilgasını ve Hanedanı Osmanînin Türkiye Cumhuriyeti memâliki haricine çıkarılmasına dair' olan 341 sayılı ve 26 Recep 1342 ve 3 Mart 1340 tarihli kanunun yürürlüğe girmesile nihayet bulmuştur.²⁹⁵

Dolayısıyla "H. 1172 Ramazanında başlayıp H. 1341 Ramazanında nihayet bulan"²⁹⁶ huzur dersleri iki asra yakın bir süre devam etmiştir.

Huzur dersleri, "İstanbul rüusunu haiz olup uhdesinde herhangi resmî bir vazife bulunmayan"²⁹⁷ ve İstanbul'da ikamet eden²⁹⁸ âlimlerden oluşmakta, "huzur dersi mukarrir ve muhataplığına yapılacak tayinler, şeyhülislâmın inhasile, iradei seniyye üzerine"²⁹⁹ gerçekleşmektedir. Huzur dersi hocalarını³⁰⁰ huzura girdiği zaman ayağa kalkarak karşılayan ve mazeret bulunmadıkça dersi dinleyen padişahın, önlerinde rahleler bulunan mukarrir ve muhataplar gibi iki elini dizleri üstüne koyarak oturduğu, diğer dinleyicilerin ise hocaların arkasında ayakta durduğu bir düzen

295 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 62.

296 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 82.

297 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 63.

298 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 63.

299 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 92.

300 Huzûr derslerinde dersi takrir eden âlime "mukarrir," müzakereci durumunda olan âlimlere önceleri "tâlip," daha sonra "muhatap" denilmiştir (Mehmet İpşirli, "Ramazanda Huzûr Dersleri," *Din ve Hayat (İstanbul Müftülüğü Dergisi)*, Sayı: 5, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Matbaası, 2008).

içerisinde başlayan ve padişahın, muhatap ve mukarrirleri geçirmesinin³⁰¹ ardından mabeyncilerin mukarrir ve muhataplara nakdi ve aynı hediyeler vererek³⁰² sarayın dış kapısına kadar teşyi etmesi³⁰³ ile son bulan huzur dersleri, gerçekten de “Türk kültür tarihi ve dini hayatının önemli uygulamalarından biri”³⁰⁴dir. ✕

Huzur derslerinin konusu Kur'an-ı Kerim ayetleridir. “Tam bir ilmi serbestiyet içinde yapılan derslerde bir âyet okunarak mukarrir tarafından onun tefsiri”³⁰⁵ yapılmakta, muhatapların sorularına ve itirazlarına mukarrir cevap vermekte, böylece ilmi bir münazara cereyan etmektedir.³⁰⁶ H. 1200 tarihinden itibaren “Mushafı şerifdeki muayyen sıra”nın³⁰⁷ takip edildiği huzur derslerinde Kur'an-ı Kerim'in ancak Nahl suresine kadar gelinebilmiştir.³⁰⁸ Halife Abdülmecid Efendi'nin huzurunda gerçekleşen

301 Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 214.

302 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 97.

303 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 214.

304 Mehmet İpşirli, *a.g.m.*

305 Mehmet İpşirli, *a.g.m.*

306 Mehmet İpşirli, *a.g.m.* “Huzûr derslerinde takrir ve mübahese serbesttir, yani söz ve fikir hürriyeti esastır. Hatâât Üçüncü Sultan Selim devrinde mukarrir ve muhatapların her birine hiçbir şeyden çekinmeyerek ve her türlü tesirden âzâde kalarak düşüncelerini lâyh olduğu tarzda serbestçe izhar etmeleri keyfiyeti, dersten evvel padişah tarafından iradei kat'îye halinde bildirilir ve bu terminat dolayısıyla bazen küstahane vâki tecavüzlerin bile affı cihetine gidilirdi.” (Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 25.)

307 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 18. “Huzûr derslerinde takrir olunan âyetler, 1200 Hicri senesinde başlayan Fatiha sûresinden itibaren Mushafı şerifteki muayyen sırayı takip eder.” (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 18). “Hicri asır mebdî olan 1200 tarihi, müteferrik âyetlerin tefsiri usulünden vazgeçilerek Fatiha sûresinden itibaren Mushaf sırasının takibi için bir ilham menbâı olmuştur.” (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 21). Ebul'ulâ Mardin, ilk huzur dersi ile ilgili olarak şu malûmatı vermektedir: “Vak'anüvis Vâsîf efendi, bu ilk huzur dersinde: (*Ya eyyühellezine âmenü künu kavvamine bilkistü*) âyeti şerifesinin Kazı Beyzavî tefsirinden takrir edildiğini ve münazara esnasında Müzellef efendi ile İdris efendi tarafından itirazlarda bulunulduğunu ve mukarririn herbirini müsakit cevaplarla iltzam etmiş olduğunu ve ders sonunda hey'eti terkîp eden zevatın herbirine yüzer altın verildiğini yazmaktadır.” (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 68). İlk huzur dersinde takrir edilen Nisâ sûresinin 135. âyetinin mealî şu şekildedir: “Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti tütülikle ayakta tutan kimseler olun (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır (Onları sizden çok kayırır). Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır (*Kur'an-ı Kerim Medîl*, 12. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 109).

308 Ebul'ulâ Mardin'in “beş sene zarfında Bakara sûresinden ancak otuz âyeti kerime takrir olunabilmiştir” ifadesi göz önünde tutulacak olursa, bu durum daha iyi anlaşılabilir (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 72).

son huzur dersinde³⁰⁹ takrir olunan son ayet ile ilgili olarak Ebul'ulâ Mardin "müteaddit zevatın rivayetine nazaran, son tefsiri takrir olunan âyeti kerime...Nahl sûresinden: *Kat mekerellezine min kablihîm feetallahu bünyanehüm minelkavaidi faharra aleyhimüssakfu minfevkihîm veetâhümülazâbi minhaysü lâyeş'ûrun âyetidir*"³¹⁰demektedir.

Eserinde huzur derslerini birçok yönüyle etraflıca ele alan ve "konusunda yarım asırdan bu yana tek eser olan"³¹¹ *Huzûr Dersleri*'nin müellifi Ebul'ulâ Mardin, bu araştırmanın en güç safhasının "Huzur dersi meclislerinde bulunan zevatın kimler olduğunu tesbit"³¹² olduğunu belirtmektedir. Kanaatimizce eserin esas yazılış amacı da huzur derslerinin mahiyetini anlatmaktan ziyade 'huzur dersleri meclislerinde bulunan zevatın' hâl tercümelerini yayınlatabilme. Nitekim *Huzûr Dersleri* eseriyle Ebul'ulâ Mardin, "ulemanın çokça tenkit edildiği hatta karalandığı bir dönemde –en azından ifade itibarıyla– bir savunma haletiruhiyesi içine girmeden, huzur dersleri üzerinden ilmiyeyi tebcil etmekte"dir.³¹³

Ebul'ulâ Mardin'in *Huzûr Dersleri* adlı eserinde cumhuriyet öncesi dönemde huzur dersi hocası olup erken cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğrayan âlimlerden de söz edilmektedir. Bu bağlamda en dikkat çekici isimlerden biri Mustafa Sabri Efendi'dir. "Saltanatın ilgasından sonra ülkeyi terk etmesi ve ardından 150'likler listesinde yer alması dolayısıyla nerede ise bütün Cumhuriyet tarihi boyunca adı hiç de iyi anılmayan"³¹⁴ ve "af

309 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 82. Araştırma sürecinde Ebul'ulâ Mardin'in ulaşamadığı en önemli belgelerden biri "1341 Ramazanında Halife Abdülmecit Efendinin huzurunda takrir olunan ve huzur derslerinin sonuncusu bulunan derslere mukarrir ve muhatap olarak iştirak eden zevatın isimlerini muhtevi cetvel"dir. "Mülga Şer'îye Vekâletinin dosyalarında mevcut olması iktiza eden tezkere ve melfufu pusula müsveddeleri, ilgaı müteakip dosyalar için tevdi mahallî olarak hatıra gelen Diyanet İşleri Riyasetinde, Adliye Vekâletinde, Büyük Millet Meclisi mahzeninde, Başvekâlete bağlı arşiv dairelerinde bulunmadığı gibi halen bunların nerede mahfuz bulunduğu da öğrenilememiştir." (Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 602).

310 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 83. Ayetin mealî şu şekildedir: Onlardan öncekiler de tuzak kurmuşlardı. Allah'ın azabı binalarını, temelinden gelip yıktı da tavanları başlarına çökürdük ve azap kendilerine fark edemedikleri yerden geldi." (*Kur'an-ı Kerim Meâlî*, 12. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011, s. 289).

311 Murat Bardakçı, "Müziğin Büyük Üstadı Arif Mardin, Hazreti Muhammed'in Soyundandı," *Hürriyet*, 09 Temmuz 2006.

312 Ebul'ulâ Mardin, *a.g.e.*, s. 164.

313 İsmail Kara, "Ebülulâ Mardin'in Ulema Haltercümelerine Dair Çalışmaları," *Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 31, 2011, s. 165.

314 İsmail Kara, *a.g.m.*, s. 165.

çıkışında yurda dönmeyen tek '150'lik olan"³¹⁵ Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi için Ebul'ulâ Mardin'in "rahatlıkla 'esbak şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi hazretleri' ifadesini kullanması... başlı başına anlamlı bir tercih gibi gözükmetedir."³¹⁶ Bununla birlikte eserdeki esas ilgi çekici olan isim, huzur dersleri hocalarından olup 1926 senesinde idam edilen İskilipli Âtîf Efendi'dir.³¹⁷ Eserde, kendi döneminde "Müslümanların en büyük âlimi"³¹⁸ olduğundan söz edilen İskilipli Âtîf Efendi'nin, Milli Mücadele döneminde Kuvâyı Milliye karşı harekete geçilmesinin günah olduğunu savunmakta olduğu³¹⁹ belirtilmekte; ancak kendisinin "12 Temmuz 1340'da, yâni 25 Teşrinisânî 1341 gün, 671 sayılı Şapka İktisâsı Hakkındaki Kanun'dan tam bir yıl, dört ay, on üç gün önce yayınlamış bulunduğu *Frenk Mukallidliği ve Şapka* adlı eseri yüzünden"³²⁰ 1925 yılında tutuklandığı, ardından da 4 Şubat 1926'da idam edildiği belirtilmektedir. *Huzûr Dersleri*'ndeki İskilipli Âtîf Efendi kısmında İskilipli Âtîf Efendi'nin itibarını korumaya yönelik bir çaba olduğu görülmektedir. Eser, bu yönüyle de ilgi çekicidir.³²¹

Adeta bir "din bilginleri ansiklopedisi"³²² olan *Huzûr Dersleri*'nde Ebul'ulâ Mardin, erken cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğrayan âlimlerin haricinde yüzlerce âlimin hâl tercümesine de yer vermektedir. Bu bağlamda, *Huzûr Dersleri*'nin esas yazılış amacı "huzur dersleri" adlı âlmi meclislerde görev alan; fakat yıllar içerisinde unutulmuş olan âlimleri tanıtabilmektir. "Bahsi geçen derslere iştirak eden zevatın tercümei halleri şöyle dursun,

315 Taha Akyol, *Medine'den Lozan'a*, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996, s. 97.

316 İsmail Kara, a.g.m., s. 166.

317 İskilipli Âtîf Efendi'nin hâl tercümesinin de bulunduğu 'Ekler' kısmı Ebul'ulâ Mardin'in asistanı İsmet Sungurbey ve talebesi Semihâ Omay tarafından hazırlanarak esere ilave edilmiştir. İskilipli Âtîf Efendi'nin huzur dersleri hocalarından biri olduğunu Ebul'ulâ Mardin elbette bilmektedir. Nitekim eserin "Huzûr Dersleri Usulünün Başlangıcından Sonuna Kadar Muhataplıkta Bulunanların İsimleri" başlıklı kısmında İskilipli Âtîf Efendi'nin ismi de yer almaktadır (Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 164).

318 Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. 972.

319 Ebul'ulâ Mardin, a.g.e., s. 973.

320 Ebul'ulâ Mardin, a.g.e., s. 973.

321 *Huzûr Dersleri* adlı eserde bu denli üzerinde durulan İskilipli Âtîf Efendi'nin idamından hemen sonra (17 Şubat 1926) kabul edilen Türk Medeni Kanununun ilmi heyetinde Ebul'ulâ Mardin'in yer alması, erken Cumhuriyet döneminin şartlarını gözler önüne sermektedir.

322 Turgut Akpınar, *İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Temmuz 2004, s. 19.

isimlerini bile tam surette istikra edebilir durumda değiliz”³²³ diyen Ebul’ulâ Mardin’in öncelikli amacı, “nisyandan sayıları binleri aşan feragat sahibi büyük âlimleri kurtararak namlarını ve hizmetlerini tahlid gibi hadisi şerif-de (ihya) diye tavsif buyurulan mazhariyete nail kılmak”tır.³²⁴ Huzur derslerinin konu olarak belirlenmesi, yaklaşık son iki yüz yıl boyunca toplanan huzur dersleri meclislerine katılan yüzlerce Osmanlı âliminin aynı eserde tanıtılabilmesi için uygun bir çerçeve sunmasından kaynaklanmaktadır. Hem anne hem de baba tarafından yüzyıllarca ilimle uğraşmış ailelere mensup olan Ebul’ulâ Mardin, *İlmiyye Sâlnâmesi*’nden sonra *Huzûr Dersleri* ile birlikte ilmiye sınıfını bir kez daha selamlamaktadır.

VEFATI

Ebul’ulâ Mardin’in yaşamının son döneminde *Huzûr Dersleri* üzerine çalışmaya başlaması onun Osmanlı ulemasının hakkını teslim etme çabasıdır. Ebul’ulâ Mardin, erken cumhuriyet döneminin koşullarından dolayı böyle bir eseri ancak 1950’li yıllarda ortaya koyabilmiş, eserin önsözünde de “şu mühim mevzua avdet müyesser olmadığından”³²⁵ ifadesini kullanmıştır. Eseri yazmaya başladığında ise yaşı epeyce ilerlemiş olan Ebul’ulâ Mardin, artık eseri tamamlayamama endişesi taşımaktadır. Böyle bir çalışmanın birkaç yıl içinde bitirilmesinin imkânsız olduğunun farkında olan Ebul’ulâ Mardin, önce eserin birinci cildini yayınlamış,³²⁶ bu durumu da “eserin bütün kısımlarile ihzar ve itmamını beklemeden her yazılan şeyin müsaraaatene neşrini icabı hale ve ihtiyata en uygun bir tedbir buldum”³²⁷ sözleriyle ifade etmiştir. *Huzûr Dersleri*’nin birinci cildinin yayınlanmasından sonra diğer ciltler için çalışmaya devam eden ve “son yedi yıl yeniden canlandırdıkları *Huzûr Dersleri* âleminde”³²⁸ yaşayan Ebul’ulâ Mardin, eserin tamamını yayınlayamadan vefat etmiştir.

323 Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951, s. 5.

324 Ebul’ulâ Mardin, a.g.e., s. 7.

325 Ebul’ulâ Mardin, a.g.e., s. 12.

326 *Huzûr Dersleri*’nin ilk cildinin yayınlanması, daha önceleri Ebul’ulâ Mardin ile ilgili çeşitli haberler yapan *Cumhuriyet* gazetesinde hiç yer almamıştır. Bununla birlikte *Huzûr Dersleri*, *Sebilürreşad* dergisinde okurlara tanıtılmıştır (“Yeni Eserler: *Huzûr Dersleri*,” *Sebilürreşad*, Cilt: IX, Sayı: 224, İstanbul, 1956).

327 Ebul’ulâ Mardin, a.g.e., s. 12.

328 İsmet Sungurbey, “Önsöz,” Ebul’ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s.XXXVII.

Ebul'ulâ Mardin'in vefatının ardından "İstanbul, görülmemiş derecede muhteşem bir cenaze törenine sahne olmuş, büyük üstâdın cenazesi Nişantaşı'ndan Beyazıt Camii'ne ve Üniversiteye, oradan Sirkeci'ye ve Üsküdar İskelesi'nden Karacaahmet'teki ebedî istirahatgâhına kadar etrafında kolkola girerek kale gibi, kilit gibi saflar teşkil eden sevgili öğrencilerinin, Türk gençliğinin ve halkın elleri üzerinde"³²⁹ taşınmıştır. Ebul'ulâ Mardin'in cenazesi "arkada Reisicumhur Celâl Bayar, Başvekil Adnan Menderes, vekiller ve muhtelif müessese ve teşekküllerinin gönderdikleri 50'ye yakın çelenk, Devlet Vekili Cemil Bengü, Üniversite rektör, dekan ve profesörleri, mebuslar, vilâyet ve parti temsilcileri ile talebeler olduğu halde Çemberlitaş Cağaloğlu yoluyla... Sirkeci'den kaldırılan Şehir Hatlarına ait 56 numaralı vapurla Üsküdar'a geçirilmiş ve Karacaahmet'teki ebedî istirahatgâhına defnedilmiştir."³³⁰

VEFATININ ARDINDAN

Vefatının ardından gazete ve dergilerde Ebul'ulâ Mardin'e dair, daha çok kendisiyle tanışıklığı olan kişiler tarafından, çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılar incelendiği zaman, Ebul'ulâ Mardin'in vefatının endişe ile karşılandığı izlenimi edinilmektedir. Bunun nedeni, birtakım "cemiyet kaymetlerinin" yaşayan en önemli temsilcilerinden birinin kaybedilmiş olmasıdır. Eşref Edib, Ebul'ulâ Mardin'in vefatıyla birlikte bir devrin kapanmış olduğunu belirtmektedir:

Ebulula bey, her sınıf halka kendini beğendirdi, güzel bir nam bıraktı. Ne mutlu ona! Artık bir Ebul'ula daha yetişir mi? Hiç de zannetmiyorum. O, geçen asırların muhassal nezaket ve terbiyesi idi. Şimdi artık o devirler mazi oldu. O devirlerle beraber Allah'ın rahmetine kavuştu.³³¹

³²⁹ İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XV.

³³⁰ "Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin Toprağa Verildi," *Vatan*, 16 Ocak 1957, s.1, 5. Ebul'ulâ Mardin'in kabri Çiçekçi'deki Küçük Selimiye Cami karşısında bulunan aile haziresinde yer almaktadır. 13 Ocak 1957 tarihinde vefat eden Ebul'ulâ Mardin'in ismi (Ebul'ulâ Mardin'in öğrencilerinden olup belediye encümeninde görev yapmakta olan Erdoğan Adalı'nın teşebbüsüyle) Levent'te bir caddeye verilmiştir (Cumhuriyet, 25 Ekim 1959).

³³¹ Eşref Edib, "Ebululâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?," *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957, s. 201.

Eşref Edib'in bu satırları, Ebul'ulâ Mardin'in yakın dostlarından olan İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal'ın evindeki yazı odası ile ilgili Mithat Cemal'in yapmış olduğu tasvire benzemektedir. Mithat Cemal, "Bu odadan sokağa çıktığım zaman bir devrin cenaze namazından dönüyorum sanırdım"³³² demektedir. Sık sık bir araya gelen İbnü'l-emin Mahmut Kemal İnal ve Ebul'ulâ Mardin gibi şahsiyetler, ortaya koydukları eserlerin yanı sıra varlıklarıyla dahi toplum yaşamımızda kültür kırılmasının önüne set çekerler. Ebul'ulâ Mardin'in vefatının ardından endişenin hâkim olması da, artık nesilden nesle geçmesi pek mümkün olmayan kültürel değerlerin yeniden üretilmeyecek olmasına ilişkin kanıyla alakalıdır. "Türk cemiyetlerini asırlarca müddet en büyük tehlikeler ve sarsıntılar karşısında yaşatan birtakım an'anelerin, üstün meziyetlerin yolunu modern hayatın bize geliş şekli kesmiştir, eski an'ane ve meziyetlerin nesilden nesle geçmesi tabii ve tam bir surette olmamıştır"³³³ diyen Ahmet Emin Yalman, Ebul'ulâ Mardin'in vefatının ardından şu satırları kaleme almıştır:

Evvelki gün Profesör Ebul'ulâ Mardin'in cenazesinde herkes müttefikti. Merhumun aramızdan ayrılmasıyla geride bir boşluk kalmıştır. Türk cemiyetinin iyi an'anelerinden, üstün vasıflarından mürekkep mânevi hazineinden bir şeyler daha eksilmiştir. Çok sevdiğim nazik, mütevazı, kibar, olgun ilim adamımızı ebediliğe doğru olan seyahatte uğurlarken, kendi kendime soruyordum: Acaba neden yalnız bir tek kâmil insanın, nesil nesil hocalar yetiştiren üstün bir hocanın, eşi nadir bir hukukçunun, dini bütün bir müminin arkasından ağlamakla kalmıyoruz? Neden hepimiz birden bir boşluk hissi duyuyoruz, nesilden nesle tamamiyle geçtiğine inanamadığımız bir takım cemiyet kıymetlerinin neden matemi içindeyiz?³³⁴

Ahmet Emin Yalman ile aynı düşünceleri paylaşan bir diğer isim de Cemalettin Yavaşca'dır:

³³² Mithat Cemal Kuntay, *Mehmed Akif: Hayatı-Seciyesi-Sanâtı*, 8. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, Mart 2011, s. 13.

³³³ Ahmet Emin Yalman, "Hocaların Hocası," *Vatan*, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

³³⁴ Ahmet Emin Yalman, "Hocaların Hocası," *Vatan*, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

Çok değişmiş olan cemiyet hayatımızda, Ebul'ulâ Bey, İstanbul Efendisi karakterinin son mümtaz simasıdır. Emsaline hürmet, herkeşe hüsnü muamele, talebelerine şefkat ve iltifat, sevimli yüzünde tebessüm, e'âl ve hareketinde incelik ve nezaket ile o, devri kadim efendisi tipinin son bir mümessili, bir kelime ile fazilet timsali idi.³³⁵

Bu satırların Ebul'ulâ Mardin'in ardından yazılmış olması, Ebul'ulâ Mardin'in çok özel bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Ebul'ulâ Mardin ile ilgili yer verdiğimiz anekdotlar, kendisinin sahip olduğu kişiliği anlayabilmemize yardımcı olsa da, iki hususun bilhassa vurgulanması gerektiği düşüncesindeyiz.

Ebul'ulâ Mardin, “ ‘Müslüman, dünyanın en temiz ve nazik adamıdır’ anlayışının bir örneği”dir.³³⁶ Kendisiyle yapılan bir röportajda Türkân Mardin, babasıyla ilgili olarak “Ebul'ula Mardin'in terbiye ve nezaketi o kadar üst seviyede idi ki, bazı tanıdıklarımız bu ince hareket karşısında mahcup oldukları yolunda sözler söylerlerdi. Babam oturduğu odaya kendisinden yaşça çok küçük birisi gelse bile, selamlamak için oturduğu yerden ayağa kalkardı. Çocuklara da son derece saygılı ve sevgi dolu davranırdı. Kendi yetiştirdiği bazı öğrencilerine bile sanki kendi hocasıymış gibi son derece saygı gösterirdi. Çok saygılı ve kibar bir insandı”³³⁷ ifadelerini kullanmaktadır. Yalman da Ebul'ulâ Mardin'in eski Türk terbiyesinin en mükemmel temsilcilerinden biri olduğunu dile getirmektedir:

Eski Türk terbiyesinin ne demek olduğunu anlamak için Ebul'ulâ Mardin ile görüşmek kafiydi. Tamamiyle samimi olan tevazuu ve inceliğiyle size tam bir huzur ve haz hissi verirdi. Onunla konuşurken, şunu hissederdiniz ki eski Türk terbiyesinin son mükemmel temsilcilerinden birinin karşındasınız ve onun temsil ettiği güzel

335 Cemalettin Yavaşca, “Büyük Kaybımız: Hocaların Hocası Ord. Prof. Ebululâ Mardin,” *İktisadi Yürüyüş Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 345, s. 8.

336 Aydın Bolak, *Ebu'l-ulâ Mardin*, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148

337 Havva Lakutoğlu, “Kerimeleri Türkân Mardin'in Gözünden Aile Babası Ebul'ulâ Mardin,” *Mardini-zadeler ve Büyük Âlim Ebul'ulâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 11.

ve ileri an'anelerin gevşemesi ve kuruması cemiyetimiz için büyük bir zarar olacaktır.³³⁸

Ebul'ulâ Mardin'in şahsiyeti ile ilgili olarak sıklıkla dile getirilen özelliklerden biri de inanmış olduğu dini değerlere her dönemde sahip çıkabilmiş olmasıdır.³³⁹ Ebul'ulâ Mardin'in ibadete çocuk yaşta başlamış olduğunu ve vefatına kadar bırakmadığını³⁴⁰ belirten Sungurbey, hocası için: "Tam bir Müslüman olan Ebul'ulâ Mardin bütün hayatı boyunca Kur'anı Kerim'in ve Hazreti Peygamber (S.A.)'in gösterdiği din ve ahlâk yoluna harfiyyen bağlı kalmış, bütün hayatında Hazreti Peygamberi (S.A.) önder bilmiş ve örnek tutmuştur" demektedir.³⁴¹ Kendisiyle yapılan bir röportajda da "Ahlâklı insan kime dersiniz?" sorusuna Ebul'ulâ Mardin, "Kur'anın anladığı ve anlattığı mânâdaki adama derim"³⁴² sözleriyle cevap vermektedir. Ebul'ulâ Mardin'in sıklıkla dile getirilen nezaketi de kendisinin Müslümanlık anlayışından kaynaklanmaktadır. Bu hususta Sungurbey, hocası ile ilgili olarak "Hazreti Peygamberin dünyanın en nazik insanı olduğunu, hiç kimseye mübarek yüzünü çevirmeden hitab etmediğini belirtirler, kendileri de herkese güleriyüzle ve en büyük nezaketle davranırlardı"³⁴³ demektedir.

Eski Türk terbiyesinin son temsilcilerinden olan Ebul'ulâ Mardin'in vefatı ile birlikte Osmanlı'nın son döneminin kültür ikliminde yetişmiş neslin en kıymetli örneklerinden biri daha kaybedilmiştir. Bugün ise Ebul'ulâ Mardin'in şahsiyeti hakkında fikir sahibi olmak, ne yazık ki, sayısı oldukça

338 Ahmet Emin Yalman, "Hocaların Hocası," *Vatan*, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.

339 Türkân Mardin, hayatında asla alkol kullanmamış olan babasının, Kocataş Yalısı'nı ziyaret eden Mustafa Kemal Atatürk için verilen yemeğe masada içki bulunması sebebiyle katılmadığını belirtmektedir (Havva Lakutoğlu, "Kerimeleri Türkân Mardin'in Gözünden Aile Babası Ebul'ulâ Mardin," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebul'ulâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011, s. 12). Türkân Mardin, yaladaki dairesinde bulunan babası Ebul'ulâ Mardin ile Mustafa Kemal Atatürk'ün o gün görüşmediklerini de kendisiyle yaptığımız görüşmede ifade etmiştir.

340 Ebu'l-ulâ Mardin'in vefat ettiği güne dair kızları Türkân Mardin, "13 Ocak 1957 Pazar günü, akşam namazını kıldıktan sonra vefat etmiştir. Her zaman Allah'a 'üzerimde kaza namazı kalmasın' diye dua ederdi" demektedir (Havva Lakutoğlu, a.g.y., s. 15).

341 İsmet Sungurbey, "Önsöz," Ebul'ulâ Mardin, *Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966, s. XV.

342 Selma Yazoğlu, "Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin: O Unutulamıyacak İdeal Bir İnsandır," *Yirminci Asır*, Sayı: 232, 1957, s. 25.

343 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XVII.

az olan hatıralar aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Ebul'ulâ Mardin'in bugün hâlâ anılıyor olması ise, bilhassa cumhuriyet döneminde kendisinin ortaya koymuş olduğu eserler nedeniyledir. Özellikle *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* ve *Huzûr Dersleri* adlı eserler, kendisini anlayabilmek için bizlere en azından bir temel teşkil etmektedir.

Ebul'ulâ Mardin cumhuriyet döneminde oldukça temkinli bir tutum sergilemiştir. Bunun en açık örneği, imparatorluk döneminden farklı olarak, yeni dönemde siyasetten uzak durmaya çalışmasıdır. Kendisinin bu tavrı, son derece bilinçli olarak yapılmış bir seçimi yansıtmaktadır. Ebul'ulâ Mardin yeni dönemin ilk yıllarında daha geri plânda dursa da, yaşamının son döneminde hazırlamış olduğu *Huzûr Dersleri*'yle Osmanlı ulemasına yeniden hayat vermiştir. *İlmiyye Sâlnâmesi*'nden yaklaşık 40 yıl sonra yayınlanan *Huzûr Dersleri* Ebul'ulâ Mardin'in çalışmaları açısından bir sürekliliği de ifade etmektedir. Ulema hâl tercümesi yazma faaliyetine uzunca bir aradan sonra devam edebilen ve imparatorluk döneminde yayınlamış olduğu *İlmiyye Sâlnâmesi*'nin ardından cumhuriyet döneminde hazırladığı *Huzûr Dersleri* ile bir devamlılık sağlayan Ebul'ulâ Mardin'in cumhuriyet dönemindeki hukuk çalışmaları ise imparatorluk döneminden oldukça farklı bir yön izlemiştir.

Osmanlı medeni kanununun Avrupa'daki medeni kanunlarla uyumlu hale getirilmesi düşüncesinin söz konusu edildiği bir dönemde, Eşref Edib ile beraber kuruculuğunu üstlenmiş olduğu *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde yayınlanan "Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti" başlıklı makalesinde mecellenin genişletilerek yeniden oluşturulması fikrinin savunuculuğunu üstlenen Ebul'ulâ Mardin'in tutumu, Fransız Medeni Kanununun iktibas edilmesi fikrinin dile getirildiği dönemde Ahmet Cevdet Paşa'nın geliştirmiş olduğu tutum ile benzerlik taşımaktadır. Ancak, yeni dönemde Türk Medeni Kanununun kabul edilmesi radikal bir şekilde gerçekleştiğinde Ebul'ulâ Mardin'in de üyesi bulunduğu Vâcibât Komisyonu daha önce lağvedilmiş ve Ebul'ulâ Mardin, kurulan yeni komisyonda çok daha etkisiz bir konuma sahip olmuştur. Adliye Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un "kanunlarımızı oldukları gibi Batı'dan almak zorundayız"³⁴⁴ sözleriyle ifade

344 Mahmut Esat Bozkurt, "Türk Medeni Kanunu Nasıl Hazırlandı?," *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944, s. 11.

ettiği fikre karşı durmanın pek bir anlam taşımayacağını farkında olan Ebul'ulâ Mardin, erken cumhuriyet dönemini Hukuk Fakültesinde medeni hukuk hocası olarak geçirmiştir. *Hukuku Medeniye Dersleri*'nde yeni medeni kanunun hükümleri ile İslam hükümleri arasındaki benzer noktaları ön plana çıkaran Ebul'ulâ Mardin, hüsnüniyetin zabıta halinde medeni kanunda yer alması, hâkimlere hak ve nısfet kaidelerine uymak şartıyla geniş takdir yetkisi verilmesi gibi medeni kanunun bazı ana kaidelerini de övmüştür. Ebul'ulâ Mardin, Türk Medeni Kanununun kabulünden ancak yirmi yıl sonra (1946) yayınlamış olduğu *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* adlı eserinde “Bir Garp medeni kanunu mu iktibas olunacaktı, yoksa kendi duygularımıza, örflerimize, telâkkilerimize, bünyemize uygun, öz, millî bir kanun mu yapılacaktı?”³⁴⁵ sözleriyle Batıdan medeni kanun alma fikrinin karşısında olduğunu dolaylı yoldan ifade edebilmiştir. Ebul'ulâ Mardin'in, emekliliğinden sonra hukuk sahasında çalışmayarak, ilmiye sınıfının son temsilcilerinden biri olduğunu hatırlatırcasına, yaşamının son döneminde *Huzûr Dersleri* üzerinde yoğunlaşması ve manevi olarak “son yedi yıl yeniden canlandırdıkları *Huzûr Dersleri* âleminde yaşaması”³⁴⁶ kanaatimizce kendisinin bu alanda hukuk sahasına nazaran çok daha faydalı olabileceğini düşünmüş olmasındandır.

345 Ebul'ulâ Mardin, *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011, s. 46.

346 İsmet Sungurbey, a.g.m., s. XXXVII.

SONUÇ

Bu çalışmada pek çok faaliyeti göz ardı edilerek, daha çok bir medeni hukuk hocası olarak ismi anılan Ebul'ulâ Mardin'in dikkate değer olan yaşam öyküsünün yeniden oluşturulması amaçlanmıştır. Ebul'ulâ Mardin, ülkemizde önemli bir medeni hukuk hocası olarak tanınmasının yanı sıra; *Sırât-ı Müstakim* dergisinin Eşref Edip ile beraber kuruculuğunu üstlenen, Babanzade Ahmet Naim ve Bereketzade İsmail Hakkı'nın de yazarlık yaptığı *Kelime-i Tayyibe* isimli dergiyi yayınlayan, meşihat mektupçuluğu döneminde *İlmiyye Sâlnâmesi* eserinin ortaya çıkmasını sağlayan ve yaşamının son döneminde de *Huzûr Dersleri* isimli eseri kaleme alan önemli bir âlimdir. Bununla birlikte imparatorluk dönemi faaliyetleri ile yaşamının son döneminde ortaya koyduğu *Huzûr Dersleri*'nin göz ardı edilmesi, Ebul'ulâ Mardin'in yaşamı boyunca sahip olduğu çabanın kavranabilmesine izin vermemektedir.

Ebul'ulâ Mardin, daha önceleri beraber çalıştığı pek çok düşündürtün erken cumhuriyet döneminde üniversiteden uzaklaştırılmasına, yayın hayatına son vermek zorunda kalmasına ve hatta yargılanmasına şahit olması sonucu bu dönemde çok ihtiyatlı bir tutum sergilemiştir. Ebul'ulâ Mardin'in yaşamı, bir son dönem Osmanlı âliminin kendisini ifade edememesini ancak yaşamının son yıllarında, ilerleyen yaşına rağmen, telafi etmek için çalışmaya başlamasının hikâyesidir. Dolayısıyla Ebul'ulâ Mardin'den sadece cumhuriyet döneminde üniversitede görev yapmış bir hukuk hocaı olarak bahsetmek doğru değildir. Çalışmamızda Ebul'ulâ Mardin'in imparatorluk dönemindeki faaliyetleri ile son dönem çalışmaları üzerinde bilhassa durmamız bu yanlış telafi edebilmeye yönelik çabamız ile ilgilidir.

Çalışmamızın ilk bölümünde Ebul'ulâ Mardin'in annesi Behice Hanım'ın mensup olduğu Hâdimiler, babası Yusuf Sıtkı Efendi'nin mensup olduğu Mardinizâdeler ve kayınpederi Necmeddin Molla Kocatâs'ın mensup olduğu Turşucuzâdeler'den bahsetmemizin yanı sıra öğrenim hayatına da yer vermemiz, Ebul'ulâ Mardin'in yaşam öyküsünü daha doğru bir şekilde anlayabilmemize imkân vermesi nedeniyledir. Hem anne ve baba tarafından ulema ailesine mensup olması, hem de klasik tarzda eğitim alması, Ebul'ulâ

Mardin'in yetişmesinde önemli bir rol oynamıştır. *İlmiyye Sâlnâmesi*'nin ortaya çıkmasındaki çabaları ve *Huzûr Dersleri*'ni yayınlamasının yanı sıra meşihat dairesinde de görev alması, Ebul'ulâ Mardin'in iki önemli ulema ailesine mensup olması ve klasik tarzda eğitim almış olması ile yakından ilgilidir. Mekteb-i Hukuktaki öğrenim hayatında son derece başarılı olması ise Ebul'ulâ Mardin'in imparatorluk ve cumhuriyet dönemlerinde saygın bir hukuk hocası olarak görev almasına imkân sağlamıştır. Bununla birlikte Ebul'ulâ Mardin'in cumhuriyet döneminde statü kaybına uğramayarak 1933 reformunda dahi tasfiyeye uğramamış olmasında, kanaatimizce Necmeddin Molla Bey'in geliştirmiş olduğu politik ilişkilerin de hayati bir rolü vardır. 1933 üniversite reformu da dahil olmak üzere Ebul'ulâ Mardin'in hiçbir dönem tasfiye edilmemiş olması köklü bir ulema aileden gelmesinden ziyade, Necmeddin Molla Kocataş'ın damadı olması ile de yakından ilgilidir. Ahmet Rıza, Talat Paşa, Mustafa Kemal, Fethi Okyar, Şemseddin Günaltay, Celal Bayar gibi kişilerle yakın ilişkisi bulunan Kocataş'ın saygınlığı farklı dönemlerde de devam etmiştir. Necmeddin Molla Bey ile kurmuş olduğu ilişkinin mevcudiyeti, Ebul'ulâ Mardin'in cumhuriyet döneminde tasfiyeye uğramamasında önemli bir etkidir.

Ebul'ulâ Mardin'in, erken cumhuriyet dönemini statü kaybı yaşamadan geçirmesinin temel sebebi bu dönemde son derece temkinli bir tutum sergilemesidir. Erken cumhuriyet döneminde hem bilim adamları hem de yazarlar üzerinde tesis edilmeye çalışılan ve büyük ölçüde başarılı olunan baskı ortamı, pek çok düşünürün uzun yıllar yayın yapamamasının başta gelen sebebidir. Bu düşünürlere Ebul'ulâ Mardin de dahildir. Öğrencisi Cemil Tansı tarafından tutulan ve neşredilen ders notları haricinde Ebul'ulâ Mardin, 1940'lı yıllara değin önemli bir eser ortaya koymamıştır. Milli Mücadele döneminde Ankara yanlısı tutumuyla tanınan ve Misak-ı Milli belgesinde imzası bulunan milletvekillerinden biri olan Ebul'ulâ Mardin, yeni devletin kurulması sonrasında uzun süre önemli bir eser yayınlamamıştır. Ebul'ulâ Mardin'in eser yayınlamadığı bu dönem, Milli Mücadele yıllarında Ankara'da bilfiil görev alan Eşref Edip'in, İstiklâl Mahkemesinden *Sebilürreşad*'ı bir daha çıkarmaması koşuluyla beraat edebildiği (1925) erken cumhuriyet dönemine denk gelmektedir. *Sebilürreşad* dergisi

yazarlarından ve huzur dersi hocalarından İskilipli Âtîf Efendi'nin yaşamına da yine bu dönemde son verilecektir. *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde "Şeriatâ Hizmet: Mecelle Cemiyeti"ni yazan, meşihat müsteşarlığı döneminde Mecelle Cemiyetinin yeniden faaliyete geçmesi için çaba sarf eden Ebul'ulâ Mardin'in bu koşullar altında aktif bir yayın hayatına sahip olmasını düşünmek elbette mümkün değildir.

Erken cumhuriyet döneminde mevcut siyasete karşı alenen muhalif bir tutum sergilemeyen Ebul'ulâ Mardin, bu dönemde hukuk alanı dışında ilmi bir faaliyette bulunmayacaktır. Bununla birlikte Ebul'ulâ Mardin'in, devrinin en iyi hukukçularından biri olması ona yeni medeni kanunun hazırlanması aşamasında önemli bir rol üstlenmesine imkân tanımamıştır; bunun sebebi İslam hukuku temellerine dayanan gelişimci bir kanunlaştırma fikrinin bu dönemde makul karşılanmamasıdır. Nitekim Ebul'ulâ Mardin'in de üyesi bulunduğu Vâcibat Komisyonunun lağvedilmesi buna işaret etmektedir. Vâcibat Komisyonu ile Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonunun kapatılmasının ardından yeni medeni kanunun hemen hemen tamamını İsviçre Medeni Kanunundan çevrilerek kabul edilecektir.

Yeni medeni kanunun bazı yönlerini gerçekten tasvip eden, bununla birlikte İslam hükümleri ile bağdaşan hükümlerinin üzerinde bilhassa durmaktan da vazgeçmeyen Ebul'ulâ Mardin'in bu tutumu, kendisinin imparatorluğun son dönemindeki çabasının yeni dönemdeki tezahürüdür. *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde kaleme almış olduğu yazılarda İslam hukuku temelli bir kanunlaştırmanın önemi üzerinde duran Ebul'ulâ Mardin, meşihat müsteşarlığı yaptığı dönemde de Mecelle Cemiyetinin yeniden işler hale getirilmesi için çaba sarf etmiş; ancak bu konuda netice alamamıştır. Ebul'ulâ Mardin'in yeni dönemde medeni kanun ile ilgili olarak İslam hukukuna sıklıkla atıf yapması, imparatorluk dönemindeki bu çabasıyla yakından alakalıdır.

Önemli olan bir diğer husus, farklı memleketlerin medeni kanunlarından da yararlanmaya yönelik bir gayreti olan Vâcibat Komisyonunun çabasının, Ebul'ulâ Mardin'in *Sırât-ı Müstakîm* dergisinde Alman medeni kanununun kimi hükümlerinden yararlanılabileceğine yönelik sözleriyle paralellik taşımasıdır. Ancak, Vâcibat Komisyonunun ve Ahkâm-ı Şahsiye

Komisyonunun lağvedilmesinin ardından yeni medeni kanunun büyük ölçüde İsviçre Medeni Kanunu'ndan iktibas edilerek hazırlanması sonrasında Ebul'ulâ Mardin, yeni Medeni Kanunun İslam hukuku ile örtüşen hükümlerinden bahsetmekle iktifa edecek, dönemin koşulları dolayısıyla açık bir şekilde muhalif tutum sergilemeyecektir. Ebul'ulâ Mardin, yabancı bir ülkeden medeni kanun alma fikri ile ilgili kanaatini *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* adlı eserinde bir kez daha dile getirecektir.

Erken cumhuriyet döneminde sadece hukukçu olarak tanınmayı tercih eden ve geçmiş dönem mesaisini söz konusu etmeyen Ebul'ulâ Mardin, ancak 1940'lı yılların sonunda yayınladığı *Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa* adlı çalışmasında Batıdan medeni kanun alma fikrinin karşısında olduğunu dolaylı yoldan ifade edecek ve Fransız Medeni Kanununun iktibas edilmesi fikrinin gündemde tutulduğu bir dönemde Ahmet Cevdet Paşa'nın Mecelle Cemiyeti ile birlikte mecelleyi oluşturma çabasının önemi ne vurgu yapacaktır. *Sırât-ı Müstakim* dergisinde 1912 senesinde yayınlamış olduğu "Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti" başlıklı yazısının üzerinden otuz sene geçmesinin ardından Ebul'ulâ Mardin, bu eseriyle Mecelle Cemiyetinin azalarının hâl tercümelerine de yer verecektir. Ebul'ulâ Mardin'in çalışmaları açısından bu durum, bir süreklilik arz etmektedir.

Medeni Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa adlı eseriyle Ebul'ulâ Mardin, 'İlmiye Sâlnâmesi'nin ardından ulema hâl tercümesi yazma faaliyetine de yeniden başlayacaktır. Mecelle Cemiyeti azaları dahil olmak üzere kırk civarında hâl tercümesi kaleme alan Ebul'ulâ Mardin, bu eserin yayınlanmasından birkaç sene sonra ise ulema hâl tercümeleri sahasında çok daha kapsamlı bir çalışma olan *Huzûr Dersleri* adlı eserini yayınlayacaktır. *Huzûr Dersleri*, Ebul'ulâ Mardin'in son çalışması olmasının yanı sıra, ilmiye sınıfı ile ilgili ortaya konmuş en önemli eserlerden biridir. Erken cumhuriyet döneminde hukukçuluğu dışında kalan ilmi kabiliyetini hissettirmeyen; ancak *Huzûr Dersleri*'yle hukuk sahasının tamamen dışında çalışmaya başlayan Ebul'ulâ Mardin, bu eseriyle kendisini yeniden ifade etme imkânı bulmuş ve ilmiye sınıfının son temsilcilerinden biri olduğunu yeniden hatırlatmıştır. Ebul'ulâ Mardin bu eseriyle geleneksel ulemayı da sahiplenmekte ve yüceltmektedir. *Huzûr Dersleri*, bir son dönem Osmanlı

âliminin geçmişte kalmış pek çok âlimi yeniden hatırlatmaya yönelik çaba göstermesi ve yaşamının son döneminde yine onların yanında saf tutmaya çalışmasının bir ifadesidir.

Osmanlı ilmiye teşkilatının en önemli müesseselerinden biri olan huzur dersleri ile ilgili ayrıntılı bilgi verilen ve bu derslere katılan muhatap ile mukarrirlerin hâl tercümeleri okuyucuyla paylaşılan *Huzûr Dersleri*; Osmanlı ulemasının yeniden canlandırıldığı, ihya edildiği ve yeni dönemde önemli bir statü kaybı yaşamış son dönem Osmanlı ulemasının itibarının yeniden iade edilmesi düşüncesiyle ortaya konmuş bir eserdir. Huzur dersleri konusu, Ebul'ulâ Mardin'e pek çok âlimi bir arada tanıtabilmesine imkân veren bir çerçeve sunmuştur. Ebul'ulâ Mardin, bu çerçeve içinde cumhuriyet dönemine kadar faaliyette bulunmuş birçok seçkin hocayı ana-bilmiş ve onların hâl tercümelerini yazma çabası içine girerek son dönem Osmanlı ulemasına mensup pek çok âlimin hatırasını canlandırmıştır. Bu faaliyet, bir son dönem Osmanlı âlimi olan Ebul'ulâ Mardin'in uzun bir aradan sonra yeniden farklı bir iklimde yaşamasına vesile olmuş, Sungurbey'in ifadesiyle Ebul'ulâ Mardin son yedi yıl yeniden canlandırdığı huzur dersleri âleminde yaşamıştır. II. Murad Devri'nden başlayarak tüm Osmanlı şeyhülislamlarını bizlere fetvalarıyla birlikte tanıtan *İlmiyye Sâlnâmesi*'nin hazırlanması ile girilen yol, *Huzûr Dersleri* ile tamamlanmış gibidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, Dankwart A. Rustow: "İkinci Meşrutiyet Döneminde Meclisler: 1908-1918," *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1976.
- Ahmet Mithat Efendi, "Sırat-ı Müstakim," *Tercüman-ı Hakikat*, 3 Şaban 1326 / 17 Ağustos 1324 / 30 Ağustos 1908. (aktaran: İsmail Kara, "Sırat-ı Müstakim/Ahmet Midhat Efendi," Suat Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008.
- Akgündüz, Ahmet, "Ahmet Cevdet Paşa ve Kanunlaştırma Hareketleri," *Ahmet Cevdet Paşa (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)* Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Akpınar, Turgut, *İstanbul Üniversitesinde 50 Yıl Öncesi Bazı Büyük Hocalarımız ve Kültürümüze Katkısı Olmuş Yabancı Bilginler*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Temmuz 2004.
- Akpolat-Davud, Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Sosyolojisinin Kaynakları II: İslâm Mecmuası," *Türkiye Günüğü*, Sayı:45, Mart-Nisan 1997.
- Akyol, Taha, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul, Doğan Kitap, 2012.
- , *Medine'den Lozan'a*, 2. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, Aralık 1996.
- Albayrak, Sadık, *Türkiye'de Din Kavgası*, İstanbul, İleri Sanat Matbaası, 1973.
- , *Yürüyüşler ve Sürünmeler*, 3. bs., İstanbul, Şamil Yayınevi, 1984.
- Altan, Çetin, "Bir Daldan İki Ceviz, Aramız Derya Deniz," *Milliyet*, 18 Mayıs 2002, s. 4.
- Anonim, "Ahmed Salâhaddin Hakkında İki Mektup: Sayın Hocamız Ebül'ulâ Mardin'in Mektubu," *Hukuk Dünyası*, Sayı: 4-5, Ocak-Şubat 1945.
- , *Darüşşafaka Tarihi 1863-1998*, y.y. Ser Ofset, t.y.
- , "Mustafa Nazım Paşa," *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 16.Cilt, İstanbul, Milliyet Gazetecilik A.Ş.
- , "Rıfat Börekçi," *Ana Britannica*, Cilt: 4, İstanbul, Ana Yayıncılık, 1992.
- Arabacı, Caner, "Eşref Edip Fergan ve Sebülürreşad Üzerine," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslâmcılık*, Cilt 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Aralov, Semyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları 1922-1923*, Çev. Hasan Âli Ediz, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Nisan 2010.
- Artunkal, Gülseren, "Hayatı ve Eserleriyle Babam Ülken," *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 17, 1979.
- Ataay, Aytekin, "Neden İsviçre Medeni Kanunu?," *İstanbul Üniversitesi Mukayeseli Hukuk Enstitüsü: Medenî Kanun 50. Yıl Sempozyumu*, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1978.
- Atatürk, Gazi M. Kemal, *Söylev*, Yay. Haz. Ord. Prof. Dr. Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, y.y., Cumhuriyet Kitapları, t.y.
- Atatürk, M. Kemal, *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 5. bs., y.y., Divan Yayıncılık, 2006.
- Ayverdi, İlhan, *Asırlar Boyunca Tarihî Seyri İçinde Misallî Büyük Türkçe Sözlük*, Yay. Haz. Kerim Can Bayar, 2. bs., İstanbul, Kubbealtı Yayınları (Milliyet Özel Baskısı) Kasım 2011.
- "Aziz Hocamız Ebül'ulâ Mardin'i de Kaybettik," *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1957.
- Balorcu, Mustafa, "İkinci Meşrutiyet Dönemi İslâm Mecmuası'nda Din Sosyolojisi Konularıyla İlgili Tartışmalar," *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2001.

- Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı, *Hayatım*, Yay. Haz. Ali Y. Baltacıoğlu, İstanbul, Dünya Yayınları, Ekim 1998.
- Bardakçı, Murat, "İşte Başbakanın Babasının İlân Ettiği Cihad Fetvası," *Habertürk Gazetesi*, 6 Ekim 2013.
- , "Müziğin Büyük Üstadı Arif Mardin, Hazreti Muhammed'in Soyundandı," *Hürriyet*, 9 Temmuz 2006.
- , "İşte, Türkiye'nin kuruluş belgesi olan Misak-ı Milli'nin orijinali," *Habertürk Gazetesi*, 23 Nisan 2014.
- Başgöl, Ali Fuad, *Hâtıralar*, 4. bs., İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2007.
- , "Önsöz," *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Bein, Amit, *Osmanlı Uleması ve Türkiye Cumhuriyeti: Değişimin Faileri ve Geleniğin Muhafızları*, Çev. Bülent Üçpınar, Yay. Haz. Hamdi Can Tuncer, İstanbul, Kitap Yayınevi, Ocak 2013.
- Benhür, Çağatay, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 24, Konya, Selçuk Üniversitesi Basımevi, 2008.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, 12. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Ocak 2008.
- Bilsel, Cemil, "Öğrenirken ve Öğretirken Beraber," *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebû'l-ula Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Bolak, Aydın, *Ebu'l-ula Mardin*, IRCICA Kütüphanesi, İstanbul, 16 Ekim 1993, Kayıt No: 278/148.
- Bozkurt, Gülnihal, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi*, 2. bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Bozkurt, Mahmut Esat, "Türk Medenî Kanunu Nasıl Hazırlandı?," *Medenî Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Burhan Asaf, "Arkada Kalan Darülfünun," *Kadro Dergisi*, Sayı: 8, Ağustos 1932.
- Cebeci, İsmail (Yay. Haz.), *Ceride-i İlmiyye Fetvaları*, İstanbul, Klasik Yayınları, Kasım 2009.
- Çağrıncı, Lokman, "Takdim," *Sıratı-müstakim-Sebilürreşad Külliyyâtı Neşri*, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013.
- Çavdar, R. Tüba, "İslâm Mecmuası'nın Türk Dönemsel Yayını İçinde Yeri ve Önemi," *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basın-Yayın Yüksek Okulu Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü, İstanbul, 1988.
- "Darülfünun'dan Hangi Müderrisler Çıkarılıyor," *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1933, s. 1, 4.
- Demirtaş, Aydın, "Sosyolojik Açından 1933 Türk Üniversite Reformu," *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Bursa, 2010.
- Develiioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Eski ve Yeni Harflerle*, Yay. Haz. Aydın Sami Güneyçal, 24. bs. Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2007.
- Düzdağ, Ertugrul, "Önsöz," *Sıratı-müstakim-Sebilürreşad Külliyyâtı Neşri*, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013.
- Eğribel, Ertan, "Toplum Çözümleri ve Hukuk Olayı," *Yayınlanmamış Ders Notları*, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 1996.

- Elmacı, Mehmet Emin, "Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostrorog" *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 29, 2011.
- Emiroğlu, Ünal, "Atatürk İnkılaplarının Ayrılmaz Bir Parçası Olarak Medeni Hukuk Reformu," Yayınlanmamış doktora tezi, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji Programı, İstanbul, 1987.
- Erişirgil, Mehmet Emin, *İslamcı Bir Şairin Romanı: Mehmet Akif*, Yay. Haz. Aykut Kazancıgil, Cem Alpar, 3. bs., Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2006.
- Ertur, Esat, *Tamu Yelleri (Emekli Yargıç Hüseyin Kâmil Ertur'un Anıları)*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994.
- Eşref Edib, "Ebûlulâ Beyle Beraber Nasıl Çalıştık? Sıratı Müstakimi Nasıl Çıkardık?," *Sebilürreşad*, Cilt: 10, Sayı: 238, 1957.
- , "Sebilürreşad'ın Ellinci Yıldönümü," *Sebilürreşad*, Cilt:XII, Sayı: 276, İstanbul, 1958.
- Eygi, Mehmet Şevket, "Artık Onlar Yok," *Milli Gazete*, 07 Mart 2009.
- Felek, Burhan, "Bir Hâtıra," *Cumhuriyet*, 07 Aralık 1956, s. 3.
- Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri, "Medeni Kanunumuz Etrafında Bazı Sosyolojik Meseleler," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, Sayı: 1, Mart 1958.
- Gökbiğim, M. Tayyib, "Ülema," *Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 13. Cilt, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1986.
- Gün, Fahrettin, *Sebilürreşad Dergisi Ekseninde Çok Partili Hayata Geçerken İslâmcılara Göre Din, Siyaset ve Lâiklik (1948-1954)*, İstanbul, Beyan Yayınları, Temmuz 2001.
- Hatemi, Hüseyin, "19. Yüzyılda Medreseler," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, 2. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Hirsch, Ernst E., *Hâtıralarım*, Ankara, Sevinç Matbaası, 1985.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, *Darülfünun: Osmanlı'da Kültürel Modernleşmenin Odağı*, İstanbul, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2010.
- İlhan, Atilla, "En Vahimi, 'Aydınların Yabancılaşması'!," *Cumhuriyet*, 28.01.2005.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Asır Türk Şairleri III*, 3. bs., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet, "Ramazanda Huzur Dersleri," *Din ve Hayat (İstanbul Müftülüğü Dergisi)*, Sayı: 5, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları Matbaası, 2008.
- İsmail Hüsrev, "Milli Kurtuluş Devletçiliği," *Kadro Dergisi*, Sayı 18, Haziran 1933.
- İz, Mahir, *Yılların İzi*, 5. bs., İstanbul Kitabevi Yayınları, 2013.
- Kahraman, Seyit Ali, Ahmed Neziha Galitekin, Cevdet Dadaş (Yay. Haz.), *İlmiyye Sâlnâmesi: Meşihat-i Celile-i İslâmiyye'nin Ceride-i Resmîyesine Mülhakdır*, İstanbul, İşaret Yayınları, Nisan 1998.
- Kara, İsmail, *Rize Müftülerinden Yusuf Karalı Hoca*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2012.
- , "Ebûlulâ Mardin'in Ülema Haltercümelerine Dair Çalışmaları," *Divân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 16, Sayı 31, 2011.
- , "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İslâmcılık Tartışmaları," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 5. Cilt, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y.
- Kaya, Tülay, "Eserlerinden ve Yakınlarının Yazdıklarından Hareketle Ziya Gökalp Üzerine Biyografik Notlar," *Ziya Gökalp*, Ed. Korkut Tuna, İsmail Coşkun, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2011.

- Kaynardağ, Arslan, "Hilmi Ziya Ülken'in Düşünce Tarihi ile İlgili Çalışmaları," Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bs., y.y., Ülken Yayınları, 2005.
- Koç, Alaaddin, Mehmet Şemseddin Günaltay'ın Laiklik Anlayışı," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı, Konya, 2011.
- Koçak, Birgül, "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı-Türk Aydınında Batı Eleştirisi: Sırat-ı Müstakim Örneği," Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.
- Kodal, Tahir, "Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXII, Sayı: 64-65-66, Mart-Temmuz-Kasım 2006.
- Koyuncu, Nuran, "Hukuk Mektebinin Doğuşu," *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: XVI, Sayı:3, 2012.
- Kuntay, Mithat Cemal, *Mehmed Akif: Hayatı- Seciyesi- Sanatı*, 8. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, Mart 2011.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*, 12. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Lakutoğlu, Havva, "Kerimleri Türkân Mardin'in Gözünden Aile Babası Ebül'ülâ Mardin," *Mardinizâdeler ve Büyük Âlim Ebül'ülâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Boğaç Babür Turna, III. Edisyon, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2008.
- Manastırlı İsmail Hakkı Efendi, "Mevâ'iz," *Sırat-ı Müstakim*, 7. Sayı, 12 Ramazan 1326-25 Eylül 1324-08 Ekim 1908 (Sıratmüstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).
- Mardin, Ebül'ülâ, "Dinde İkrahi Yoktur," *60. Doğum Yılı Münasebetiyle Zeki Velidi Togan'ı Anmuğun*, İstanbul, Maarif Basımevi, 1950-1955.
- , "Fetva," *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 4. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1964.
- , *Huzûr Dersleri*, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1951.
- , *Huzûr Dersleri*, Cild: II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966.
- , *Kat Mülkiyeti*, İstanbul, Cumhuriyet Matbaası, 1948.
- , "Mecelle," *Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi*, 7. Cilt, İstanbul, Maarif Basımevi, 1957.
- , *Medenî Hukuk Cephesinden Ahmet Cevdet Paşa*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Ağustos 2011.
- , "Rahmetli Cemil Bilsel," *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 16, Sayı: 1-2, 1950.
- Mardinizâde: Ebül'ülâ: "Ali Mürteza Efendi Meselesi," *Sırat-ı Müstakim*, 42. Sayı, 06 Cemâziyelâhîr 1327 - 11 Haziran 1325 - 24 Haziran 1909 (Sıratmüstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri: 2.Cilt, İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Aralık 2012).
- , "Muhtelit Mahkemeler," *Sırat-ı Müstakim*, 11. Sayı, 10 Şevval 1326 - 23 Teşrinievvel 1324 - 05 Kasım 1908 (Sıratmüstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).
- , "Önsöz," *Serdengeçtüzade Hüseyin Edip, Mülkiyet Nehcinin Veche-i Tekâmülü*, İstanbul, Matbaa-i Askeriye, 1339-1921.
- , "Süre-i Şûrâ," *Sırat-ı Müstakim*, 1. Sayı, 30 Receb 1326 - 14 Ağustos 1324 - 27 Ağustos 1908 (Sıratmüstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).
- , "Târihi Bir Gece," *Sırat-ı Müstakim*, 21. Sayı, 21 Zilhicce 1326 - 01 Kânûnisâni 1324 - 14 Ocak 1909 (Sıratmüstakim-Sebilürreşâd Külliyyâtı Neşri, 2. bs., İstanbul, Bağcılar Belediyesi, Ocak 2013).

- , “Şeriata Hizmet: Mecelle Cemiyeti,” *Sırat-ı Müstakim*, Cilt: 3, 55. Sayı, 1325.
- , “Tadil-i Kâvanin Komisyonlarını Teşkil Etmesi Tensib Olunan Heyetlerin Esamisi,” *Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:2, Sayı:14, İstanbul, 1340-1342.
- , *Hukuku Medeniye Dersleri Cilt I: Umumi Zabıta, Şahsın Hukuku*, İstanbul, Ahmet İhsan Matbaası, 1928.
- , *Medenî Hukuk Dersleri Cilt 3, Aile Hukuku*, İstanbul, Güneş Matbaası, 1934.
- Mardin, Yusuf, “İbnülemin’le Mısır Yollarında...,” *Yıllarboyu Tarih*, Cilt:8, Sayı:1, İstanbul, Ocak 1982.
- , “İbnülemin’le Mısır Yollarında (2), *Yıllarboyu Tarih*, Cilt: 8, Sayı: 2, İstanbul, Şubat 1982.
- , *Kocataş Yalısı Anılarım*, 2. bs., İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2012.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Yirmi Sekizinci İnikad, 1 Şubat 1325, TBMM Kütüphanesi.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Yirmi Altıncı İnikad, 28 Kânûn-ı sâni 1331, TBMM Kütüphanesi.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, On Dokuzuncu İnikad, 17 Kânûn-ı evvel 1332, TBMM Kütüphanesi.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Otuz Altıncı İnikad, 19 Kânûn-ı sâni 1334, TBMM Kütüphanesi.
- Mertoglu, Suat, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2008.
- Mills, C. Wright, *Toplumbilimsel Düşün*, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yayınları, 2007.
- “Müzakere,” *Ahmet Cevdet Paşa (1823-1895) (Sempozyum: 9-11 Haziran 1995)*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “II. Abdülhamit Dönemi İslamcılığının Tarihi Arka Plânı: Klâsik Dönem Osmanlı İslâmına Genel Bir Bakış Denemesi,” *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994.
- Omay, Semiha, *Huzur Dersleri ile İlgili Konuşmalar*, İstanbul, Hüsnütabiat Matbaası, 1965.
- Onar, Sıddık Sami, “Osmanlı İmparatorluğunda İslâm Hukukunun Bir Kısımının Codification’u Mecelle,” *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 20, Sayı: 1-4, 1955.
- , “Önsöz,” *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hatırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinaryüs Profesörü Ebül’ula Mardin’e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- “Ord. Prof. Ebül’ulâ Mardin Toprağa Verildi,” *Vatan*, 16 Ocak 1957, s.1, 5.
- Ortaylı, İlber, “Takdim: Ahmed Cevdet Paşa ve Ebül’ulâ Mardin Hoca Hakkında,” *Ebül’ulâ Mardin, Medenî Hukuk Cephesinden Ahmed Cevdet Paşa*, 2. bs., Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ocak 2009.
- Osmanagaoglu Karahasanoğlu, Cihan, “Mecelle-i Ahkam-ı Adliyye’nin Yürürlüğe Girişi ve Türk Hukuk Tarihi Bakımından Önemi,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 29, 2011.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, 6. baskı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Ostorog, Count Léon, *Ankara Reformu*, Çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1729, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1972.
- “Otuz Dört Yıllık Hukuk Profesörü,” *Cumhuriyet*, 17 Mart 1944, s. 1.
- Örsten Esirgen, Seda, “Osmanlı Devleti’nde Medeni Kanun Tartışmaları: Mecelle mi, Fransız Medeni Kanunu mu?,” *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 29, 2011.
- Özmen, Meryem, “Ord. Prof. Dr. Ebül’ulâ Mardin ve Alım-Satım Akidinde Muhayyerliklere İlişkin Görüşleri,” *Yayınlanmamış Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, 2005.

- Polat, Esmâ, "Eşref Edip Fergan'ın Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği," Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Ankara, 2011.
- Reisoğlu, Kemal, "Ebû'l-ülâ Mardin'in Şahsiyeti, Hayatı, Eserleri," *İstanbul Barosu Dergisi*, Cilt: XXXI, Sayı: 3-4, Sermet Matbaası, Mart-Nisan 1957.
- "Rektör Neşet Ömer B. in İstifası Teyyüt Etti," *Cumhuriyet*, 11 Temmuz 1934, s. 6.
- Resmî Gazete*, T.C., 31 Ekim 1949, Sayı: 7341.
- Sayar, Ahmed Güner, "Yusuf Mardin'e Dair Anılar: Bir Dostluğun Nişanesi Olan 25 Yıllık Mektuplaşmaların Hikâyesi," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebû'l-ülâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- Schwarz, Andreas B., "Türk Borçlar Hukukuna Göre Akdin İhlali Sebebiyle Fesih," Çev. Bülent Davran, *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıldönümü Hattırası Olmak Üzere Medenî Hukuk Ordinarius Profesörü Ebû'l-ülâ Mardin'e Armağan: İstanbul Hukuk Fakültesi Profesörleri ve Doçentleri Tarafından*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Seçkin, Recai, "Ebû'l-ülâ Mardin ve Eserleri," *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, No: 2, Haziran 1958.
- Sezer, Baykan, *Sosyolojinin Ana Başlıkları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Sungurbey, İsmet, *Ebû'l-ülâ Mardin*, İstanbul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- , *Ebû'l-ülâ Mardin*, 2. bs., İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- , "Önsöz," *Ebû'l-ülâ Mardin, Huzûr Dersleri*, Cild : II-III, İstanbul, İsmail Akgün Matbaası, 1966.
- Sürmeli, Serpil, "Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti-Türkiye'de Kuruluşu ve Prag Konferansı," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 25-26, Mayıs-Kasım 2000.
- Şevket Süreyya, "Darülfünunun İnkılap Hassasiyeti ve Cavit Bey İktisatçılığı," *Kadro Dergisi*, Sayı 14, Şubat 1933.
- Tâhirü'l-Mevlevî, *Matbuat Âlemindeki Hayatım ve İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, Yay. Haz. Nurcan Boydurmaz, İstanbul, Büyüyen Ay Yayınları, 2012.
- "TLP Kurucuları Aybar'ın Evini Karakola Sordular," *Cumhuriyet*, 09 Mart 1986, s. 6.
- Tunaya, Tanık Zafer, *İslâmcılık Akımı*, 2. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2007.
- Tunçomağ, Kenan, "Ord. Prof. Ebû'l-ülâ Mardin Beyefendi Kimdir?," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebû'l-ülâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- Turan, Ömer, "1926 Hukuk İnkılabının Fikri Temelleri," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XI, Sayı:32, Ankara, Temmuz 1995.
- Türkdoğan, Orhan, "Gökalp Sosyolojisi'nde Aydın Sınıfın Yapısı," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi - 10 Sayı, 2005.
- Türküne, Mümtaz'er, *Siyasî İdeoloji Olarak İslâmcılığın Doğuşu*, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- Ulunay, Refi' Cevat, "İlmin Matemi," *Milliyet*, 16 Ocak 1957, s. 3.
- Urhan, Vahit Cemil, "1908-1913 Tarihlerinde Girit Olayları," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, 2006.
- Uyanık, Necmi, "Sanki Bir Türkçü Olarak Halim Sabit (Şibay) ve Türk Milliyetçiliğindeki Yeri (1883-1946)" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 5. Sayı, Bahar 1999.
- Ülgener, Sabri F., "Aydınlar Sosyolojisi ve Çağımız Aydını," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt: 35, Sayı: 1-4, Ekim 1975-Eylül 1976.

- Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, 8. bs., y.y., Ülken Yayınları, 2005.
- "Üniversitemizin Hakkı Alınacak," *Cumhuriyet*, 12 Mart 1936, s. 5.
- Ürgüplü, Ali Suat, *Der Nachlass des Muşafâ Hayrî Efendi [Mustafa Hayrî Efendi'nin Evrak-ı Metrukesi]*, Otto Friedrich Üniversitesi (Bamberg), Tin ve Kültür Bilimleri Fakültesi (Fakultät Geistes- und Kulturwissenschaften), Bamberg, 4.10.2011, "Der Text."
- Varlık, Bülent, "Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri," *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985.
- Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet, "Gerçek Hukuk Bilgini Ebul'ulâ Mardin'den Anılar," *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1982, s. 2.
- , "İsviçre Medeni Kanunu Karşısında Türk Medeni Kanunu," *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- , *Türk Medeni Hukuku*, Cilt I – Cüz I: Umumi Esaslar, 6. bs., Nur Ofset Matbaası, 1959.
- Yakut, Esra, *Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2005.
- Yalman, Ahmet Emin, "Hocaların Hocası," *Vatan*, 17 Ocak 1957, s. 1, 5.
- Yavaşca, Cemalettin, "Büyük Kaybımız: Hocaların Hocası Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin," *İktisadi Yürüyüş Mecmuası*, Yıl: 18, Sayı: 345.
- Yavuz, Cevdet, "Ebul'ulâ Mardin," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 10., İstanbul, 1994.
- Yavuz, Hulûsi, "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri," *Ahmet Cevdet Paşa Semineri*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1986.
- Yayla, Yıldızhan, "Adalet ve Yargı," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y.
- Yazgan, Çağdaş Ümit, "Türk Sosyolojisinde 'Aydınlar' Üzerine Görüşler," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Genel Sosyoloji ve Metodoloji Bilim Dalı, Sivas, Şubat 2010.
- Yazıcı, Nesimi, "Ceride-i İlmiye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: 7. İstanbul, 1993.
- Yazoğlu, Selma, "Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin: O Unutulamayacak İdeal Bir İnsandır," *Yirminci Asır*, Sayı 232, 1957.
- "Yeni Eserler: Huzur Dersleri," *Sebilürreşad*, Cilt: IX, Sayı: 224, İstanbul, 1956.
- "Yeni Üniversitenin Kadrosu," *Cumhuriyet*, 01 Ağustos 1933, s. 5.
- Yörük, Ali Adem, "Âlim Bir Hukukçu Olarak Ebul'ulâ Mardin," *Mardinizadeler ve Büyük Âlim Ebul'ulâ Mardin*, İstanbul, Mardin Valiliği Neşriyatı, Mart 2011.
- Yüce, Nuri, "Zemahşeri (Hayatı ve Eserleri)," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt XXVI, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1993.
- Yücel, Hasan Âli, "Önsöz," *Medeni Kanunun XV. Yıl Dönümü İçin*, İstanbul, Kenan Matbaası, 1944.
- Zimmerman, Carle C., "Sosyal Sınıflar Sosyolojisi: Aydınların Ortaya Çıkışı," *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, Sayı: 4, 1963.
- Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Yay. Haz. Yalçın Toker, 6. bs., Ankara, Toker Yayınları, 2008.
- , *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Yay. Haz. Osman Karatay, 2. bs., Ankara, Akçağ Yayınları, 2010.

(1) İbrâhîm Bey'e 'adliyye nezâretinden isti'fâ ettirildi hâriciyye Nâzırı Hâlîl Bey vekîl ta'yîn olundu. Bu huşuş evvelâ Merkez-i 'Umûmî'de sonra Şadr-ı A'zam ve Tal'at Bey ve Hâlîl Bey arasında karârgîr olmuş diğer vükelâ gibi bana da haber verilmemiştir.

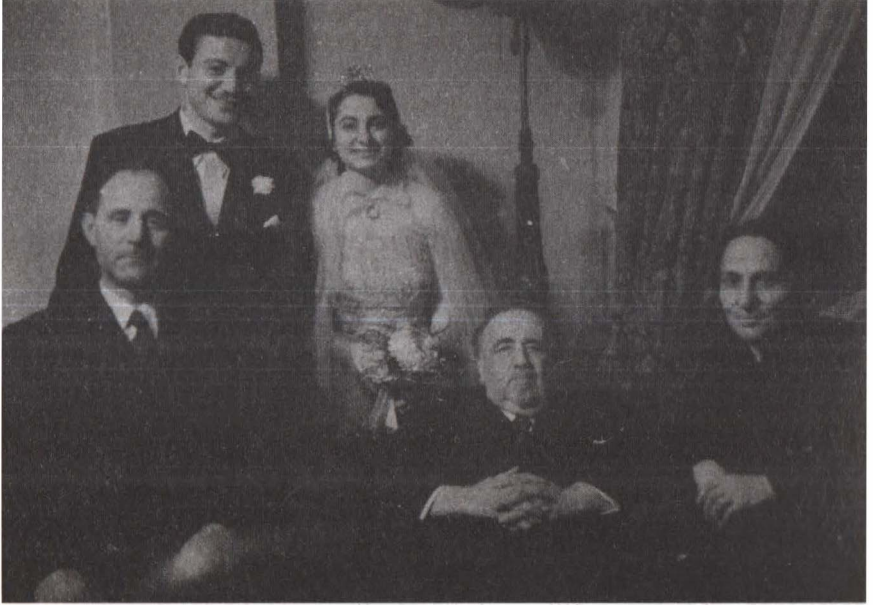
(2) Merkez-i 'Umûmî a'zâsından Ziyâ Bey beni İttihâd-ı İslâm tarafdarı olduğum için Türkçülüğün 'aleyhinde telakkî ederek meşihatçe teşebbüs ettiğim tedâbir-i işlahiyyeyi iskâl ederek beni isti'fâya mecbûr etmek üzere bir seneden beri şarf-ı mesâ'iden hâlî kalmadı...Merkez-i 'Umûmî'ye şikâyet ettim. 'Ben harîş değilim ister iseniz isti'fâ edeyim.' dedim. Kâbûl etmediler...Meselâ İttihâd-ı İslâm maksad-ı mübârekini te'mîn için şu hâl ve zamânı pek muvâfık olarak Dârü'lhilâfe'de bir şurâ-yı 'âlî-yi İslâm vücûda getirmek üzere nizâmnâme lâyihasını tanzîm ettirdim. Şadr-ı A'zam Paşa bu fikrin pek ziyâde mürevviclerinden olduğu için evvelâ ona söyledim. Bittakdîr hemân Meclis-i Vükelâ'ya vermekliğimi söyledi. 'Türkçüler zannederim mâni' olurlar.' dedim. 'Kimse mâni' olamaz sen lâyihayı getir de gör nasıl çıkaracağım.' dedi. Ben yine ihtiyâttım bir kaç mâh geçirdim. Bir gün yine vükelâdan bazıları hazır oldukları...hâlde fikrimi açtım. Dedim ki 'İstanbul'da bir meclis-i 'umûmî-i İslâm teşkil etmek istiyorum. İsmine (Şurâ-yı 'Âlî-yi İslâm) diyeceğim. Bircümle aştâr-ı islâmiyyeden a'zâ da'vet edeceğim. Her birine onar bin gürüs ma'âş verilmesini ve bu meclisin şeyhülislâmın veya tensîb edeceği zâtın taht-ı riyâsetinde ictimâ' etmesini ve bircümle fırak-ı islâmiyye arasındaki ihtilâfât-ı cüz'îyyeyi bu meclisin halleylemesini düşünüyorum. ' dedim. Cümlesi taşvîb etti. Hattâ Tal'at Bey "Bunun için bûdce mevzû'-ı bahs olamaz hemân lâyihanızı yapınız. ' dedi. Ben biraz ümmîdlendim. Mektûbcu Ebû'lulâ Beyle mu'âvini Nâfîz Bey'e bittâ'rîf tanzîm ettirdiğim lâyihayı hemân tebyîz ettirerek bir tezkere ile...Bâb-ı 'Âlî'ye gönderdim. Şadr-ı A'zam Paşa Hazretleri memnûniyyetle aldı. Hey'et-i Vükelâ'da Ma'ârif Nâzırı Sükrî Bey'e verdi ve kırâ'at eylemesini emretti. 'Alenen okundu... Hey'et müttefikân taşvîb etti. Söz bitti. Aradan bir hafta kadar mürûr etti.

Midḥat Sükrî Beyle Doktor Nâzım Bey Dâ'ire-i Meşîḥat'e geldiler. 'Sana serzenişe geldik.' dediler ve 'ilâve ettiler 'Siz bir şūrâ-yı âlî-yi İslâm lâyihası yapmışsınız bizim haberimiz yok. Hâlbuki bu iş fırka işidir. Evvelâ bizimle müzâkere etmeli idiniz.' dedi Midḥat Sükrî Bey Nâzım Bey de onu taşdıķ eyledi. 'Haḳkınız vardır.' dedim. 'Fakaṭ ben bunu Tal'at Bey'e söyledim o da biṭṭabî' sizinle müzâkere etmiştir. Bir de Türkçüler buna mâni' olmak isterler ḥuşûşıyla Ziyâ Bey şiddetle mu'arız olacaktır. Binâ'en'aleyh Merkez-i 'Umûmî'de müzâkeresini doğrusu arzû etmem.' dedim. Midḥat Bey ' ḥayır bunu taşvîb etmeyen hiç bir ferd yoktur. Ziyâ Bey'in öteden beri fikri meşî ḥat-ı islâmiyye maḳâmının vazîfesinin bu olduğu merkezindedir. Esâs i'tibâriyle cümlemiz taşdıķ ve taşvîb ederiz.' dedi. Ben ' Ziyâ Bey öyle söyler fakaṭ...ḳalben bunu istemez. ' dedim... Binâ'en'aleyh size şimdiden söyleyirim Şūrâ-yı İslâm nizâmnâmesi çıkmaz. ' dedim. Her ikisi taşdıķ etmediler. 'Çıkar.' dediler. 'İnşâ'allâh.' dedim. Gittiler...Şadr-ı A'zam vemuḥarrirülḥurûf ve Enver Paşa imzâ ettik. Zannederim rüfeḳâdan bir iki zât daha imzâ ettiler. Sonra cihet-i mâliyyesinin tedḳîki için Tal'at Bey tarafından alınmasını ḥalîl Bey teklîf etti. Bu teklîf üzerine lâyiḥayı Tal'at Bey aldı...Hâlâ meydâna çıkmadı. Nerede kaldığını bilmiyorum. İşte bu ve daha buna benzer bir çok seyler ki benim meşîḥatte muvaffaḳiyetimi iskâl için ihdâs olunuyor ve Merkez-i 'Umûmî a'zâlarından ekserîsi 'aleyhimde olmadıkları ḥâlde Ziyâ Bey'in tesvîlatına mâni' olamıyorlar idi. Bu yüzden ba'zı mu'amelât-ı rûzmerreye müdâḥeleye de başladılar. ' Medârisi ma'ârif ve meḥâkim-i şer'iyyeyi 'adliyyeye verelim. ' dediler... Türkçüler medârisin ıslâhından teḥâsî ediyorlar ve binlerce Türk evlâdının medreselerde 'Arabca taḥşîl etmelerini Türkçülüđe bir darbe telâḳḳı ediyorlar idi. İşte böyle her yaptığım şeye müdâḥele ve tenḳîd zâten beni bîzâr etmiş ve birkaç def'a isti'fâyı eylemiş iken rüfeḳâdan en ziyâde sevdiklerimin ibrâm ve icbârıyla şimdiiye kadar kalmış idim... ḥulâsa Ziyâ Bey, Ma'ârif Nâzırı Şükrî Bey gibi doğrudan doğru dîn-i İslâm 'aleyhinde bulunan ve memlekette dînsizliği te'sîs etmek üzere dîn-i İslâm'ın neşr ve ta'mîmine ve aḥḳâm-ı islâmiyyenin idâme ve muḥâfazasına medâr olan iki dâ'ire-i islâmiyye –ki meşîḥat-ı islâmiyye ile evḳâf nezâretidir– bunları esâsından hedmetmek üzere son gayretle çalışıyorlar ve fakaṭ kendilerini dîn 'aleyhinde göstermeyip bil'akis

din-i İslâm lehinde irâ'e ederek ' Meşî hat-ı islâmiyye dünyâ ile meşğul dîn ile meşğul olmak üzere...meḥâkim-i şer'îyye meşâgili meyânından çıkaram. Evḳâftan da mektepleri alalım ma'ârifeye verelim.' diyorlar idi. Anadolu'da dîn kalmadı köylerde köylüler peygamberlerini bilmiyorlar. Meşîhat-ı islâmiyye bunlar ile meşğul olsun dünyâ işlerini bıraksın. ' diye birçok gürültülere başladılar. Cem'iyet efrâdı meyânından erbâb-ı muhtelifeden bir çok mu'avin de buldular ve beni meşîhattan isti'fâ ettirmek için ellerinden geleni yaptılar...Çanakçal'e'de 'asâkir-i islâmiyyenin...müdâfa'a-i dilrânesi neticesi olarak İngiliz ve Fransız 'askerlerinin münhezimen firâr edip çekildikleri gün İstanbul'da ve Memâlik-i 'Osmâniyye'nin her tarafında beynelislâm bir sür-ı 'azîm ḥâsıl olmuş ve herkes birbirini tebrîk etmekte bulunmuş iken (Ziyâ) Bey'in ' Beni bunlardan ziyâde mesrûr edecek şey Ḥayrî Efendi'nin isti'fâsı haberi'dir. ' demiş olduğunu Fetvâ Emîni 'Alî Ḥaydar Efendi Ḥazretleri 'âcize söyledi... Bu kadar gürültüye sebep benim meşîhate geçer geçmez evvelâ meḥâkim-i şer'îyyede bulunan me'mûrînden vüsûk ve i'timâda mazhar olamayan bir çok ḥükkâmı 'azledişim ve meḥâkim-i şer'îyye uşul-i muḥâkemesinde ḥalkın en ziyâde şikâyetine bâdî olan uşulleri deḡiştirişim ve Mekteb-i Kuzât'tan me'zûn olmayan kimseleri kazâyâ ta'yîn etmeyerek...ehil ve muktedir zevâtı ta'yîn edişim bir taraftan da...medârisi islâmiyyenin 'aşırlardanberi devâm etmekte olan uşul-i tedrisinde...bir inkılâb ḥuşûle getirerek Dersa'âdet'te (Darûl ḥilâfetül'aliyye) nâmı altında mevcûd medârisi tevḥîd ederek 'aşr-ı ḥâzıra muvâfık bir şekilde ifrâḡ ediverişim...gözlerini açtı. Muḥtaşaran bahsettiḡim şu aḥvâlin tafşîlâtını muḥtevî olan nizâmnâmeleri ve ta'lîmâtı görmek arzû edenler neşrine muvaffak olduḡum (Cerîde-i 'İlmiyye) ile ('İlmiyye Sâlnâmesi'nde) görebilirler...Medrese programları deḡiştirdim ve bir sınıf-ı maḥşûş 'ilâve nâmıyla maḥkeme-i şer'îyye ketebesiyle eytâm me'mûrlarını yetiştirmek üzere Medrese-i Kuzât'a mülḥak bir mekteb açtım. Bir çok 'ulemâ-yı dînin ve muktedir ḥükkâm ve me'mûrîn-i şer'-i şerîfin yetiştirilmesine ma'tûf olan teşebbüsâtımın kendilerince neden ise pek ziyâde ḥavfı mûcib olan İttihâd-ı İslâm fikrini mü'eyyid gördüklerinden var kuvvetle 'aleyhimde uğraştılar ve muvaffak da oldular. Faḳat inşâ'allâh yine galebe İslâm'dadır... Ziyâ Bey ve hempâlarının ' Biz dîn-i İslâm'ın te'âlîsini isteriz. ' demelerinin

kız-b-i düruğdan ‘ibâret olduğunu isbat için bir delîl irâ’esi zannımca kâfîdir. O da ben çekildikten sonra meşîhatle hîç meşğûl olmamaları...ve esâs vazîfesi dedikleri dînin ta’mîn ve ta’lîmine teşebbüs bile etmemeleridir. Ve köylerde ve kaşabâtta ahkâm-ı dîniyyenin muhâfaza ve terbiyye-i dîniyyenin evlâd-ı müslimîn arasında te’mîn-i bekası mekâtib-i ibtidâ’iyye tahşîlinin bu maksada göre tertîbi lâzım ve lâbûd iken bu cihetlere kaç’iyyen yanaşmayıp ma’ârif nezâretine merbû mekâtibde terbiyye-i dîniyye mefkûd bir hâlde bırakıldı ve evkâf mektebelerindeki...dînî tahşîli dahî kaldırmak üzere ‘Memlekette iki ma’ârif nezâreti olamaz.’ diyerek...o mektepleri de ma’ârif nezâretine rabteylediler. Evkâf nezaretinin huşûşî bir mü’essese olduğunu ve mektebelerinin bûdcesi eşhâşına ‘â’id olup ‘âdetâ mekâtib-i huşûşîyye gibi bunlara müdâheleye hâk bulunmadığını söyleyenlere kulak bile vermediler. Bilhâşşa Türkçülük fi’iline pek ziyâde germî verdikleri zamân teba’a-i Devlet-i ‘Osmâniyye arasına nifâk ve sıkâk girmeğe başladı. Türklerin gayri ‘anâsır-ı muhtelifede hattâ Türklerde bile bu hâlden ‘adem-i hûsnûdî ve infî’âl âsârı görölüyordu. Sa’îd Halîm Pasa Hâzretlerine birlikte isti’fâ edip çekilmekliğimizi söyledim. ‘Biraz daha şabre delim.’ dedi. Bir müddet daha geçti. İdârede yine şalâh-ı hâl görmedim. Cem’iyyet’in pâra kazanmak ticâret etmek fikri de yol almağa başladı. 22 Temmûz Sene 1331 ta’rîhinde isti’fâ ettim faķaķ kabûl ettiremedim. Nihâyet bâlâda tafşîl olunan esbâbın ictimâ’ı üzerine kaç’iyyen isti’fâ ettim.” (Ali Suat Ürgüplü, “Der Nachlass des Muştafâ Hayrî Efendi” [Mustafa Hayrî Efendi’nin Evrak-ı Metrukesi], Otto Friedrich Üniversitesi (Bamberg), Tin ve Kültür Bilimleri Fakültesi (Fakultät Geistes-und Kulturwissenschaften), Bamberg, 4.10.2011, “Der Text,” s. 366-381).

FOTOĞRAFLAR

Üst sırada Necati Kocabalkan, Türkân Mardin (kızı).

Alt sırada (soldan sağa) Hakkı Kocabalkan Ebul'ulâ Mardin, Atiye Arda

Üstte: Kızının mezuniyet töreni

Altta: Necmettin Molla Kocataş torunları ile birlikte (solda Tevfik Yalım, sağda Sabiha Esener)

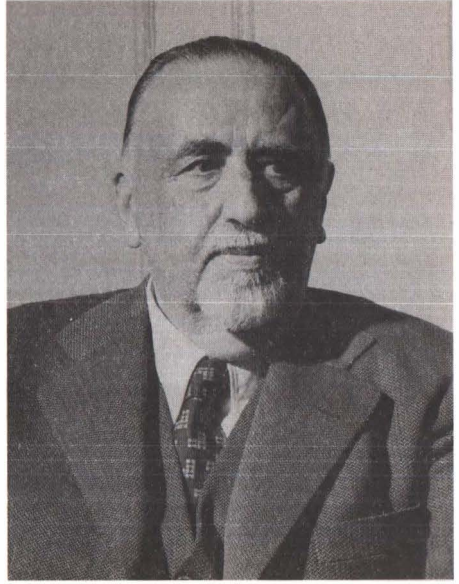

Ord. Prof. Ebul'ulâ Mardin

Üstte: Meşihat Mektupçusu Ebul'ulâ Bey ile zevcesi Bedriye Hanım
(Yer: Necmettin Molla Bey'in Büyükada'daki evi, sene 1914)

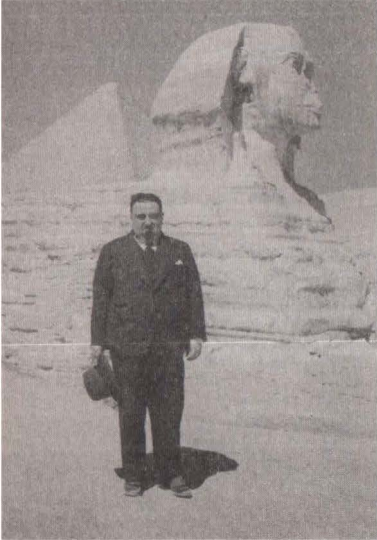
Altta: Aile dostları ile seyahat. Sağdan sola: Necati Yalım, Bedriye Mardin, Cemile Yalım,
Ebul'ulâ Mardin. Ortada oturan: Haluk Yalım

Ebul'ulâ Mardin'in son resmi

Altta: Hatice Mardin (kızı), Ebul'ulâ Mardin,
Türkân Mardin (kızı), Necmettin Molla Kocataş

Üstte: Behice Mardin, Bedriye Mardin, Türkân Mardin,
Haluk Yalım, Hatice Mardin, Ebul'ulâ Mardin, Cemile
Yalım, Necati Yalım

Altta: Ebul'ulâ Mardin Mısır seyahatinde (1936)

Necmettin Molla Bey'in Cihangir'deki konağında aile efrâdı. Üst sırada Mihrimah Ürgüplü, Fahire Mardin, Bedriye Mardin, Hatice Mardin, Muhtar Kocataş, Ebul'ulâ Mardin. Orta sırada Türkân Mardin, Kemal Tanır, Refia Tanır, Ratibe Kocataş. Alt sırada Betül Mardin, Leyla Mardin, Arif Mardin, Nesime Kocataş, Hasan Can Kocataş

Abdurrahman Şeref Bey 72
 Abdülhamit II. 21, 25, 26, 41, 42, 45, 46, 65, 68
 Abdüllatif Şükri Efendi 131
 Abdüsettar Efendi 35, 131
 Adalı, Erdoğan 145
 Ağaoğlu, Ahmet
 Ahkâm-ı Şahsiye Komisyonu 85, 87, 88, 153
 Ahmad, Feroz 27
 Ahmed Salahaddin 107
 Ahmet Cevdet Paşa 15, 16, 20, 26, 35, 54, 62, 65,
 68, 69, 89, 91, 120-131, 149, 150, 154
 Ahmet Halid Efendi 131
 Ahmet Hilmi Efendi 131
 Ahmet Mahir Efendi 86
 Ahmet Mithat Efendi 52
 Ahmet Muhtar Efendi 23, 25, 26
 Ahmet Rıza Bey 57, 74, 152
 Akçura, Yusuf 60
 Akpınar, Turgut 32, 110, 111, 115, 117, 130, 143
 Ali Emîri Efendi 66
 Ali Haydar Efendi 64, 69, 165
 Ali Kemal 53, 54
 Ali Mürteza Efendi 55
 Âli Paşa 91, 122
 Ali Şahbaz Efendi 38
 Alman Medeni Kanunu 69, 87, 95, 104, 126,
 129, 153
 Altınay, Ahmet Refik 66, 107
 Aralov, Semyon İvanoviç 76
 Arazi hukuku 21
 Arda, Ali 9
 Arda, Atiye 22
 Arda, Hacı Adil 9, 22, 27, 36, 106
 Arsebük, Ali Haydar 38, 48
 Artunkal, Gülseren 71
 Atatürk, Mustafa Kemal 27, 28, 74, 76, 80, 82, 91,
 108, 130, 133, 137, 148, 152
 Aybar, Mehmet Ali 114
 Aydemir, Şevket Süreyya 105, 106

Bahanzade Ahmed Naim 29, 48, 60, 107, 151
 Bağdadlı Muhammed Emin Efendi 131
 Bahri Efendi 71
 Baltacıoğlu, İsmayıl Hakkı 75, 115, 117
 Başgil, Ali Fuat 91, 92, 93
 Bayar, Celal 28, 132, 133, 145, 152
 Belge, Burhan Asaf 105, 106
 Bengü, Cemil 145
 Bereketzade İsmail Hakkı 48, 60, 151
 Berkes, Niyazi 50, 92, 126
 Besim Ömer Paşa 75
 Bilsel, Cemil 33, 34, 35, 36, 37, 38, 75, 114, 115, 118,
 119, 120
 Birleşmiş Milletler 133
 Birsan, Kemaleddin 31
 Bleda, Mithat Şükrü 27, 164
 Boğaziçi 23
 Bolak, Aydın 20, 22, 30, 37, 147
 Borçlar Kanunu 88, 109
 Bozkurt, Mahmut Esat 88, 89, 90, 93, 95, 104,
 149
 Börekçi, Rıfat 80

Celâl Paşa 38, 72
 Celâleddin-i Devvani 126
 Cemiyet-i Akvâm'a Mütaheret Cemiyeti 75
 Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye 62
Ceride-i Adliye 69
Ceride-i İlmiye 63, 64, 74, 165
 Cihad-ı Ekber 64, 65, 66
 Code Napoléon 103, 126, 128
 Cumhuriyet Halk Partisi 23, 28, 80, 105
 Curti
 Çarşambalı Ahmet Efendi 30, 31, 32, 52
 Çavdaroglu, Mehmet Şerif 137
 Çürüksulu Mahmud Paşa 75

Dar'ül-Hikmet'ül-İslamiye 63
 Dar'ül-hilâfe 118, 163
 Darülfünun 18, 29, 33, 34, 35, 38, 39, 71, 75, 105,
 106, 117, 118

Darülfünun Hukuk Fakültesi Mecmuası 73

Darüşşafaka 62, 115

Demokrat Parti 17, 28, 132, 133

Dinçel, İsmail Râip 36

Divan-ı Def'i Mezalim 126

Diyanet İşleri 11, 78, 79, 135, 142

Doktor Nazım Bey 164

Dürrizade Abdullah Efendi 80

Düstur 123

Ebû Saidü'l-Hâdimi 23, 24

Ebü'l-hûda 21

Elbir, Ali Kemal 36

Enata, Muhtar Fehmi 23

Enver Paşa 164

Erişirgil, Mehmet Emin 39, 58, 70

Ersoy, Mehmet Akif 48, 79

Eşbah 123

Eygi, Mehmet Şevket 71

Felek, Burhan 73

Fergan, Eşref Edib 17, 29, 38, 39, 42, 44, 47, 48, 49, 58, 59, 71, 74, 79, 131, 145, 146, 149, 151, 152

Ferve-i beyza 71

Feyzioğlu, Feyzi 116

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri 93

Filibeli Ahmet Efendi 130

Fransız Medeni Kanunu 91, 93, 95, 121, 122, 125, 126, 127, 129, 130, 149, 154

Gazali 21

Geçiş hukuku 108

Gerdankuran Ömer Hulûsi Efendi 131

Girit Meselesi 54, 55

Günaltay, Şemseddin 28, 132, 133, 152

Güngör, Erol 11

Gürkan, Kazım İsmail 71

Habermas 44

Hacı Ali Efendi 124

Hacı Evliya Efendi 65

Hacı İsmail Ağa 124

Haçeriyân Efendi 69

Hâdimiler 23, 24, 25, 29, 151

Hâdimoğlu, Ahmet Said 24, 25

Hâfız İbrahim Efendi 86

Hâl tercümesi 15, 16, 29, 66, 78, 79, 82, 83, 123, 131, 133, 134, 138, 139, 142, 149, 154, 155

Halife Abdülmecit Efendi 140, 141, 142

Halim Sabit 59, 60, 61

Hamdi Efendi 65

Hasan Fehmi Efendi 35, 128

Hatemi, Hüseyin 7, 9, 63, 138

Haydar Efendi 38

Heyet-i İftaiye 69

Hidiv İsmail Paşa 117, 118

Hirsch, Ernst E. 105, 114

Hukuk Fakültesi 18, 22, 35, 36, 71, 72, 73, 81, 91, 94, 107, 109, 111, 113, 115, 120, 122, 150

Hukuk-ı Aile Karamamesi 87, 88

Hukuk-ı Medeniye Dersleri 94, 100, 101, 120, 150

Huzûr Dersleri 15, 16, 19, 24, 25, 29, 30, 31, 32, 40, 59, 62, 66, 71, 78, 79, 82, 83, 131, 133-144, 149, 150, 151, 152, 154, 155

Hüseyin Hilmi Paşa 26

İbni Abidin 123

İbni Abidin-zade Alaeddin Efendi 131

İbni Nüceym 123

İbrahim Hakkı Paşa 26, 32, 38

İbrahim İsmet Bey 125

İdris Efendi 141

İhya'ul Ulum 21, 22

İhzâr-ı Kavanin Komisyonları 85

İkdâm 53

İlahiyat Fakültesi 132

İlhan, Attilâ 15, 130

İlmiyye Sâlnâmesi 15, 40, 63, 66, 67, 68, 78, 83, 107, 131, 144, 149, 151, 152, 154, 155, 165

İmam-ı Hanefî 89

İmâm-ı Züfer 121

ib

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal 10, 22, 26, 97, 119, 146
İnkılap hükmü 101
İnönü, İsmet 27, 28, 76, 87, 89
İrdelp, Neşet Ömer 113
İsa Ruhi Efendi 131
İskilipli Muhammed Atıf Efendi 29, 81, 143, 153
İslâm Mecmuası 43, 60, 61, 70
İstiklal Mahkemeleri 29, 43, 79, 81, 132, 152
İsviçre Medeni Kanunu 69, 84, 87, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 98, 104, 120, 153, 154
İtihat ve Terakki 22, 26, 27, 28, 46, 49, 50, 59, 61, 69, 91
İz, Mahir 50

Ka

Kabûli Paşa 127, 128
Kadri Paşa 35
Kadro 105, 106
Kara Halil Efendi 131
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 75
Kasumiyye Medresesi 18
Kastamonulu Ebubekir Sıtkı Efendi 30, 31, 32
Kat Mülkiyeti 120
Kaya, Şükrü 93
Kâzım Karabekir Paşa 116
Kelime-i Tayyibe 29, 41, 58, 79, 107, 151
Kenan Ömer 36
Kocataş, Necmeddin Molla 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 40, 57, 63, 74, 77, 82, 114, 132, 151, 152
Komprador aydın 15
Kostaki Efendi 35
Kuntay, Mithat Cemal 49, 137, 146
Kurutluoğlu, Müfit 137
Kuva-yi Milliye 80, 143

Le

Le Bon 44
Lozan barış Antlaşması 75, 76

Ma

Ma'rûzât 127
Mahmut Cemal 36

Manastırlı İsmail Hakkı Efendi 38, 39, 40, 48, 49, 50, 52, 53
Mandelstam, André 121
Manyasizade Refik Bey
Mardin, Arif 23, 142
Mardin, Bedriye 26, 63
Mardin, Betül 23
Mardin, Ömer Fevzi 133
Mardin, Şerif 23
Mardin, Türkân 9, 147, 148
Mardin, Yusuf 20, 21, 23, 26, 28, 30, 67, 72, 73, 94, 97, 112, 115, 117, 118, 119, 132
Mardinizâdelar 20, 22, 25, 29, 151
Mecelle 15, 57, 68, 69, 83, 86, 88, 89, 91, 92, 93, 96, 98, 107, 121, 122, 125, 127, 129, 130, 149
Mecelle Cemiyeti 15, 35, 56, 68, 69, 109, 121, 123, 125, 128, 129, 130, 149, 153, 154
Meclis-i Mebusan 41, 73, 74, 81, 82
Medeni nikâh 104, 105
Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutaba 62
Medresetü'l-Kuzât 18, 71, 73, 165
Medresetü'l-Vaizin 62
Mehmed II. (Fatih) 71
Mehmed Şevketi Efendi 31
Mehmet Arif Bey 23, 48
Mehmet Celâl Bey 38
Mehmet Kenan 36, 37
Mekteb-i Hukuk 22, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 55, 56, 62, 71, 152
Mekteb-i Sultani 34, 42
Memduh Bey 38
Menderes, Adnan 145
Menemencioglu, Edhem 75
Meriç, Cemil 11
Meşihat 14, 41, 56, 61, 62, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 78, 135, 152, 153, 164, 165, 166
Metay, Nusret 36
Milli Mücadele 74, 75, 76, 79, 80, 82, 143, 152
Mills, C. Wright 17
Misak-ı Milli 74, 152
Muallim Naci 7,

Murad II. 155
Musa Kazım Efendi 38, 39, 40, 48, 50, 65, 70, 71
Mustafa Hayri Efendi 9, 57, 61, 62, 63, 65, 67, 68,
69, 70, 163, 165
Mustafa III. 138
Mustafa Nazım Paşa 57
Mustafa Necati Bey 87
Mustafa Reşit Paşa 125
Mustafa Sabri Efendi 56, 141, 143
Mustafa Saffet Efendi 29
Mülkiye Mektebi 71, 73, 135
Münif Paşa 35
Müzellef Efendi 141

Na Naci, Fethi 14
Nafiz Bey 65, 163
Nevabî ül-Kelim 21, 22

Oc Ocak, Ahmet Yaşar 45
Okyar, Fethi 27, 28, 133, 152
Omay, Semiha 31, 71, 109, 143
Onar, Sıddık Sami 114, 115, 122, 129, 130
Ortaylı, İlber 20
Osmanoğlu, Ayşe 65
Ostrorog 57, 91, 92, 93
Ömer Hilmi Efendi 35, 123, 131
Ömer Şevki Efendi 21
Öniş, Yusuf Ziya 133
Özalp, Kâzım 27

Pr Princes Fatma Hanım 117, 118, 119

Re Refet Paşa 75, 76
Reisoğlu, Kemal 26, 112
Risaletü'l-vefa 124
Rustow, Dankwart 27

Sa Sahib Molla Bey 125
Said Halim Paşa 166
Saracoğlu, Şükrü 86, 87
Sauser-Hall 93

Savigny, Friedrich Karl von 126
Sayar, Ahmet Güner 23
Saymen, Ferit Hakkı 130
Schwarz, Andreas 106, 114
Sebilürreşad 31, 38, 43, 44, 47, 59, 74, 79, 81, 132,
144, 152
Seçkin, Recai 21, 24, 108, 111, 112
Selim III. 141
Serbest Fırka 27, 28, 133
Serdengeçti, Hüseyin Edip 76, 77
Sevr Antlaşması 74
Seyfettin İsmail Efendi 130
Seyyid Bey 86, 87
Sezer, Baykan 17
Sırât-ı Müstakim 14, 16, 17, 29, 31, 39, 40, 41, 42,
43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 58, 59,
60, 68, 79, 83, 149, 151, 153, 154
Sungurbey, İsmet 7, 9, 11, 16, 18, 20, 21, 24, 121,
59, 66, 71, 75, 78, 107, 108, 109, 110, 113, 120,
121, 134, 138, 143, 144, 145, 148, 150, 155
Şahinbaş, Osman 72
Şerif Hüseyin 65
Şirket-i Hayriyye 23, 111
Şirvanizâde Seyit Ahmet Hulûsi 130
Şûrâ-yı Devlet 26
Şûrâ-yı Evkaf 62
Şûrâ-yı İlmiye 62, 68
Şûrâ-yı İslâm 164
Şükrü Bey 163

Taaddüd-i zevcât 101, 102
Tâdil-i Kavânin Komisyonları 87, 89, 90, 94
Tâhirü'l-Mevlevî 43, 58, 71
Talat Paşa 26, 27, 152, 163, 164
Taner, Tahir 113
Tansî, Cemil 152
Tatbikat Dershaneşi 72
Tercüman-ı Hakikat 53
Thibaut, Anthon 126
Ticaret Kanunu 88
Tikveşli Yusu Ziyaeddin Efendi 31

Tokgöz, Ahmet İhsan 75
Tökin, İsmail Hüsrev 105
Tunaya, Tarık Zafer 43, 46, 49, 50, 80, 132, 134
Tunçomağ, Kenan 110
Turşucuzâdeler 22, 25, 151
Türk Medeni Kanunu 25, 82, 83, 84, 88, 89, 90,
92, 93, 94, 99, 101, 102, 103, 104, 109, 143,
149, 150, 153, 154
Türkdoğan, Orhan 15
Türkiye Büyük Millet Meclisi 27, 28, 75, 76, 81,
82, 142

Ub

Ubeydullah Efendi 65
Ulunay, Refi' Cevat 21
Ülgener, Sabri 11, 12
Ülken, Hilmi Ziya 49, 61, 63, 71
Üniversite Reformu 18, 29, 105, 106, 152
Ürgüplü, Münip Hayri 63
Ürgüplü, Suat Hayri 9, 63

Vâcibat Komisyonu 85, 87, 88, 90, 98, 149, 153
Vahdet-i zevce 104
Vâsıf Efendi 141
Velidedeoğlu, Hıfzı Veldet 28, 84, 85, 87, 88, 93,
98, 109, 113, 137

Ya

Yalman, Ahmet Emin 79, 134, 135, 146, 147, 148
Yaltkaya, Şerafeddin 80
Yavaşca, Cemalettin 21, 146, 147
Yavuz, Cevdet 21, 22
Yeni Hayat 70
Yunus Vehbi Efendi 131
Yusuf Sıtkı Efendi 21, 22, 23, 30, 32, 151
Yücel 23
Yücel, Hasan Âli 92
Yüzelişler 142, 143

Ze

Zemahşeri 21, 22
Zimmerman, Carl 20
Ziya Gökalp 11, 15, 42, 61, 69, 70, 92, 93, 163,
164, 165

Hukuk tarihimizin önemli isimlerinden Ebul'ulâ Mardin (1881-1957) seçkin bir Osmanlı âlimi ve vefatına yakın bir zamanda kendisine diyanet işleri reisliği teklif edilen önemli bir İslam bilginidir. Bu çalışmada Ebul'ulâ Mardin'in dikkate değer yaşam öyküsünün yeniden oluşturulması amaçlanmıştır. Ebul'ulâ Mardin, ülkemizde önemli bir medeni hukuk hocası olarak tanınmasının yanı sıra; *Sırât-ı Müstakîm* dergisinin Eşref Edib ile beraber kuruculuğunu üstlenen, *Kelime-i Tayyibe* isimli dergiyi yayınlayan, meşihat mektupçuluğu döneminde İlmiyye Sâlnâmesi eserinin ortaya çıkmasını sağlayan ve yaşamının son döneminde hal tercümesi yazma faaliyetini Huzûr Dersleri isimli eseriyle sürdüren önemli bir âlimdir. Buna rağmen kendisi hakkında kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Elinizdeki çalışma bu boşluğu doldurmaya yönelik bir çabanın ürünüdür. Sezer Şimşek İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü araştırma görevlisi.

Merhum Hocamız Ord. Prof. Ebul'alâ Mardin'in hayatı ve eserleri hakkında yine merhum Hocamız Prof. Dr. İsmet Sungurbey'in ilk kez Kültür Bakanlığı Yayınları arasında basılan bir monografisi yayınlanmıştı. Ancak hakkındaki eser ve yazılarda Hocamızın daha çok Cumhuriyet sonrası Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi olarak faaliyetleri hakkında

bilgi veriliyordu. Oysa Hocamızın bir de Cumhuriyet öncesinde ve doğrudan doğruya pozitif hukuk ile ilgisi olmayan düşünce yazıları vardı. Elinizdeki tez özellikle bu eksikliği gidermekte, Osmanlı Yönetiminin son dönemi ile Cumhuriyet Döneminin yirminci yüzyılın ilk yarısına ait olan bölümünün geçiş sorunları hakkında da ilham verici olmaktadır.

Prof. Dr. Hüseyin Hatemi

ANİ VE YAŞAM Dizisi

KitapYAYINEVİ

ISBN 978-605-105-145-1

